
Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

**Fakamatala Fakata'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o
Sune 2010**

Talateu ‘a e Kovana

Ko e ta’u fakapa’anga 2009/10 ko e ta’u na’e faingata’a mo lahi hono ngaahi pole ki he ‘ekonomika ‘a Tonga. Ko e uesia mei he faingata’a fakapa’anga fakamamani lahi, na’e hokohoko atu ‘ene ta’ota’ofi ‘a e ngaahi ngaue faka’ekonomika fakalotofonua, makatu’unga ‘i he holo ‘a e li pa’anga taautaha mai mei muli, holo ‘a e pa’anga hu mai mei he folau’eva, holo ‘a e ngaahi no pea tu’uma’u mo e koloa hu atu ki tu’apule’anga. Na’e toe uesia ‘e he faingata’a fakapa’anga fakamamani lahi ‘a e pa’anga hu mai ‘a e pule’anga makatu’unga ‘i he toe holoange ‘a e koloa hu mai mei muli, ‘o faingata’a ia ai ‘a e tu’unga fakapa’anga ‘a e pule’anga. Na’e toe uesia lahi foki ‘a Tonga ‘e he peau kula na’e hake ‘i Sepitema 2009 pea mo e saikolone Rene na’e to ‘i Fepueli 2010 ‘o mole ai ‘a e mo’ui pea fakatupu mo e ngaahi maumau lahi. ‘Ikai ko ia pe, ka ko e fakatamaki fakaloloma ‘i he ngoto ‘a e MV Princess Ashika na’e hoko ia ke toe fokotu’utu’u ai ‘a e ngaahi taumu’angaue mo e ngaahi koloa ‘a e pule’anga. Na’e fakafuofua ‘e he Potungaue Pa’anga ke holo peseti ‘e 1.2 ‘a e tupu faka’ekonomika ‘i he 2009/10, ko e ta’u hokohoko ia ‘e ua ‘o e holo ‘a e tupu faka’ekonomika ‘a Tonga.

Na’e hoko ‘a e holo ‘i he ngaahi ngaue faka’ekonomika mo e ma’ulaloange ‘a e koloa hu mai mei muli ke ne pukepuke ‘a e tu’unga ma’olunga ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga ‘i muli ‘i he ta’u kuohili. Na’e kei hokohoko atu ‘a e fakalakalaka ‘i he tu’unga fefakatau’aki ‘a e fonua mo tu’apule’anga, ko e tu’unga ma’uma’uluta mo e falala’anga ‘i he tafa’aki fakapa’anga na’e tu’unga fakafiemalie pea kei ma’ulalo mo e hikihiki ‘i he tu’unga ‘o e totongi koloa. Na’e hokohoko atu ‘a e kaka ki ‘olunga ‘a e tu’unga ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga ‘i muli ‘o a’u ki he koloa hu mai fe’unga mo e mahina ‘e 7.2 ‘i he faka’osinga ‘o e ta’u fakapa’anga. Na’e tokoni foki mo hono ma’u mai ‘o e ‘inasi ‘i he Ngaahi Totonu Toho Makehe mei he Kautaha Pa’anga Fakavaha’apule’anga, ngaahi tokoni pa’anga mei muli, fakalahi ‘a e pa’anga tefito ‘a e ngaahi pangike mo e toloi hono totongi ‘o e ngaahi koloa hu mai mei muli ki he kake ‘a e pa’anga talifaki. Na’e kake si’i pe ‘a e hikihiki ‘i he tu’unga ‘o e totongi koloa ki he peseti ‘e 2.7 ‘i he faka’osinga ‘o e 2009/10 ‘o fakahoa ki he peseti ‘e 1.2 ‘i he faka’osinga ‘o Sune 2009, pea ko e ‘avalisi ‘o e hikihiki ‘i he totongi koloa na’e holo ki he peseti ‘e 1.7 mei he peseti ‘e 5.6 ‘i he ta’u kuohili. ‘I he tu’u ki he kaha’u, ‘oku fakafuofua ke kake ‘a e totongi ‘o e koloa hu mai mei muli pea ‘e holo ai ‘a e tu’unga ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga ‘i muli, ka ‘e kei nofo pe ‘i he tu’unga fakafiemalie. ‘Oku fakafuofua ke ‘alu hake mo e hikihiki ‘i he totongi koloa ‘o fenapasi mo e hikihiki ‘i he totongi lolo fakamamani lahi mo e fe’unu’aki ‘i he fakafetongi pa’anga muli.

Na’e fakatefito ‘a e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘a e Pangike Pule ke a’usia ‘ene ongo taumu’a ngaue ko hono pukepuke ‘a e tu’unga ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga ‘i muli ‘i he tu’unga fe’unga mo fakafiemalie pea ta’ota’ofi ‘a e hikihiki ‘i he tu’unga ‘o e totongi koloa. Neongo na’e malava ke a’usia ‘a e ongo taumu’a ngaue ko eni, na’e hokohoko atu pe ‘a e to lalo ‘a e tu’unga faka’ekonomika pea holo mo e ngaahi no ki he tafa’aki taautaha. ‘I he 2009/10, na’e hokohoko atu pe hono fakafaingamalie ‘i ‘e he Pangike Pule ‘ene fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga, hili ia hono fakangaloku ‘o e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘i Sune 2009 ‘o ta’ofi ‘a e fakatau atu ‘e he Pangike Pule ‘ene ngaahi nouti. ‘I ‘Aokosi 2009, na’e holoki ‘a e pa’anga talifaki kuopau ke fakahu ‘e he ngaahi pangike ‘i he Pangike Pule mei he peseti 10 ki he peseti ‘e 5, pea ‘i Sanuali 2010, na’e kamata ke totongi atu ‘e he Pangike Pule ‘a e totongi tupu peseti ‘e 1 ki he palanisi ‘o e ‘akauni ngaue ‘a e ngaahi pangike ‘oku laka hake ‘i he pa’anga ‘e \$1 miliona. Na’e fakataumu’a ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ngaue ko eni ke malava ke toe holoange ‘a e ngaahi totongi tupu ‘oku tuku atu ‘e he ngaahi pangike fakalotofonua koe’uhi ke tokoni ki he tupu ‘i he ngaahi no, faka’ai’ai ‘a e ngaahi ngaue faka’ekonomika pea mo

tokoni ki he kau no 'oku faingata'a'ia fakapa'anga. Na'e holoki foki 'e he Pangike Pule mo e totongi tupu 'oku hilifaki 'i he aleapau no pa'anga ki he ngaahi pangike fakalotofonua mei he peseti 'e 4.5 ki he peseti 'e 1.9 'i Ma'asi 2010 ke fenapasi mo e holo 'i he totongi tupu 'i he feno'aki fakapangike fakalotofonua. Na'e tokoni 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga ko 'eni ke holoki 'a e totongi tupu ki he ngaahi no, ka na'e kei hokohoko atu pe 'a e holo ia 'i he tupu 'i he ngaahi no, 'o mahino mai na'e 'ikai maa'usia kakato 'a e taumu'a 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga ko 'eni. Ko e makatu'unga 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'oku fakaikiiki ia 'i he ngaahi Fakamatala ki he Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'a ia 'oku pulusi 'i he mahina 'e ono kotoa.

Ka neongo ia, 'i he fatongia 'o e Pangike Pule ko hono tokanga'i 'o e ngaahi pangike, na'e toe vakai'i mo fakalelei'i 'e he Pangike 'ene ngaahi tu'utu'uni mo e founa fakahoko fatongia ke toe lahiange 'a e taliui fe'unga ki he fatongia mo e mahinoange hono fakahoko 'o e fatongia 'i he tafa'aki fakapa'anga. Na'e fakalelei'i 'e he Pangike Pule 'ene ongo tu'utu'uni ngaue fika 1 mo e fika 2 ki he Tu'unga Lelei 'o e Koloa Fakalukufua pea mo hono Fakakulupu 'o e tu'unga 'o e ngaahi no ke malava ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e Founa Lipooti Fakapa'anga Fakavaha'apule'anga. 'Ikai ko ia pe, ka ko e tu'utu'uni ngaue fika 4 ki hono fakaha 'o e ngaahi totongi tupu mo e ngaahi totongi kehe ki he fakahoko fatongia 'a e ngaahi pangike, na'e fakalelei'i mo ia lolotonga 'a e ta'u, ke fakapapau'i 'oku fakaha 'e he ngaahi pangike 'a e totongi tupu totonu ki he kau kasitoma. Na'e hokohoko atu 'a e tokanga 'a e Pangike Pule ki hono siofi 'o e ngaahi totongi tupu 'a e ngaahi pangike mo hono pule'i 'o e ngaahi no. Na'e makatu'unga 'a e tokanga ki hono pule'i 'o e ngaahi no mei he hokohoko atu 'a e kake ki 'olunga 'a e ngaahi no palopalema, 'o ha mahino ai 'a e uesia mei he holo 'i he ngaahi ngaue faka'ekonomika mo e holo 'i he li pa'anga mai mei muli 'o hoko ke uesia ai 'a e tupu mo e tu'unga fakapa'anga 'a e ngaahi pangike. Na'e makatu'unga heni 'a e fakalahi mai 'a e pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike ke fakakakato 'a e tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule ki he pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fengaue'aki fakataha 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga mo e Potungaue Lao 'a e Pule'anga 'i he teuteu ki hono vakai'i 'o Tonga 'e he Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'a ia na'e fakahoko 'i Novema 2009. Hili hono vakai'i ko ia, na'e ngaue fakataha leva 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga mo e Komiti Fakafonua ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'i hono teuteu 'o e tali ki he lipooti hono vakai'i 'o Tonga 'a ia na'e alea'i pea tali 'i he fakataha lahi fakata'u 'a e Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea, 'a ia na'e fakahoko 'i Siulai 2010.

Na'e hokohoko atu 'a e ngaue 'a e Pangike Pule ke fakalalakaka 'a e tu'unga 'o e ngaahi lau'i pa'anga 'oku ngaue'aki 'e he kakai 'o e fonua, 'a ia na'e 'omai ai 'a e misini lau pa'anga fo'ou ke tokoni ki hono fakapapau'i 'a e tu'unga fe'unga 'a e ngaahi lau'i pa'anga ki hono ngaue'aki. Na'e kake aipe ki 'olunga hono fiema'u 'o e ngaahi lau'i pa'anga 'e he kakai lolotonga 'a e ta'u.

'I he tafa'aki ki hono mapule'i lelei 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike Pule, na'e fakatefito 'a e tokanga ki he tafa'aki fakakomipiuta. Na'e fakahoko ai hono vakai'i faka'auliliki 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngaue

fakakomipiuta 'e he Pricewaterhouse Coopers ke fakapapau'i ko e ngaahi ngaue fakakomipiuta 'a e Pangike 'oku malu pea fakahoko 'o fakatatau mo e tu'unga fakavaha'apule'anga.

Na'e hokohoko atu aipe 'a e feinga 'a e Pangike Pule ke tokoni'i 'a e 'ilo mo e taukei ngaue 'a e kau ngaue 'o fakafou 'i he ngaahi ako na'e fakahoko 'i Tonga ni mo tu'apule'anga. Na'e kau atu 'a e kau ngaue ki he ngaahi ako felave'i mo e fakahoko fatongia 'a e Pangike Pule 'o kau ai 'a hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga, ko hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga mo e fakafuofua ki he kaha'u, ngaahi ngaue ki he fehu'aki 'a e pa'anga mo e tafa'aki fakapa'anga, pule'i mo tokanga'i 'o e kau ngaue pea mo e tafa'aki fakakomipiuta.

Ko e ngaahi fakamatala fakapa'anga fakata'u 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga na'e hokohoko atu hono fakahoko 'o fakatatau ki he founa mo e ngaahi fiema'u 'a e Founa Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga, tukukehe hono tokanga'i makehe 'a e tupu mo e mole 'i hono toe fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'a ia 'e kei hokohoko atu pe 'a e founa lolotonga 'o fakatatau ki he Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988. Ko e fakamatala fakata'u ki he koloa mo e mo'ua 'a e Pangike Pule, na'e 'alu hake'aki 'a e peseti 'e 19.8 mei he ta'u kuohili, makatu'unga 'i he ma'olungaange 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'i he ta'u ni. Ka neongo ia, na'e holo peseti 'e 47.3 'a e tupu haohaoa 'a e Pangike Pule mei he ta'u kuohili ki he \$1.3 miliona, makatu'unga 'i he holo lahi 'a e ngaahi totongi tupu 'i he ngaahi fonua lalahi 'i mamani lolotonga 'a e ta'u, 'o ha mahino ai 'a e kei uesia mo e tu'unga faingata'a 'o e tu'unga faka'ekonomika mo fakapa'anga fakamamani lahi.

'Oku ou fakamalo heni ki he kau ngaue 'a e Pangike Pule 'i he'enau ngaue malohi, 'osikiavelenga mo ngaue fakataha lolotonga 'a e ta'u 2009/10. 'Oku ou fie fakahoko heni mo e fakamalo ki he Poate 'a e Kau Talekita 'o e Pangike Pule 'i he'enau pou pou mo e tokoni lolotonga 'a e ta'u. Fakamalo foki heni ki he Pule'anga mo kinautolu 'i he tafa'aki fakapa'anga 'i he ngaahi fakahoko fatongia na'a mou fai ke tokoni ki hono fakapapau'i 'oku kei hokohoko atu pe 'a e tu'unga ma'uma'uluta mo falala'anga 'a e tafa'aki fakapa'anga 'a e fonua. 'Oku pehe foki 'a e fakamalo 'i he ngaahi tokoni fakangaue ki he Pangike Pule 'i he 2009/10 mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF), Pangike 'a Mamani, Pangike Fakalalakaka 'a 'Esia, Senita ki he va'a tokoni fakatekinikale 'a e Pasifiki, Pangike Pule 'a 'Aositelelia, Pangike Pule 'a Nu'usila, Pangike Pule 'a Fisi, ngaahi Pangike Pule 'o e ngaahi fonua kaunga'api 'i he Pasifiki, Senita 'o e Ako Fakapangike 'a e Pangike 'a 'Ingilani, AusAID, NZAid mo e polokalama 'i he Pasifiki ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga hiamatea.

Siosi C. Mafi
Kovana

**Kau Talekita 'o e Poate 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga
lolotonga 'a e ta'u 'o ngata ki he 'aho 30 Sune 2010**

Mrs. Siosi Cocker Mafi
Sea & Kovana

HRH Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita
Talekita

Mr. Richard Prema
Talekita

Mr. 'Aisake Eke
Talekita

Ngaahi Tefito'i Taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

i) Ngaahi Tefito'i taumu'a 'o e Pangike

(1) Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, ko hono:

a) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga; mo

e) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lele lelei.

(2) Fakatatau ki he kupu si'i (1), kuo pau ke fakahoko 'e he Pangike 'ene ngaahi ngaue 'i ha founga 'oku ne tokoni' i 'a e malu 'a e tu'unga faka'ekonomika fakalukufua mo e tupu faka'ekonomika.

ii) Ko e ngaahi tefito'i fatongia 'a e Pangike Pule ko e;

a) tukuatu 'o e pa'anga;

e) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;

f) fakafuofua'i 'okapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'ataa mo e fetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga;

h) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;

i) fale'i 'a e Minisita 'i he ngaahi me'a fakapangike mo e fakapa'anga;

k) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahu'anga pa'anga 'a e Pule'anga;

l) fakahoko 'a e ngaue fakapangike, 'i Tonga ni pe ha feitu'u kehe;

m) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga; mo

n) tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e sisitemi totongi pa'anga.

Kupu 4 mo e Kupu 4A

Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007

NATIONAL RESERVE BANK OF TONGA
JUNE 2010

BOARD

GOVERNOR
Mrs. Siosi C. Mafi

DEPUTY GOVERNOR
(Acting)
Ms. Jessie Cocker

**Manager,
Accounts and Currency**
Mr. Lata Tangimana

**Senior Accountant,
Accounts and Currency**
Mrs. Ma'ia M. 'Aho

- A. Manage the issue and supply of currency
- B. Ensure secure operation and storage of currency
- C. Maintain quality and integrity of currency at international standard
- D. Currency design and structure
- E. Manage currency and numismatic for collectors market

Manager, Administration and Information Systems and Technology
Miss Elizabeth Baker

- A. General Administration
- B. Personnel Safety and Occupational Health
- C. Train and retain a professional team

- A. Information Technology, Management and Development
- B. Information Systems Management and Development
- C. Information Security Management
- D. Staff Computer Training

- A. Maintain accurate accounting records of all Banks' transactions
- B. Payment and receipts of local and foreign currency transactions
- C. Ensure financial statements are maintained at international standards
- D. Manage annual budget of income and expenditures
- E. Payment systems policy implementation

- A. Manage and Maintain Bank Premises, Plant & Equipment at international standard
- B. Ensure Bank's Plant & Equipment operate efficiently and effectively
- C. Ensure that the Bank's Premises, Plant & Equipment provide a pleasant, healthy and safe working environment for all employees, tenants and visitors
- D. Assist the Security Unit in ensuring the security of all staff members, tenants and visitors

**Guard Commander,
Security Unit**
Mr. Semisi Fifita

- A. Ensure physical security of the Bank and its assets
- B. Ensure security of the Bank and its assets are managed and maintained at international standards

**Manager
Financial Institutions and Markets**
(Acting)
Miss 'Ungateta Latu

**Assistant Manager,
Financial Markets**
Miss 'Isapela Hufanga

- A. Licensing of Financial Institutions & Foreign Exchange Dealers
- B. Bank Supervision – Onsite/Offsite Surveillance
- C. Financial Regulations
- D. Payment Systems Policy formulation
- E. Transaction Reporting Authority – Anti money laundering & counter terrorist financing
- F. Banking Statistics
- G. Fraud

- A. Manage Foreign Reserves
- B. Manage and review Exchange Rate Policy
- C. Implement Monetary Policy
- D. Initiate Foreign Exchange Deals
- E. Formulate and implement Exchange Control Policies
- F. Registrar of Government Bonds

Manager, Research
(Acting)
Miss 'Anapuli Matoto

- A. Monetary policy formulation and management
- B. Economic policy research and analysis
- C. Management and development of economic and financial statistics
- D. Dissemination of economic and financial information
- E. Provide advisory services to the Minister on banking and monetary matters

Kano Tohi

Tu'unga Faka'ekonomika Fakalukufua	
Tu'unga Faka'ekonomika Fakavaha'apule'anga	63
Tu'unga Faka'ekonomika Fakalotofonua	65
Totongi Koloa	66
Fakahoko Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	67
Ngaahi Totongi Tupu	68
Fehu'aki Pa'anga mo Muli	69
Fakafuofua faka'ekonomika ki he Kaha'u	70
Tafa'aki Ngaue ki he Maketi Fakapa'anga	
Pa'anga Talifaki 'i Muli	72
Mahu'inga 'o e Pa'anga Tonga	72
Fefakatau'aki Pa'anga Muli	73
Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli	73
Fefakatau'aki Pa'anga Fakalotofonua	74
Fai Lesisita ki he Ngaahi Ponite 'a e Pule'anga	74
Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga	
Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni	76
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	77
Tupu	78
Pa'anga Ngaue	79
Sino'i Pa'anga Tefito	79
Tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua	79
Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga	80
Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule	
Ngaue Tafa'aki Pa'anga	82
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	83
Tafa'aki Fakapolokalama mo e Tekinolosa 'o e Komipiuta	83
Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule	85
Fengaue'aki mo e Pule'anga mo e Ngaahi Pangike	88
Poate 'a e Kau Talekita	88
Kau 'Ofisa Ma'olunga	89

Kano Tohi

Fakamatala Pa'anga	
Lipooti 'a e kau Talekita	92
Fakamatala 'a e kau Talekita	95
Lipooti Tau'atina 'a e 'Atita	96
Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua	98
Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua	99
Fakamatala ki he vahevahe 'o e Tupu Fakata'u	100
Fakamatala ki he fe'unuaki 'i he Pa'anga Mohe	101
Fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga	102
Fakamatala fekau'aki mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga	103

Ngaahi Fakatata

Fakatata 1 : Koloa Fakalukufua 'a e Fonua	65
Fakatata 2 :Hikihiki 'i he Totongi Koloa	67
Fakatata 3 :Pa'anga 'a e ngaahi pangike mo e No ki he Tafa'aki Taautaha	68
Fakatata 4 :Totongi tupu ki he Fakahu Pa'anga	68
Fakatata 5: Totongi Tupu 'i he No	69
Fakatata 6 : Ngaahi Pangike -Vahevahe 'o e Pa'anga Hu Mai	78
Fakatata 7 : Ngaahi Pangike - Vahevahe 'o e Ngaahi Fakamole Fakalukufua	79
Fakatata 8 : Ngaahi Pangike - Ngaahi No Palopalema - Pa'anga Talifaki	80

Ngaahi Tepile

Tepile 1 :Ngaahi Me'afua Faka'ekonomika Fakavaha'apule'anga	63
Tepile 2 :Ngaahi Me'afua Faka'ekonomika 'a Tonga	67
Tepile 3 :Fakaikiiki 'o e Lekooti Fehu'aki Pa'anga mo Muli (OET) (Fakata'u)	70
Tepile 4 :Ngaahi 'Akauni Fakahu Pa'anga 'a e Ngaahi Pangike	77
Tepile 5 :Ola Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngaue 'a e Ngaahi Pangike	78

Tu'unga Faka'ekonomika Fakalukufua

Tu'unga Faka'ekonomika Fakavaha'apule'anga

Na'e hokohoko atu 'a e kake 'i he tu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi 'i he lolotonga 'a e ta'u, makatu'unga 'i he kake malohi 'a e tu'unga faka'ekonomika 'i he ngaahi fonua 'i Esia pea mo e ngaahi faka'ilonga lelei 'o e tupu 'i he fiema'u taautaha. Fakatatau ki he Fakamatala 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'i Siulai 2010 'o e Fakafuofua ki he Tu'unga Faka'ekonomika Fakamamani lahi, na'e laka hake 'i he peseti 'e 5 'a e tupu faka'ekonomika 'a mamani lolotonga 'a e ta'u 'o ngata ki Ma'asi 2010, pea 'oku fakafuofua ke tupu peseti 'e 4.5 'i he ta'u 'o ngata ki Tisema 2010, 'o leleia ia 'i he 'uluaki fakafuofua 'i he ta'u kuohili. 'Oku kake mamalie pe 'a e ngaahi fonua tu'umalie, makatu'unga mei he lahi 'a e ta'ema'u ngaue, lahiange 'a e mo'ua 'o e pule'anga, pea mo e vaivai 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e kakai. 'I he taimi tatau na'e malohi 'a e tupu faka'ekonomika 'i he ngaahi fonua langalanga hake, makatu'unga 'i he kake 'a e ngaahi fiema'u taautaha koe'uhi ko e kake 'a e ma'u'anga pa'anga, toe malohiange 'a e tafa'aki fakapa'anga pea holo mo e tu'unga 'o e ngaahi no 'a e pule'anga. Kaekehe, hili 'a e faingata'a fakapa'anga 'i he ngaahi fonua 'e ni'ihii 'i he 'Iunioni 'a 'Iulope, na'e hoko 'a e ta'eta'epau 'i he tu'unga fakapa'anga 'a e pule'anga, mo e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga ke ne uesia 'a e fakafuofua ki he kake 'i he 'ekonomika 'a mamani. Makatu'unga 'i he kehekehe 'a e kake 'i he tupu faka'ekonomika 'i he ngaahi fonua langalanga hake mo e ngaahi fonua tu'umalie, mo e ngaahi palopalema fekau'aki mo e fakafuofua ki he kake faka'ekonomika, na'e fokotu'u ai 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga ke fai ha fakalelei fakalukufua 'o e tafa'aki 'a e pule'anga, ngaahi pangike pule mo e ngaahi sekitoa fakapa'anga pea fakalelei mo e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ke faka'ai'ai 'a e tupu faka'ekonomika fakamamani lahi 'oku malohi, ma'uma'uluta mo palanisi 'i he kaha'u.

Neongo kuo kamata ke kake 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o 'Amelika hili 'a e faingata'a faka'ekonomika fakamamani lahi, ka 'oku kei fai pe 'a e tokanga lahi koe'uhi ko e vaivai 'a e ngaahi maketi fale, ma'olunga 'a e ta'ema'ungaue pea pehe ki he hoha'a ki he ngaahi palopalema 'i 'Iulope. Na'e tupu peseti 'e 1.6 'i he ta'u 'a e koloa ngaohi fakalotofonua 'i he kuata hono ua 'o e 2010, mei he peseti 'e 3.7 'i he kuata 'uluaki, 'o ha mahino ai 'a e tupu mei he 'inivesi 'i he ngaahi pisinisi, ngaahi fakamole taautaha, koloa huatu, ngaahi fakamole 'a e pule'anga pea mo e 'inivesi 'i he koloa taautaha. Na'e tu'uma'u 'a e totongi tupu 'a 'Amelika 'i he peseti 'e 0.25 koe'uhi ko e tu'unga faka'ekonomika, kau ai mo e holo 'i he hikihiki 'i he totongi koloa. 'Oku fakafuofua 'e tupu malohiange 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a 'Amelika 'aki 'a e peseti 'e 3.3 mo e peseti 'e 2.9 ki he 2010 mo e 2011, makatu'unga 'i he kake 'a e ngaahi fiema'u taautaha.

Tepile 1. NGAARI ME'AFUA FAKA'EKONOMIKA FAKAVAHA'APULE'ANGA ¹									
Fonua	Tu'unga Totonu 'o e Koloa 'oku Fa'u Fakalotofonua			Hikihiki 'i he Totongi 'o e Koloa			Palanisi 'o e 'Akauni Lolotonga		
	Nga'unu Fakapeseti			Nga'unu Fakapeseti			Lolotonga ki he koloa 'oku fa'u fakalotofonua		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
'Amelika	-2.4	3.3	2.9	2.0	1.7	1.9	-2.9	-3.2	-3.4
Siapani	-5.2	2.4	1.8	-1.7	-1.1	-0.2	2.8	2.8	2.4
'Iulope	-4.1	1.0	1.3	0.4	1.2	1.4	-2.0	-1.4	-1.3
Siaina	9.1	10.5	9.6	0.7	3.1	2.4	5.8	6.2	6.5
'Aositelelia	1.3	3.0	3.5	2.1	2.3	2.3	-4.1	-3.5	-3.7
Nu'usila	-1.6	3.0	3.2	2.0	2.3	0.5	-3.0	-4.6	-5.7

¹ Ma'u'anga Fakamatala: IMF World Economic Outlook Update, Siulai 2010

Na'e kake peseti 'e 1.2 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a 'Aositelelia 'i he kuata hono ua 'o e 2010, fakafehoanaki ki he peseti 'e 0.7 'i he kuata 'uluaki, ko e kake vave taha ia 'i he ta'u 'e tolu kuohili. Ko e tupu ko 'eni na'e makatu'unga ia 'i he fakalalakala 'i he fakamole ki he ngaahi fiema'u tautaha, mo e koloa hu atu tautautefito ki he fiema'u 'o e ngaahi koloa fakaenatula lalahi 'o e fonua mei Siaina. Na'e hiki 'e he Pangike Pule 'a 'Aositelelia 'a e totongi tupu 'aki e poini 'e 25 'i 'Okatopa, Novema mo Tisema 2009, pea mo 'Epeleli, Me mo Sune 2010 ki he peseti 'e 4.50 'i he faka'osinga 'o Sune 2010 mei he peseti 'e 3.00 'i Siulai 2009. Na'e 'ikai ha nga'unu lahi 'a e hikihiki 'i he totongi koloa makatu'unga 'i he kamata ke holo 'a e ngaahi fiema'u, tupu mamalie 'i he vahe pea mo e fe'unu'aki 'i he fakafetongi pa'anga muli. Ko e tupu faka'ekonomika 'a 'Aositelelia 'oku fakafuofua ki he peseti 'e 3.0 'i he 2010, pea hiki hake ai pe ki he peseti 'e 3.5 'i he 2011, makatu'unga 'i he kei ma'olunga 'a e totongi 'o e ngaahi koloa lalahi 'oku fefakatau'aki fakavaha'apule'anga, 'a ia 'oku ne faka'ai'ai 'a e kake 'i he ngaahi fiema'u tautaha fakalotofonua.

Na'e hokohoko atu 'a e kake 'i he tu'unga faka'ekonomika 'a Nu'usila hili 'a e to lalo 'i he kuata Sune 2009. Na'e kake peseti 'e 0.6 'a e tupu faka'ekonomika 'i he kuata 'uluaki 'o e 2010, makatu'unga 'i he lahi 'o e koloa hu atu ki tu'apule'anga pea mo e kake 'i he ngaahi'anga koloa. Na'e tu'uma'u pe 'a e totongi tupu 'a e Pangike Pule 'a Nu'usila 'i he peseti 'e 2.50 talu mei Siulai 2009 pea 'i Sune 2010 na'e hiki hake ai 'aki 'a e poini 'e 25 ki he peseti 'e 2.75. Na'e fiema'u foki ke fakamalohi'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga ke ta'ota'ofi 'a e hikihiki 'i he ngaahi totongi koloa tupu mei he fakafuofua 'e kake 'a e tu'unga faka'ekonomika fakalotofonua pea mo e lilii 'i he ngaahi totongi koloa 'a e pule'anga 'a ia 'e kamata 'i 'Okatopa 2010. Na'e kake peseti 'e 1.8 'a e hikihiki 'i he totongi koloa 'i he ta'u ki Sune 2010 makatu'unga 'i he ma'olunga'anga 'a e totongi 'o e tapaka, fefononga'aki mo e totongi fale. Neongo 'a e fakafuofua 'e kake 'a e hikihiki 'i he totongi koloa, kuo fakaha 'e he Pangike Pule 'a Nu'usila 'e 'ikai toe vave ni mai hono hiki hake 'o e totongi tupu makatu'unga 'i he vaivaiange 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika pea mo e ta'eta'epau 'a e fakafuofua ki he tu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi. 'Oku fakafuofua 'e tupu 'a e 'ekonomika 'a Nu'usila 'aki 'a e peseti 'e 3.0 'i he 2010 pea hiki hake ki he peseti 'e 3.2 'i he 2011.

'Oku kau 'a e ngaahi fonua 'o 'Esia 'i he takimu'a 'i he tu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi. Ko e tupu malohi 'i he tu'unga faka'ekonomika 'o e ngaahi fonua 'i 'Esia, na'e tokoni ia ke nau malava 'o matu'uaki 'a e ngaahi faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi, pea ko e 'aho ni ko e ngaahi fonua 'Esia 'oku takimu'a 'i mamani 'i he fakaakeake faka'ekonomika. Na'e leleiange 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a e ngaahi fonua 'Esia 'i he ngaahi fonua lahi 'i mamani, makatu'unga 'i he malohi 'a e ngaahi ngaue pea pehe ki he lelei mo vaveange 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e pule'anga ki he faingata'a faka'ekonomika fakamamani lahi. 'I Siaina, na'e tupu peseti 'e 10.3 'a e tu'unga faka'ekonomika 'i he kuata Sune. 'Oku fakafuofua 'e tupu 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a Siaina 'aki 'a e peseti 'e 10.5 'i he 2010, makatu'unga 'i he tupu malohi 'i he koloa hu atu ki tu'apule'anga pea mo e 'alu hake 'i he fiema'u fakalotofonua. 'I he 2011, 'oku fakafuofua ke holo ki he peseti 'e 9.5 koe'uhi ko e ngaahi fokotu'utu'u ngaue 'e fakahoko ke fakasi'isi'i 'a e tupu 'i he ngaahi no pea mo pukepuke 'a e tafa'aki fakapa'anga 'i he tu'unga falala'anga, lelei mo malu. 'Ikai ko ia pe, ka ko e tu'unga faka'ekonomika 'i he ngaahi fonua kehe 'i 'Esia hange ko 'Initia, Singapoa, Taiuani, Kolea, Malesia mo Taileni na'e kake malohi, makatu'unga 'i he 'alu hake lahi 'a e fakatupu koloa mo e fefakatau'aki.

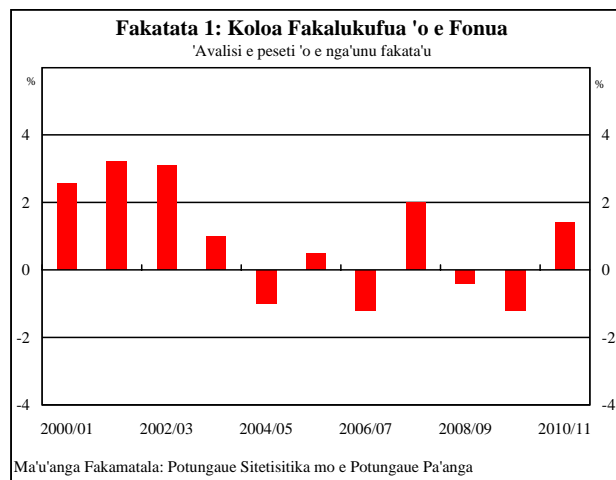
Na'e uesia lahi 'a 'Iulope Hahake mo Loto 'Iulope 'e he faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi koe'uhi ko e fefakatau'aki vaofi 'i he ngaahi fonua 'o 'Iulope pea mo e fakafalala ki he fehu'aki pa'anga tefito. 'I he kamata ke fakaakeake 'a mamani mei he faingata'a faka'ekonomika, kuo fehangahangai ai 'a e ngaahi fonua 'Iunioni 'a 'Iulope mo e ngaahi palopalema fo'ou, 'o kau ai 'a e palopalema fakapa'anga 'a e ngaahi pule'anga 'e ni'ihi 'i he 'Iunioni 'a 'Iulope, tautautefito ki Kalisi. Kaikehe kuo kamata ke fakaakeake 'a e 'ekonomika 'o e ngaahi fonua 'e ni'ihi 'i he 'Iunioni 'a 'Iulope pea neongo ko e ngaahi fonua lahi 'i 'Iulope Hahake mo Loto 'Iulope 'e tupu 'enau tu'unga faka'ekonomika 'i he ta'u ni, ka

he'ikai a'u ki he tu'unga ma'olunga na'e hoko kimu'a 'i he ngaahi faingata'a faka'ekonomika fakamamani lahi. Neongo kuo kake 'a e koloa hu atu ki tu'apule'anga, ko e fiema'u fakalotofonua 'oku fakafuofua 'e kei vaivai pe. Ko e tupu faka'ekonomika 'oku fakafuofua ke 'i he peseti 'e 1.0 'i he 2010 pea hiki hake ki he peseti 'e 1.3 'i he 2011.

'I he ngaahi fonua 'i he Pasifiki, na'e lahi 'a e ngaahi fonua na'e ha mai mei ai 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e kake faka'ekonomika hili ia 'a e to lalo 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika 'i he 2008/09 makatu'unga 'i he ngaahi uesia 'o e faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi. Na'e fakalalakaka pea mo poupu malohi 'a e tafa'aki takimamata ki he tupu faka'ekonomika 'i Fisi mo Vanuatu. Na'e lahiange 'a e ngaahi ngaue 'i he ngaahi makakoloa 'a Papua Niu Kini pea kake mo e hu atu ki tu'apule'anga 'a e 'akau papa 'i Solomone 'a ia na'e tokoni lahi ia ki he leleiange 'a e palanisi 'o e fefakatau'aki koloa 'a e ongo fonua ni. Na'e kamata ke kake mamalie mo e li pa'anga mei muli pea 'ikai ke fu'u nga'unu lahi 'a e hikihiki 'i he totongi koloa lolotonga 'o e 2009/10. Ka neongo ia, ko e toe kake ki 'olunga 'a e totongi lolo fakamamani lahi te ne uesia 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i he ngaahi fonua lahi 'i he Pasifiki pea toe 'alu hake mo e hikihiki 'i he totongi koloa tautautefito ki he totongi koloa fefononga'aki mo e totongi 'o e ngaahi koloa felave'i mo e lolo.

Tu'unga Faka'ekonomika Fakalotofonua

Na'e fakafuofua 'e he Potungaue Pa'anga 'e toe holo hifo 'a e tupu faka'ekonomika 'a e fonua mei he holo peseti 'e 0.4 'i he ta'u 2008/09 ki he holo peseti 'e 1.2 'i he 2009/10. Ko e ta'u hokohoko 'aki ia 'e ua 'a e holo 'i he tupu faka'ekonomika 'a Tonga, 'o makatu'unga 'i he uesia 'e he faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi, 'o holo ai 'a e li pa'anga mai mei muli, holo 'a e pa'anga hu mai mei he folau'eve'eva, tu'uma'u 'a e koloa hu atu ki tu'apule'anga, fakamalohi'i 'e he ngaahi pangike 'enau tu'utu'uni ki he ngaahi fiema'u no pea mo e uesia na'e hoko mei he fakatamaki 'o e Ashika, peau kula pea mo e saikolone na'a ne uesia 'a Tonga 'i Sepitema 2009 pea mo Fepueli 2010, 'o mole ai 'a e ngaahi mo'ui pea hoko ai mo e ngaahi maumau lahi. Na'e kaunga 'a e ngaahi uesia ko eni fakataha mo e 'ikai malava 'e he pule'anga ke fai ha tokoni fakapa'anga ki he fonua pea pehe ki he 'ikai maa'usia 'a e taumu'a 'o hono fakangaloku 'o e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule koe'uhi ko hono fakangatangata 'o e ngaahi no mo e lahi 'a e ngaahi no palopalema ke ta'ota'ofi 'a e ngaahi fiema'u pea holo ai 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika 'i Tonga.

Na'e hokohoko ai pe 'a e holo 'i he fua 'o e ngoue 'i he 2009/10 tautefito ki he holo 'i hono uta atu 'o e hina ki tu'apule'anga. Na'e makatu'unga 'a e holo 'i he fua 'o e ngoue 'i he 2009/10 mei he lahi 'a e la'ala'aa pea mo e saikolone Rene. Ko e uta atu 'o e mokohunu ki tu'apule'anga tautefito ki Siaina pea mo Hong Kong na'e lahiange ia 'i he holo 'i he uta atu 'o e ika ki tu'apule'anga 'i he 2009/10. Na'e makatu'unga 'a e holo 'i he uta atu 'o e ika ki tu'apule'anga lolotonga 'o e ta'u mei he hiki 'a e totongi lolo, ma'olunga 'a e totongi 'o e fakalele ngaue, si'isi'i 'a e ika 'oku ma'u pea mo e hanga taha 'a e tokanga 'a e kau toutai ki he fua mokohunu. Ko e hu mai ko eni 'a e mokohunu ki he maketi fefakata'uaki mo muli, ko e faka'ilonga lelei ki he fakalalakaka 'i he tafa'aki 'o e koloa hu atu ki tu'apule'anga,

neongo 'oku 'i ai 'a e ngaahi pole fekau'aki mo e fakalalakala mo hono tu'unga lelei 'o e ngaue'anga ko 'eni 'i he kaha'u.

Ko e toe langa fo'ou 'o Nuku'alofa 'oku kei lele pe fakataha mo e mei kakato 'a e ngaahi langa 'e ni'ihhi hange ko e Fale Taumoepeau, Sanft, Narottam, Falekoloa Lalita pea mo Royco. Ka neongo ia, ko e toloi 'i he kamata 'o e ngaahi ngaue langa 'e ni'ihhi hange ko e langa mo e fakalelei' 'i 'o e ngaahi hala pule'anga, langa fo'ou 'o e ngaahi fale nofo'anga 'i Niuatoputapu mo e langa 'o e ngaahi fale lalahi kehe 'i Nuku'alofa, ke holo ai 'a e ngaahi ngaue langa ki he 2009/10. Na'e kaunga foki 'a e holo 'i he li pa'anga mai mei muli pea mo e fakamalohi' 'i 'e he ngaahi pangike 'enau tu'utu'uni ki he ngaahi fiema'u no ki he holo 'a e ngaahi ngaue langa.

Na'e holo 'a e tafa'aki 'o e ngaue fakakomesiale, falekai pea mo e ngaahi hotele 'i he 2009/10, makatu'unga mei he ngaahi uesia 'o e faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi. Na'e holo peseti 'e 11.7 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010 'a e fakakatoa 'o e kau folau'eve'eva na'a nau tu'uta mai ki Tonga ni 'a ia 'oku kau ai 'a e kau folau'eve'eva na'a nau tu'uta vakapuna mai pea mo e kau folau'eve'eva na'a nau tu'uta mai he vakameili, pea mo e kakai Tonga pe na'a nau foki mai mei muli, 'i hono fakafehoanaki ki he kake peseti 'e 6.8 'i he ta'u kuohili. Na'e makatu'unga 'a e holo 'i he fakakatoa 'o e kau folau'eve'eva na'e tu'uta mai ki Tonga ni mei he holo 'a e lahi 'o e ngaahi vakameili na'e tu'uta mai ki Tonga ni mei he vakameili 'e 24 'i he 2008/09 ki he vakameili 'e 17 'i he 2009/10. Ko e pa'anga hu mai mei he folau'eve'eva, 'o fakatatau ki he lipooti 'i he fehu'aki pa'anga mo muli 'a e ngaahi pangike fakakomesiale, na'e holo 'aki 'a e peseti 'e 13.3 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010 fakafehoanaki ki he kake peseti 'e 39.2 'i he taimi tatau 'o e ta'u kuohili.

Totongi Koloa

Na'e tu'unga ma'ulalo pe 'a e hikihihi fakata'u 'i he totongi koloa 'i he 2009/10 'i hono ngaue'aki 'o e me'afua ki he hikihihi 'i he totongi koloa (CPI). Na'e 'alu hake peseti 'e 2.7 'a e hikihihi 'i he totongi koloa 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010, ko e hiki hake 'eni mei he peseti 'e 1.2 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2009. Ko e 'alu hake 'i he hikihihi fakata'u 'i he tu'unga 'o e totongi koloa na'e makatu'unga ia mei he kake 'i he totongi 'o e koloa fefononga'aki hu mai mo e koloa me'akai hu mai. Ko e 'avalisi 'o e hikihihi fakata'u 'i he totongi koloa 'i he 2009/10 na'e peseti 'e 1.7, ko e holo eni mei he peseti 'e 5.6 'i he taimi tatau 'o e ta'u kuohili.

Na'e 'alu hake peseti 'e 4.1 'a e hikihihi 'o e totongi koloa hu mai 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010, mei he kake peseti 'e 0.8 'i he ta'u kuohili. Na'e makatu'unga 'a e kake 'i he hikihihi 'o e totongi koloa hu mai mei he totongi 'o e koloa fefononga'aki mo e koloa me'akai. Ko e kake 'i he totongi 'o e koloa fefononga'aki na'e ha mahino ia 'i he kake 'a e totongi lolo fakamamani lahi mei he 'avalisi ko e

Mokohunu

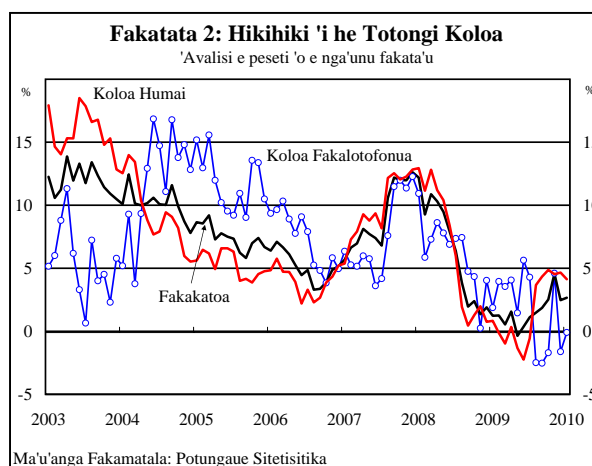
Fale 'o e Taumoepeau

Falekoloa 'o e Narottam

pa'anga 'Amelika 'e 69 ki he talamu lolo 'i Sune 2009 ki he pa'anga 'Amelika 'e 74 ki he talamu lolo 'i Sune 2010. Na'e kaunga foki 'a e malohiange 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Nu'usila 'i hono fakafehoanaki ki he pa'anga Tonga ki he kake 'i he totongi 'o e koloa me'akai hu mai mei Nu'usila, ko e fonua tefito 'oku lahi taha 'a e hu koloa me'akai mai mei ai 'a Tonga.

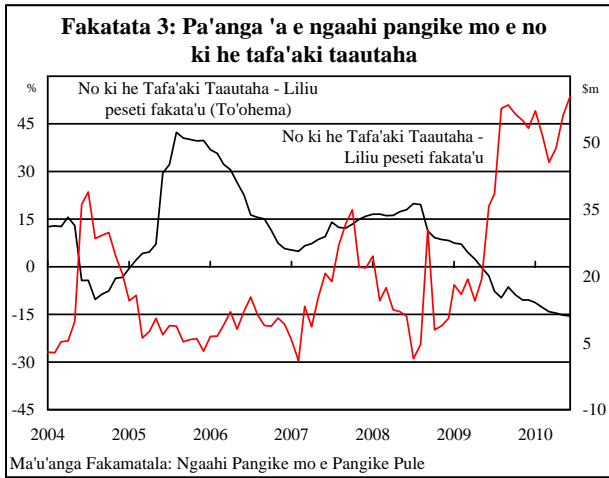
Na'e holo peseti 'e 0.1 'a e hikihiki 'i he totongi koloa fakalotofonua 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010, 'o fakafehoanaki ki he kake peseti 'e 1.8 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2009. Na'e makatu'unga 'a e holo 'i he hikihiki 'o e totongi koloa fakalotofonua mei he holo 'a e totongi 'o e koloa me'akai fakalotofonua tautefito ki he kakano'i manu, ika mo e moa pea mo e holo 'i he totongi 'o e ngaahi koloa kehe hange ko e totongi ako, 'a ia na'e lahiange ia 'i he kake 'i he totongi 'o e 'uhila 'i 'Okatopa 2009, Ma'asi pea mo Sune 2010.

Fakahoko Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Ko e me'afua ki he lahi 'o e pa'anga fakalukufua 'a e fonua (M3) na'e kake peseti 'e 5.8 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010, fakafehoanaki ki he holo peseti 'e 1.1 'i he ta'u kuohili. Ko e kake ko 'eni na'e makatu'unga ia 'i he 'alu hake 'a e fakahu pa'anga taimi nounou mo e pa'anga 'oku takai 'i tu'a 'i he ngaahi pangike 'o ha mahino ai 'a e 'alu hake 'i he pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli mo e lahi 'a e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike.

Tepile 2. NGAABI ME'AFUA FAKA'EKONOMIKA 'A TONGA ^{1/}		2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
Ngaahi Ngaue Faka'ekonomika					
Mahu'inga Fakalukufua (Tu'unga totonu)	nga'unu %	-1.2	2.0	-0.4	-1.2
Folau'eve'eva (tokolahi)	tahaafe	52.8	67.1	71.7	63.3
Fakapa'anga, Totongi Koloa & Totongi Tupu					
Hikihiki 'o e totongi koloa ('avalisi)	nga'unu %	5.1	9.6	5.6	1.7
Hikihiki 'o e totongi koloa (ngata'anga 'o e ta'u)	nga'unu %	5.7	12.2	1.2	2.7
Lahi 'o e pa'anga 'a e fonua (M3 -ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	286.9	306.0	302.6	320.2
Ngaahi no fakalotofonua (ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	295.2	332.9	318.7	282.0
Totongi tupu fakahu pa'anga taimi nounou (ngata'anga 'o e ta'u)	% 'i he ta'u	6.6	6.4	5.8	4.0
Totongi tupu 'i he no (ngata'anga 'o e ta'u)	% 'i he ta'u	12.4	12.7	12.5	11.6
Sekitoa ki Tu'apule'anga					
Koloa uta ki muli (fob)	\$m pa'anga	26.7	23.5	11.5	11.4
Koloa humai (fob)	\$m pa'anga	217.5	262.4	271.4	208.0
Pa'anga talifaki 'i muli (ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	91.6	89.1	136.3	170.5
Fakahoa 'o e Koloa humai ki he Pa'anga Talifaki (ngata'anga 'o e ta'u)	lahi 'o e mahina	4.4	3.5	5.3	7.2
Mahu'inga fetongi pa'anga (ngata'anga 'o e ta'u)	US\$/T\$	0.5131	0.5407	0.4967	0.5123
<small>1/ Ma'u'anga Fakamatala: Patiseti 2008/09 'a e Potungaue Pa'anga, Potungaue Takimamata, Potungaue Sitisititika mo e Pangike Pule.</small>					

Neongo 'a e hulu 'i he pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike, ko e lahi 'o e ngaahi no fakalotofonua na'e holo 'i he ta'u fakapa'anga 2009/10 'o fenapasi mo e holo 'i he ngaahi ngaue faka'ekonomika fakalotofonua. Na'e holo peseti 'e 15.5 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010 'a e tupu 'i he ngaahi no ki he tafa'aki taautaha 'i hono fakafehoanaki ki he holo peseti 'e 2.9 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2009. Ko e lahiange ko eni 'a e holo 'i he no 'a e ngaahi pangike na'e makatu'unga ia 'i he lahiange 'a e pa'anga talifaki na'e fiema'u ke tuku mavahe ki he ngaahi no ta'etotongi mo e ngaahi no kuo kaniseli koe'uhi ko e lahiange 'a e ngaahi no

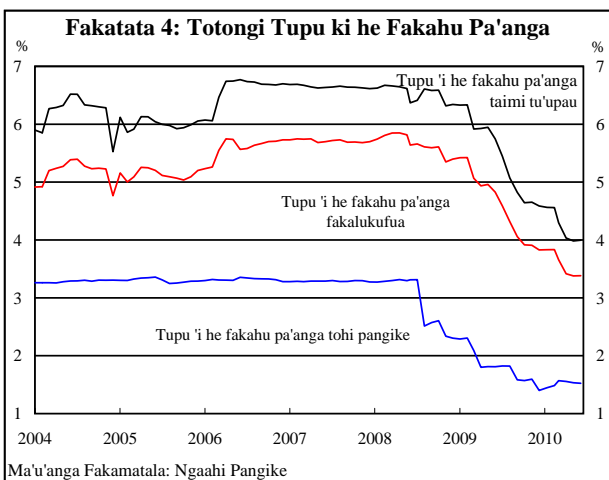
palopalema pea mo hono totongi fakafoki 'o e no hina 'a e Kautaha Hina 'a ia na'e fuoloa 'ene tu'unga palopalema, fakataha mo e holo lahi 'i he fiema'u no fo'ou, makatu'unga 'i he holo 'a e li pa'anga taautaha mai mei muli, holo 'a e pa'anga hu mai mei he folau'eve'eva pea tu'uma'u 'a e koloa hu atu ki tu'apule'anga. Na'e holo lahi 'a e no ki he tafa'aki fakapisinisi 'aki 'a e peseti 'e 24.8 pea holo peseti 'e 4.1 'a e no ki he ngaahi fiema'u taautaha 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2010. Kaekehe, ko e peseti 'e 50.6 'o e no fakalukufua 'i he tafa'aki taautaha na'e tuku atu ia ki he tafa'aki fakapisinisi pea ko e peseti 'e 49.0 na'e tuku atu ia ki he ngaahi fiema'u taautaha.

Na'e holo 'a e tu'unga pa'anga 'a e pule'anga 'i he ngaahi pangike ki he \$28.1 miliona 'i he 2009/10 mei he \$34.7 miliona 'i he 2008/09, makatu'unga 'i he 'alu hake 'ene ngaahi no kae holo 'ene fakahu pa'anga, 'o ha mahino mai ai 'a e holo 'i he tanaki pa'anga hu mai 'a e pule'anga lolotonga 'a e ta'u, koe'uhi ko e holo lahi 'i he koloa hu mai mei tu'apule'anga.

Ngaahi totongi tupu

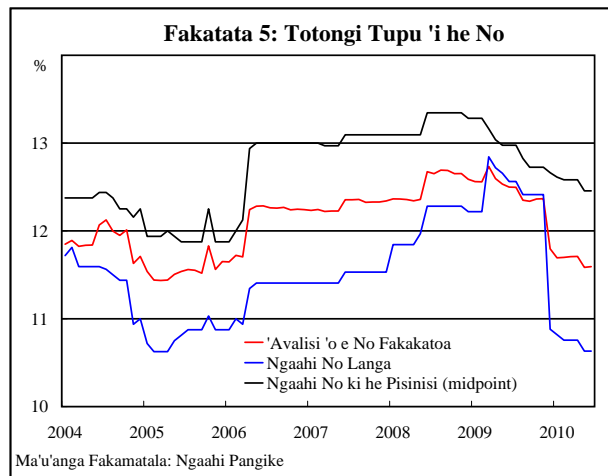
Na'e holo 'a e ngaahi totongi tupu 'i he 2009/10, makatu'unga 'i he ngaahi faingata'a fakapa'anga na'e fehanganagai mo e tu'unga faka'ekonomika mo e tafa'aki fakapa'anga. Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2009/10, na'e fakangaloku 'e he Pangike Pule 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'aki

hono holoki 'a e pa'anga talifaki kuo pau ke fakahu 'e he ngaahi pangike 'i he Pangike Pule mei he peseti 'e 10 ki he peseti 'e 5 'i 'Aokosi 2009. Na'e fakahoko 'eni ke tokoni ki he ngaahi pangike fakalotofonua ke malava ke toe holoange 'a e totongi tupu 'oku nau hilifaki ki he ngaahi no ke tokoni ki he faingata'a'ia fakapa'anga 'oku fehanganagai mo e kakai pea mo faka'ai'ai 'a e no ke tokoni ki he ngaahi ngaue faka'ekonomika 'a e fonua. 'I Sanuali 2010, na'e totongi atu 'e he Pangike Pule 'a e totongi tupu peseti 'e 1 ki he palanisi 'o e 'akauni ngaue 'a e ngaahi pangike 'oku laka hake 'i he

pa'anga 'e \$1 miliona ke tokoni ke toe holoange 'a e totongi tupu 'i he ngaahi no. 'I he faka'osinga 'o Sune 2010, ko e 'avalisi 'o e ngaahi totongi tupu 'oku totongi 'e he ngaahi pangike fakakomesiale ki he fakahu pa'anga taimi tu'upau si' i hifo 'i he \$50,000 'i he mahina 'e 3 ki he 48, na'e holo ki he peseti 'e 4.0 mei he peseti 'e 5.8 'i he ta'u kuohili.

Ko e totongi tupu ki he ngaahi no, 'a ia ko e 'avalisi 'o e ngaahi totongi tupu ki he ngaahi no taautaha moe ngaahi no fakapisinisi, na'e holo ki he peseti 'e 11.6 mei he peseti 'e 12.5 'i he ta'u kuohili 'a ia na'e kaunga ki ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue na'e fakahoko 'e he Pangike Pule.

Fehu'aki Pa'anga mo muli

Fakatatau ki he fakamatata fehu'aki pa'anga mo muli, 'a ia na'e tanaki mai mei he ngaahi pangike fakakomesiale, na'e ma'olungaange 'a e hulu 'i he 'akauni pa'anga tefito fakataha mo e hulu 'i he pa'anga hu mai na'e te'eki lekooti, 'i he fe'amokaki 'i he 'akauni lolotonga, 'o makatu'unga ai 'a e kake 'i he tu'unga pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli (Tepile 3). Ko e holo 'i he fe'amokaki 'i he fakatau'aki 'i he 2009/10 na'e makatu'unga ia mei he holo lahi 'i he totongi koloa hu mai, 'o ha mai ai 'a e holo 'a e ngaahi fiema'u fakalotofonua. Na'e hoko 'a e holo peseti 'e 10 (\$17.8 miliona) 'i he li pa'anga mai mei muli mo e holo peseti 'e 15 (\$54.1 milion) 'i he tupu 'i he ngaahi no ke hokohoko atu aipe 'a e holo 'i he ngaahi fiema'u fakalotofonua lolotonga 'a e ta'u. Na'e makatu'unga ai heni 'a e holo 'a e totongi 'o e koloa hu mai 'aki 'a e peseti 'e 23.3 (\$63.4 miliona) ki he \$208 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2010. Na'e 'ikai ha fakalaka 'i he koloa hu atu ki tu'apule'anga lolotonga 'a e 2009/10 pea ko e pa'anga hu mai mei he uta atu 'o e mokohunu ki tu'apule'anga na'e fetamate'aki mo e holo 'i he pa'anga hu mai mei he uta atu 'o e ika mo e fua 'o e ngoue ki muli.

Na'e kake 'a e hulu 'i he talafi pa'anga mai mei muli 'aki 'a e \$8.9 miliona ki he \$166.8 miliona 'i he 2009/10 'o ha mahino ai hono ma'u mai 'o e 'inasi 'i he Ngaahi Totonu Toho Makehe mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga. Ka neongo ia, na'e holo 'a e li pa'anga taautaha mei muli, 'a ia ko e tefito'i ma'u'anga pa'anga muli lahi taha 'a Tonga 'aki 'a e peseti 'e 10 'i he ta'u ki Sune 2010, 'o ha mahino ai 'a e uesia 'i he faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi 'i he kei ma'olunga pe 'a e tu'unga 'o e ta'ema'u ngaue 'i he ngaahi fonua 'oku lahi taha 'a e li pa'anga mai mei ai. Na'e kake 'a e fe'amokaki 'i he 'akauni ngaue 'aki 'a e \$7.9 miliona 'i he 2009/10 mei he \$5.4 miliona 'i he 2008/09, tupu mei he holo lahi 'i he pa'anga hu mai mei he takimamata. Na'e holo foki mo e pa'anga 'inivesi ki he \$5.3 miliona koe'uhi ko e 'ikai ke toe hu mai 'a e pa'anga lahi ki he ngaahi kautaha taautaha 'o hange ko ia na'e hoko 'i he ta'u fakapa'anga kuo 'osi. Ko e ngaahi fe'unuaki ko'eni na'e makatu'unga ai 'a e holo 'a e fe'amokaki 'i he 'akauni lolotonga 'aki 'a e \$17.3 miliona ki he \$32.5 miliona 'i he 2009/10.

Na'e holo 'a e hulu 'i he 'akauni pa'anga tefito 'aki 'a e \$31.7 miliona ki he \$37.9 miliona 'i 2009/10, 'o ha mahino ai 'a e holo 'i he pa'anga hu mai tefito taautaha. Ko e hulu 'i he 'akauni pa'anga tefito fakataha mo e hulu 'i he pa'anga hu mai te'eki lekooti na'e lahiange ia 'i he fe'amokaki 'i he 'akauni lolotonga, 'o makatu'unga ai 'a e hulu \$34.2 miliona 'i he fehu'aki pa'anga mo muli pea mo e tu'unga ma'olungaange 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli. Na'e kake 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ki he tu'unga ma'olunga taha kuo lekooti ko e \$170.5 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2010, 'a ia 'oku fe'unga mo e koloa hu mai mei tu'apule'anga ki he mahina 'e 7.2 (Tepile 2).

Tepile 3. FAKAIKIKI 'O E LEKOOTI FEHU'AKI PA'ANGA MO MULI (OET): Fakata'u				
	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
A. Palanisi 'o e fefakatau'aki koloa	-186.6	-238.9	-259.9	-196.6
Koloa huatu	26.3	23.5	11.5	11.4
Koloa humai	217.5	262.4	271.4	208.0
E. Palanisi 'o e ngaahi ngaue	-35.8	-6.2	-5.4	-7.9
Totongi mai	38.8	70.1	83.7	71.8
Totongi atu	74.7	76.3	89.1	79.8
F. Palanisi 'o e tupu 'i he ngaahi 'inivesi	7.1	6.4	57.5	5.3
Totongi mai	12.9	13.0	61.0	14.7
Totongi atu	5.8	6.6	3.4	9.4
H. Palanisi 'o e talafi pa'anga	168.6	180.2	157.9	166.8
Totongi mai	187.3	203.6	177.7	183.3
<i>Taautaha</i>	186.8	202.8	175.2	157.4
<i>Pule'anga</i>	0.5	0.8	2.5	25.9
Totongi atu	18.7	23.4	19.9	16.5
<i>Taautaha</i>	18.1	23.1	18.5	12.7
<i>Pule'anga</i>	0.6	0.3	1.3	3.8
I. Palanisi 'o e 'akauni lolotonga (A+E+F+H)	-46.7	-58.6	-49.8	-32.5
K. Palanisi 'o e 'akauni tefito	53.8	69.0	69.6	37.9
Pa'anga tefito fakapule'anga	19.7	22.7	-11.0	8.4
<i>Humai</i>	24.7	26.5	18.4	22.8
<i>Huatu</i>	5.0	3.7	29.4	14.4
Pa'anga tefito taautaha	34.2	46.2	80.6	29.4
<i>Humai</i>	39.9	50.5	88.9	38.0
<i>Huatu</i>	5.7	4.3	8.3	8.6
L. Ngaahi pa'anga, humai	1.3	-12.9	27.4	28.8
M. Palanisi fakalukufua (I+K+L) ^{1/}	8.4	-2.5	47.1	34.2
1/ Fakatau ki he liliu 'i he pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli				
Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga				

Fakafuofua Faka'ekonomika ki he Kaha'u

'Oku fakafuofua ke kake mamalie 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika 'i he ta'u fakapa'anga 2010/11, tukukehe ka hoko ha ngaahi faingata'a faka'ekonomika fakatu'upake. 'E tokoni hono fokotu'u 'o e misini ke sivi 'a e fua 'o e ngoue mo e fua'i' akau ke uta atu ki tu'apule'anga 'i Tongatapu mo Vava'u ki hono uta atu 'a e fua 'o e ngoue ki tu'apule'anga, 'a ia 'e tokoni 'a e ngaahi me'angaue ni ke feau 'a e fiema'u 'a e ngaahi maketi 'i tu'apule'anga ki he ngaahi koloa 'oku uta atu mei Tonga ni. 'E hokohoko atu pe 'a e fakatefito 'a e nga'unu faka'ekonomika 'a e fonua mei he ngaahi ngaue langa 'o kau ki ai 'a e toe langa fo'ou 'o e loto senita fakapisinisi 'o Nuku'alofa, ko hono toe langa 'o e ngaahi nofo'anga 'i Niuatoputapu na'e maumau'i 'e he peau kula 'i Sepitema 2009, langa 'o e ngaahi hala, ngaahi falelotu, ngaahi 'apiako pea mo e langa 'o e konga faka'osi 'o e Falemahaki Vaiola.

Ko e fakaakeake ko eni 'i he 'ekonomika 'e malava ke hoko ai 'a e ngaahi palopalema 'i he holo 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli pea kake 'a e hikihiki 'i he totongi koloa. 'Oku fakafuofua ke holo 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ka 'e kei nofo pe 'i he tu'unga fakafiemale, 'a ia 'e kei ma'olunga hake pe 'i he mahina 'e 4 'o e koloa hu mai. Ko e koloa hu mai mei tu'apule'anga 'oku fakafuofua ke kake koe'uhi ko e ngaahi ngaue langa 'oku 'amanaki fakahoko pea mo e hiki hake

'a e totongi lolo. Ka neongo ia, 'e tokoni 'a e ngaahi pa'anga tokoni mei muli 'oku 'amanaki ke ma'u mai ki hono fakasi'isi'i 'a e holo 'i he pa'anga talifaki. 'E kei hokohoko atu pe hono siofi 'e he Pangike Pule 'a e tu'unga faka'ekonomika mo fakapa'anga 'o e fonua koe'uhi ke pukepuke 'a e tu'unga fe'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli.

'Oku fakafuofua ke 'alu hake mo e hikihiki 'i he totongi koloa makatu'unga 'i he hiki hake 'a e totongi lolo fakamamani lahi pea mo e fe'unu'aki 'i he fakafetongi pa'anga muli tautautefito ki he malohiange 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Nu'usila 'o kake ai 'a e hikihiki 'i he totongi koloa hu mai. Ko e kake 'i he totongi lolo fakamamani lahi 'e malava ke kake ai 'a e totongi 'o e lolo fakalotofonua mo e ngaahi ngaue 'oku fekau'aki mo e lolo hange ko e 'uhila, me'alele mo e ngaahi me'a kehe pe. Ka neongo ia, 'oku fakafuofua ke nofo pe 'a e hikihiki fakata'u 'i he totongi koloa 'i he mata'ifika matelau 'i he 2010/11. 'E kei hokohoko atu pe 'a e ngaue 'a e Pangike Pule ke tokoni ki hono ta'ota'ofi 'a e hikihiki 'i he totongi koloa 'i he tu'unga ma'ulalo mo fakafiemalie.

Tafa'aki Ngaue ki he Maketi Fakapa'anga

Pa'anga Talifaki 'i Muli

Neongo na'e holo'aki 'a e peseti 'e 10 'a e li pa'anga taautaha mei muli 'i he lolotonga 'a e ta'u, na'e kei lava pe ke tauhi 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'i ha tu'unga na'e ma'olunga ange 'i he tu'unga ma'ulalo taha 'oku fiema'u 'a ia ko e koloa hu mai ki he mahina 'e 3 ki he 4 pea na'e kaunga lelei eni ki hono tauhi 'o e tu'unga falala'anga 'i he tafa'aki fakapa'anga 'a e fonua lolotonga 'a e faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi. Ko e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli, na'e 'i he vaha'a 'o e koloa hu mai 'i he mahina 'e 5.6 ki he 7.2. Ko e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli na'e tupu ia mei he tu'unga ma'ulalo ko e \$139.4 miliona ki he ma'olunga taha ko e \$170.5 miliona, fe'unga mo e koloa hu mai ki he mahina 'e 7.2 'i he 'aho 30 Sune 2010. Ko hono fakahoa 'eni ki he \$136.3 miliona, fe'unga mo e koloa hu mai ki he mahina 'e 5.3¹ 'i he 'aho 30 Sune 2009. Ko e hiki lahi ko 'eni 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki, na'e makatu'unga ia mei he pa'anga ne vahe ma'a Tonga mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga, ngaahi pa'anga tokoni ki he pule'anga, pea pehe foki ki he fakalahi 'o e pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike fakakomesiale. 'I he taimi tatau, na'e hiki hake 'a e koloa hu mai fakamahina, lolotonga 'a e ta'u, 'o ha mai heni 'a e holo 'a e hu koloa mei muli. Ko e holo 'a e hu koloa mei muli, na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e tu'unga faka'ekonomika 'i he si'isi'i ange 'a e fiema'u tupu mei he holo 'a e li pa'anga taautaha mai mei muli mo e holo 'a e tupu 'i he ngaahi no.

Ko e tefito'i taumu'a 'a e Pangike Pule 'i hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli, ke ma'u 'a e tupu ma'olunga taha 'i he taimi tatau 'oku fakapapau'i 'a e malu, liliu ngofua ki he pa'anga pea tu'uma'u 'a hono mahu'inga fakalukufua 'a ia na'e 'ikai faingofua ki he Pangike Pule ke fakahoko eni tupu mei he tu'unga ta'epau pea lahi mo e feto'aki 'a e ngaahi maketi fakamamani lahi. Na'e hoko 'a e ngaahi faingata'a fakapa'anga 'i 'Iulope mo e ola 'o e ngaahi faingata'a fakapa'anga mo faka'ekonomika 'i he ngaahi maketi fakamamani lahi, ke holo ai 'a e ngaahi totongi tupu 'i he pa'anga kuo 'inivesi 'i he fonua muli. 'I he taimi tatau, ko e pa'anga talifaki 'i muli na'e 'i he tu'unga ma'olunga 'o malava ai ke 'inivesi 'a e pa'anga hulu ke ma'u ha tupu 'oku lelei ange. Na'e tu'unga heni 'a hono ngaue'aki 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi founa fakapotopoto ke tokanga'i'aki 'a e tu'unga malu 'o e pa'anga talifaki pea ma'u mo ha tupu lelei, 'i he taimi tatau, fakapapau'i 'oku 'i ai 'a e pa'anga fe'unga ke ne feau 'a e ngaahi totongi pa'anga ki muli. Na'e fakalahi ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi pangike fakakomesiale ke fakahu pa'anga ai 'aki 'a e pangike 'e taha pea kei hokohoko ai pe hono muimui'i 'a e tu'unga 'o e ngaahi pangike lalahi ke fakapapau'i 'oku fakahu 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i ha ngaahi pangike 'oku malu mo pau 'i tu'apule'anga (A-rated). Na'e 'inivesi foki 'a e kongas 'o e pa'anga talifaki 'i he ngaahi pangike pule 'i muli. Ko e kongas lahi 'o e pa'anga talifaki 'i muli 'oku 'i he pa'anga 'Aositelelia, pa'anga Nu'usila mo e pa'anga 'Amelika.

Mahu'inga 'o e Pa'anga Tonga 'i Tu'apule'anga

Ko e pa'anga Tonga 'oku fakamahu'inga faka'aho ia 'o fakatatau ki he mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga 'a e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki lahi taha mo Tonga.

'Oku vakai'i mo tokanga'i 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi feliuliuaki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakafetongi mo e pa'anga muli ke tauhi 'a e tu'unga fefakatau'aki 'a e fonua mo muli mo e tu'unga 'o e totongi koloa, ke fenapasi mo e tu'unga faka'ekonomika 'oku malu mo falala'anga. 'Oku malava ke fakahoko 'e he Pangike Pule ha ngaahi liliu fakatekinikale ki he mahu'inga 'o e pa'anga 'o fakataumu'a ke malu'i 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i muli pea mo tauhi ma'u 'a e tu'unga fefakatau'aki 'a Tonga ni mo muli tautefito ki ha taimi 'e hoko mai ha faingata'a fakatu'upake. Na'e hokohoko atu ai pe 'a e fakahoko 'a e ngaahi liliu fakatekinikale ki he fakafetongi pa'anga 'i he ta'u 2009/10. 'I he 2009/10, na'e fe'unuaki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'Amelika mei he US\$0.50 ki he US\$0.53, fakahoa ki he fe'unuaki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga mei he pa'anga 'Amelika 'e US\$0.45 pea mo e US\$0.54 'i he 2008/09. Na'e fe'unuaki 'a e

¹ Liliu mei he 5.1

mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'Aositelelia mo Nu'usila mei he AUD0.55 ki he AUD0.61 pea mo e NZD0.71 ki he NZD0.76 'i he 2009/10, 'o ha mai ai 'a e si'iange 'a e feliiuaki 'a e pa'anga muli lolotonga 'a e ta'u mei he AUD0.56 ki he AUD0.70 pea mo e NZD0.71 ki he NZD0.86 'i he 2008/09.

Makatu'unga 'i he ola 'o hono vakai'i 'o e faikehekehe 'i he tu'unga 'o e totongi ki hono fakatau mai mo e fakatau atu 'o e pa'anga muli 'i he 2008/09, na'e felotoi ai 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike fakakomesiale ke fakangatangata 'a e faikehekehe 'i he totongi 'o e fakatau mai mo e fakatau atu 'a e ngaahi talafi pa'anga muli 'o kamata 'i 'Aokosi 2009 'o anga pehe ni: USD/TOP 'e fakangatangata ki he lahi ko e poini 'e 220, AUD/TOP 'e fakangatangata ki he lahi ko e poini 'e 300, NZD/TOP 'e fakangatangata ki he lahi ko e poini 'e 350. Na'e tokoni 'a e fakangatangata ko eni ki he holo 'a e faikehekehe 'i he tu'unga fetongi pa'anga fakatau mai mo e fakatau atu 'i he ngaahi talafi pa'anga muli 'a e ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli mo toe faka'ai'ai 'a e fe'au'auhi 'i he maketi ki hono fokotu'utu'u 'o e mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga muli. Na'e hokohoko atu aipe 'a e 'oatu 'e he Pangike Pule 'a e mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga muli ki he kau kasitoma 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fiema'u pea hoko atu mo hono tuku atu fakauike 'i he peesi 'initaneti (website) 'a e Pangike Pule 'a e mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga muli 'o fakataumu'a ke tokoni'i 'a e 'ilo 'a e kakai 'o e fonua ki he mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga muli.

Fefakatau'aki Pa'anga Muli

'Oku ngaue'aki 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga 'Amelika 'i he'ene fetongi pa'anga muli kotoa pe mo e ngaahi pangike fakakomesiale fakalotofonua. 'Oku fika'i pea tuku atu faka'aho 'e he Pangike Pule 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga 'Amelika ki he pa'anga Tonga pea 'oku ngaue'aki 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga ko eni ki hono fakatau atu mo fakatau mai 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga 'Amelika. 'Oku makatu'unga heni 'a e fakamahu'inga'i 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga 'oku nau 'oatu ki he kakai 'o e fonua. 'Oku toe fakahoko pe 'e he Pangike Pule 'a e fatongia tatau ki he'ene kau kasitoma kehe, pea pehe ki he'ene 'akauni pe 'a'ana 'i he ngaahi pa'anga muli kehekehe. Lolotonga 'a e ta'u, na'e lahiange hono fakatau mai 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga muli mei he ngaahi pangike fakakomesiale mo e pule'anga 'i he'ene fakatau atu 'a e pa'anga muli. Na'e fe'unga mo e T\$165.3 miliona 'a e pa'anga muli na'e fakatau mai 'o lahiange ia 'i he pa'anga muli na'e fakatau atu ko e T\$131.1 miliona, 'a ia na'e fe'unga fakakatoa 'a e pa'anga na'e hu atu mo hu mai lolotonga 'a e ta'u mo e T\$296.4 miliona.

Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli

'I he lolotonga 'o e ta'u 2009/10, na'e ngaue 'a e Pangike Pule ki he ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 860 'a ia na'e laka honau mahu'inga 'i he lahi 'o e totongi pa'anga ki muli 'oku 'i he mafai 'o e ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli kuo laiseni pea pehe ki he ngaahi totongi pa'anga tefito ki muli 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga mo muli. Na'e fe'unga hono fakakatoa 'o e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ko eni mo e \$194.2 miliona 'i he 2009/10 ('a ia ko e peseti 'e 13 ko e ngaahi totongi pa'anga tefito [capital]), fakahoa 'eni ki he kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 878 'a ia na'e fe'unga hono fakakatoa mo e \$212.4² miliona 'i he ta'u fakapa'anga 2008/09. Ko e holo 'i he ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli na'e makatu'unga ia 'i he si'isi'i ange 'a e fiema'u 'o e ngaahi koloa hu mai mei muli mo e toloi 'o e ngaahi totongi lolo na'e hu mai mei muli. 'Oku ha 'i he lahiange 'a e kole ngofua totongi pa'anga tefito ki muli 'i he lolotonga 'a e ta'u 'a e lahi ange 'o e ngaahi totongi no ki muli 'o tupu eni mei he kamata hono totongi fakafoki 'o e no mei Siaina mo e liliu pa'anga Tonga 'a e no pa'anga muli 'a e taha 'o e ngaahi kautaha lalahi. 'Oku ngaue'aki 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e lahi 'o e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli ki hono leva'i lelei 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli pea pehe foki ki he ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike

²Liliu mei he T\$211.5 miliona

Pule. Na'e ngaue foki 'a e Pangike Pule ki he ngaahi tohi kole ngofua 'e 19 ki hono 'ave/to'oto'o 'o e pa'anga ki muli laka hake 'i he T\$10,000, 'a ia na'e tali kotoa 'a e ngaahi kole ngofua ko eni, fe'unga fakakatoa mo e T\$6.8 miliona.

Na'e fakalelei'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he totongi pa'anga ki muli 'i Sanuali 2010 ke hoa mo e founa ngaue lolotonga pea toe fakalelei'i 'i 'Epeleli 2010 ke fakakakato 'a e Tu'utu'uni Fika VIII 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF). 'Oku fiema'u 'e he Tu'utu'uni Fika VIII 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF) ko e fakamo'oni 'oku 'ata 'a e pa'anga ke totongi ki muli mei he ngaahi totongi tukuhau 'oku fakangatangata pe ia ki he pa'anga 'oku teu ke totongi atu ki muli. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi ako ma'ae ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli ke fakalakalaka 'a e mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e totongi pa'anga ki muli.

Na'e fakahoko 'a e ngaahi sivi 'i he lolotonga 'a e ta'u ke fakapapau'i 'oku tauhi pau 'a e ngaahi pangike ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga ki muli. Na'e hoko heni 'a hono tuku hifo 'o e lahi 'o e totongi pa'anga ki muli 'oku 'i he mafai 'o e taha 'o e ngaahi pangike fakakomesiale ki he totongi 'o e ngaahi koloa hu mai mei muli ki he T\$20,000 pea to'o fakataimi mo honau mafai ki he totongi 'o e ngaahi koloa hu mai mei muli 'oku te'eki ke tu'uta mai ki Tonga ni koe'uhi ko e 'ikai ke nau fai pau ki he tu'utu'uni 'a e Pangike Pule.

Fefakatau'aki Pa'anga Fakalotofonua

'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2009/10, na'e hokohoko atu ai pe hono ta'ofi 'e he Pangike Pule hono fakatau atu 'a e ngaahi Nouti Pangike Pule. Ko e kongia pe 'eni 'o e ngaahi fokotu'utu'u 'a e Pangike Pule ke fakangaloku 'a e tu'unga 'o 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga, mo tuku 'a e hulu 'i he pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike 'i he ngaahi pangike, ke fakafaingamalie'i kinautolu ke nau tuku atu ha ngaahi no ke tokoni ki he fakaakeake faka'ekonomika. Ko ia ai, 'i he faka'osinga 'o Sune 2010, na'e 'ikai ke 'i ai ha nouti 'a e Pangike Pule na'e fakatau atu.

Fai Lesisita ki he Ngaahi Ponite 'a e Pule'anga

Ko e fatongia 'e taha 'a e Pangike Pule, ko e fai lesisita ki he ngaahi ponite 'a e pule'anga Tonga. Na'e tuku atu 'e he Pangike Pule 'a e ponite fo'ou 'e nima 'a e pule'anga, lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2009/10. 'I he faka'osinga 'o Sune 2010, ko e lahi fakakatoa 'o e ponite 'a e pule'anga kuo tuku atu, na'e fe'unga hono mahu'inga mo e \$29.45 miliona, 'a ia na'e hiki hake mei he \$21.45 miliona 'i he ta'u kuohili.

Tafa'aki Ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga

Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a 'a e Pangike Pule ko hono tauhi 'o e tu'unga malu mo lelei 'o e tafa'aki fakapa'anga. 'Oku malava 'o fakahoko 'a e ngaahi taumu'a ko eni 'aki 'a hono laiseni, pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga (pangike).

'Oku 'i ai 'a e pangike 'e 4 kuo 'osi laiseni ke ngaue 'i Tonga ni.

	Ngaahi Va'a (kau ai 'a e 'ulu'i 'ofisi 'i Nuku'alofa, Tongatapu)	Ngaahi misini toho pa'anga	Ngaue fakapangike 'i he 'initaneti	Ngaahi fatongia kehe
Australia and New Zealand Banking Group Limited (ANZ)	3	11	'Io	Ngaue fakapangike 'i he 'initaneti
Westpac Pangike 'o Tonga (WBOT)	5	8	'Io	Polokalama ako ki he ngaahi me'a fakapa'anga - Polokalama 'Uluaki Sitepu Fakapa'anga & Polokalama Kakai Fefine 'i he Pisinisi
Pangike MBf	2	-	'Ikai	-
Pangike Langa Fakalalaka 'o Tonga (TDB)	6	-	'Ikai	Ngaahi No iiki (Microfinance)

Tupu mei he holo 'a e tu'unga faka'ekonomika mo e holo 'i he ngaahi ngaue fakapisinisi ki he ta'u 2009/10, na'e hokohoko atu pe 'a hono fakahoko 'e he ngaahi pangike 'enau ngaahi ngaue fakapangike lolotonga pea na'e 'ikai ke toe tanaki mai ha ngaue fo'ou 'i he lolotonga 'o e ta'u. Na'e fakaha foki 'e he Pangike ANZ 'e kamata 'i Siulai 2010, 'a 'enau ta'ofi hono fakahoko 'a e va'a ngaue fakapangike ki he ngaahi kolo 'i 'uta makatu'unga 'eni mei he tokosi'i 'a e kau kasitoma 'oku nau ngaue'aki 'a e polokalama ko 'eni pea pehe ki he 'enau tokanga ki he tu'unga malu 'o e kau ngaue 'oku nau fakahoko 'a hono fe'ave'aki 'o e pa'anga 'i he ngaahi kolo ki 'uta.

Ko e Westpac Pangike 'o Tonga pea mo e Pangike Langa Fakalalaka 'o Tonga na'a na kei tauhi pe 'a hona ongo 'ulu'i 'ofisi mo e ngaahi va'a 'i Tongatapu pea pehe foki ki he ngaahi va'a 'i Vava'u, Ha'apai mo 'Eua. Ko e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike MBf na'e kei tu'u pe 'i Tongatapu pea 'oku 'i ai mo hono va'a 'i Vava'u. Ko e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike ANZ na'e kei tu'u pe mo ia 'i Tongatapu pea 'oku 'i ai mo hono va'a 'i Ma'ufanga pea pehe foki ki hono va'a 'i Vava'u.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e ngaue 'a e Pangike Langa Fakalalaka 'o Tonga ko e pangike pe ia 'e taha ke fakahoko fatongia 'i he ongo motu mama'o 'o Niuatoputapu pea mo Niuafou pea ko e pangike pe ia 'e taha 'oku ne fakahoko 'a e ngaahi no iiki ki he ngaahi feitu'u 'uta mo e ngaahi 'otu motu.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e fakahoko 'e he Westpac Pangike 'o Tonga 'a e "Polokalama 'Uluaki Sitepu Fakapa'anga" mo e polokalama fo'ou ko e "Kakai Fefine 'i he Pisinisi", 'a ia ko e ongo polokalama ako fakapa'anga 'o fekau'aki pea mo hono mapule'i 'o e pa'anga, ki he tokolahi 'o 'enau kau kasitoma 'i Tongatapu. Ko e ngaahi polokalama ko 'eni 'oku fakapa'anga 'e he Westpac Pangike 'o Tonga pea mo e Polokalama Pa'anga Tokoni 'a 'Aositelelia, pea na'e 'ata ki he kau kasitoma 'o e ngaahi pangike kehe pea mo e ngaahi 'otu motu. 'I he taimi tatau, na'e hokohoko atu 'e he Pangike Langa Fakalalaka 'o Tonga 'a 'ene polokalama fale'i fakapisinisi ki he tokolahi 'o 'enau kau kasitoma pisinisi.

Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni

Na'e hokohoko atu 'a e ngaahi fakataha 'a e Pangike Pule mo e Kautaha 'a e Ngaahi Pangike 'i Tonga ke alea'i 'a e ngaahi ngaue ke tokoni ki he tu'unga falala'anga mo e ma'uma'uluta 'a e tafa'aki fakapa'anga. Ko e ngaahi ngaue ko 'eni na'e kau ai hono vakai'i mo tokanga'i 'a e ngaue 'a e ngaahi pangike 'e honau ngaahi 'ulu'i 'ofisi, lahi fe'unga 'o e pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike, tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua, ngaahi totongi tupu pea mo e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike.

'I he 2009/10, na'e tafataha 'a e ngaahi ngaue 'a e Pangike Pule ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangike, ki he ngaahi totongi tupu koe'uhi ko e lahi 'a e hoha'a 'a e kakai 'o e fonua ki he tu'unga 'o e ngaahi totongi tupu 'a ia na'e si'isi'iange 'a e holo 'a e totongi tupu 'o e no 'i he holo 'a e totongi tupu 'o e fakahu pa'anga. Na'e pehe foki ki he hokohoko atu 'a e tokanga 'a e Pangike Pule ki he founa fokotu'utu'uni ke pule'i mo tokanga'i 'aki 'a e ngaahi no makatu'unga 'i he hokohoko atu 'a e tu'unga ma'olunga 'a e ngaahi no palopalema, neongo kuo kamata ke ha mai ha fakalalakala 'i he ngaahi no palopalema 'o fakatatau ki he ta'u ki mu'a. Na'e kaunga lahi 'a e hokohoko atu 'a e holo 'i he tu'unga faka'ekonomika mo e holo e lahi e li pa'anga taautaha mai mei muli ki he lahi 'o e ngaahi no palopalema 'i he ngaahi pangike, 'a ia ne uesia ai 'a e pa'anga tupu mo e tu'unga 'o e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike. Na'e hoko 'eni ko ha makatu'unga ke toe fakamalohi'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangike 'e ni'ihi tautefito ki hono fakalelei'i e tu'unga 'o e sino'i pa'anga tefito pea mo hono tokanga'i mo pule'i 'o e ngaahi no. Na'e kei hokohoko atu ai pe 'a e ngaahi fakataha 'a e Pangike Pule pea mo e ngaahi pangike ke alea'i 'a e tu'unga 'o 'enau ngaahi lipooti ke fakapapau'i 'oku tonu mo vave hono fakahu mai ki he Pangike Pule, 'a ia ko e palopalema lahi eni 'i he ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni. Na'e tupu heni 'a hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue kehekehe ki he ngaahi kautaha fakapa'anga mo hilifaki ha ngaahi tautea totongi pa'anga. Na'e kau atu foki 'a e Pangike Pule ki he poloseki 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga pea mo e Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni Fakatekinikale (IMF/PFTAC) ki hono feinga'i ke fakatahataha'i ke taha pe 'a e founa lipooti 'a e ngaahi pangike 'i he Pasifiki ke tokoni ke toe lelei mo tonu ange 'a e ngaahi lipooti, tauteufito ki he ngaahi pangike 'Aositelelia, 'a ia 'oku fakahoko pe mei he feitu'u 'e taha 'a e teuteu 'o 'enau ngaahi lipooti.

Na'e kei hokohoko atu ai pe hono fakahoko 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi fiema'u 'a e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004, 'aki 'a hono toe fakalelei'i 'a e tu'utu'uni fika 1 mo e 2 ki he Tu'unga Lelei 'o e Koloa Fakalukufua pea mo hono Fakakulupu 'o e Ngaahi Fakatamaki Fakano 'i 'Epeleli 2010. Ko e ngaahi fakalelei ko 'eni ke malava ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e Tu'unga Lipooti Fakapa'anga Fakavaha'apule'anga (IFRS). Na'e toe fakalelei'i mo e tu'utu'uni fika 4 ki he founa fakaha 'a e ngaahi totongi tupu mo e totongi ki he fakahoko fatongia 'a e ngaahi pangike (fees) 'i he lolotonga 'a e ta'u ke fakapapau'i 'oku fakaha 'e he ngaahi pangike 'a e totongi tupu totonu (Effective Interest Rate) ki he kau kasitoma pea tuku atu mo e founa ki hono fika'i 'o e totongi tupu totonu.

Na'e fakapa'anga 'e he Pangike pea mo e IMF/PFTAC ha ngaahi tokoni fakatekinikale 'i he lolotonga 'o e ta'u ke fakalelei'i 'a e ngaahi founa ngaue 'a e Pangike Pule ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'aki hono toe fa'u 'o ha ngaahi tu'utu'uni fo'ou pea mo toe vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni lolotonga, fakalelei'i 'a e ngaahi founa ngaue ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni pea mo tokoni ki he 'a'ahi ki he taha 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni. Na'e toe fakalelei'i foki 'e he Pangike 'a hono fatongia ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'aki 'a hono fakangaue'i ha 'Ofisa fo'ou ki hono tokanga'i 'o e ngaahi ngaue 'a e ngaahi pangike. 'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e ma'u faingamalie ai 'a e kotoa e kau 'ofisa ki hono tokanga'i 'o e ngaahi ngaue 'a e ngaahi pangike mei he ngaahi tokoni fakatekinikale pea mo e ngaahi ako na'e fakahoko.

Na'e hokohoko ai pe hono tokanga'i 'e he Pangike Pule 'a e ongo sino'i pa'anga tokoni ki hono toe langalanga hake 'o e ngaahi pisinisi 'a ia 'oku fakapa'anga 'e he Pule'anga 'Aositelelia mo e Pule'anga Nu'usila. 'I he faka'osinga 'o Sune 2010, ko e palanisi 'o e sino'i pa'anga tokoni ki he ngaahi pisinisi na'e fe'unga mo e T\$9.1 miliona 'o fakahoa ki he T\$9.6 miliona 'i he ta'u kuohili. Ko e 'aho na'e kakato ki ai 'a e kole no ki he sino'i pa'anga tokoni ko eni na'e ngata ia 'i Tisema 2009.

Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Na'e holo 'a e ngaahi koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'aki 'a e \$25.9 miliona ki he \$431.8 miliona 'i he 2009/10, 'a ia ko e holo peseti 'e 5.7 mei he ta'u kuohili. Ko e holo ko 'eni 'i he ngaahi koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike, na'e makatu'unga ia mei he lahi 'o e ngaahi no palopalema na'e 'ikai toe lava 'o totongi fakafoki pea kaniseli 'i he lolotonga 'a e ta'u. Na'e holo 'a e lahi 'o e ngaahi no (hili hono to'o 'o e talifaki ki he no palopalema) mei he ngaahi pangike 'aki 'a e \$42.4 miliona (peseti 'e 13.8) fakafehoanaki ki he holo \$40.1 miliona (peseti 'e 11.6) na'e lekooti 'i he 2008/09. Ko e holo lahi ko eni 'i he ngaahi no (hili hono to'o 'o e talifaki ki he no palopalema) na'e ha mahino ai 'a e hokohoko atu hono fakalelei'i 'e he ngaahi pangike 'a e tu'unga 'enau ngaahi koloa mo e mo'ua. 'I he faka'osinga 'o e ta'u 2009/10, ko e peseti 'e 46.5 'o e ngaahi no na'e fakataumu'a mo fakatefito ia ki he ngaahi ngaue mo e pisinisi, 'a ia 'oku kau ai 'a e ngoue pea peseti 'e 46.5 na'e tukuatu ia ki he ngaahi no taautaha 'a ia ko e peseti 'e 34.1 ko e ngaahi no fale. Na'e toe holo foki mo e pa'anga mohe 'oku fiema'u ke tauhi 'e he ngaahi pangike (SRD) 'aki 'a e \$14.7 miliona tupu eni mei he holoki 'o e lahi 'o e pa'anga mohe 'oku tu'utu'uni 'e he Pangike Pule ke tauhi 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga 'a ia na'e kamata ngaue'aki 'i 'Aokosi 2009. 'I he taimi tatau na'e 'alu hake 'a e ngaahi 'akauni ngaue 'a e ngaahi Pangike 'aki 'a e \$26.9 miliona.

Tepile 4. NGAAHI 'AKAUNI FAKAHU PA'ANGA 'A E NGAAHI PANGIKE					
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/9	2009/10
Fakahu pa'anga Taimi Nounou					
Lahi 'o e 'Akauni	2,878	2,657	2,687	2,650	2,469
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	56.1	66.7	66.4	70.0	80.0
Fakahu pa'anga Tohi Pangike					
Lahi 'o e 'Akauni	39,361	45,816	44,486	43,547	36,004
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	62.4	54.1	53.7	48.8	51.9
Fakahu pa'anga Taimi Tu'upau					
Lahi 'o e 'Akauni	2,318	1,710	1,747	1,489	1,489
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	113.0	130.5	165.8	161.6	157.5
Lahi Fakakatoa 'o e Ngaahi 'Akauni	44,557	50,183	48,920	47,686	39,962
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu fakakatoa (\$m)	231.4	251.2	286.0	280.3	289.4
Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga					

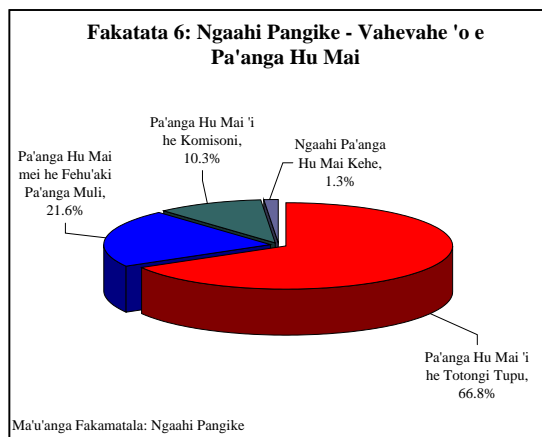
Ko e fakakatoa e ngaahi mo'ua 'o e ngaahi pangike na'e holo'aki 'a e \$13.5 miliona (peseti 'e 3.6) 'o fakatefito 'eni mei he holo 'i he no 'a e ngaahi pangike mei he ngaahi kautaha fakapa'anga kehe 'aki 'a e \$13.4 miliona (peseti 'e 28.0). Na'e makatu'unga 'eni mei he holo 'i he no mei he ngaahi pangike muli hili 'a e liliu 'o e no pa'anga muli 'a e taha 'o e ngaahi kautaha ki he pa'anga Tonga. 'I he taimi tatau, na'e kake 'aki 'a e \$9.0 miliona (peseti 'e 3.2) 'a e fakahu pa'anga 'a e ngaahi tafa'aki taautaha ki he \$289.4 miliona 'i he 2009/10 kae holo 'a e lahi 'o e 'akauni fakahu pa'anga ne lipooti mai 'aki 'a e peseti 'e 16.2 ki he 39,962 (Tepile 4). 'Oku kaunga 'a e kake 'i he fakahu pa'anga pea mo e si'i ange 'a e tupu 'a e no ki he tu'unga ma'olunga 'oku 'i ai 'a e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike.

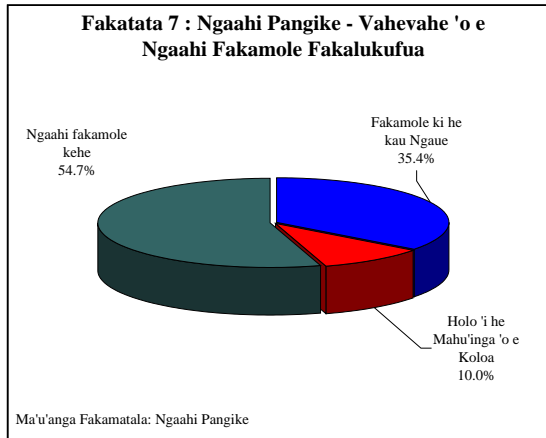
Tepile 5. OLA FAKAPA'ANGA 'O E NGAHI NGAUE 'A E NGAHI PANGIKE					
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
Tupu te'eki tukuhau'i (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	6.4	2.9	4.9	(6.1)	(1.6)
Fakakatoa 'o e Pa'anga Hu mai (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	11.5	11.2	11.9	11.1	9.8
Pa'anga Hu Mai 'i he Totongi Tupu (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	6.9	6.6	6.3	6.3	6.6
Pa'anga Hu Mai Kehe (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	4.7	4.6	5.6	4.9	3.3
'Avalisi Totonu 'o e Tupu	8.3	7.9	7.6	7.2	7.9
Fakamole Fakakatoa (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	4.9	5.5	5.5	6.6	6.3
Sino'i Pa'anga Tefito 'a e Pangike (%)	21.2	20.7	22.4	26.5	22.2
Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Pangike					

Tupu

Na'e fe'unga fakalukufua 'a e mole te'eki ke tukuhau'i 'a e ngaahi pangike mo e peseti 'e 1.6 'i he 2009/10, 'o fakahoa ia ki he mole peseti 'e 6.1 'i he 2008/09 (Tepile 5). 'Oku ha mei he holo 'i he lahi 'o e mole, 'a e lahiange 'a e ngaahi fakamole ki he pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema na'e fakahoko 'i he ta'u kuohili. Na'e holo lahi 'a e ngaahi fakamole ki he pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 5.2 'o e 'avalisi 'a e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa 'a e ngaahi pangike 'i he 2009/10, 'o fakahoa 'eni ki he peseti 'e 10.6 'i he 2008/09.

Na'e toe holo hifo 'a e pa'anga hu mai fakalukufua ki he peseti 'e 9.8 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa 'a e ngaahi pangike, mei he peseti 'e 11.1 'i he 2008/09. Ko e holo 'i he pa'anga hu mai fakalukufua na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e pa'anga hu mai ta'e kau ki ai 'a e ngaahi totongi tupu ki he peseti 'e 3.3 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa, 'o fakahoa ki he peseti 'e 4.9 'i he ta'u kuohili. Na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e pa'anga hu mai mei he ngaahi fehu'aki pa'anga mo muli ki he peseti 'e 2.1 mei he peseti 'e 3.1 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa 'a e ngaahi pangike 'i he ta'u kuohili, tupu eni mei he holo 'i he lahi 'o e ngaahi fefakatau'aki pa'anga mo muli mo e ngaahi fakangatangata na'e fokotu'u 'e he Pangike Pule 'i he faikehekehe 'i he tu'unga fetongi pa'anga fakatau mai mo e fakatau atu 'i he ngaahi talafi pa'anga muli. Ko e peseti 'e 21.6 'o e pa'anga hu mai fakalukufua 'a e ngaahi pangike, ko e pa'anga hu mai ia mei he ngaahi fehu'aki pa'anga mo muli, 'a ia ko e holo ia mei he peseti 'e 27.9 'i he ta'u kuohili, pea peseti leva 'e 11.6 ko e pa'anga hu mai mei he komisoni mo e ngaahi ngaue kehekehe pe. Na'e ki'i 'alu hake 'a e pa'anga hu mai mei he totongi tupu ki he peseti 'e 6.6 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike, mei he peseti 'e 6.3 'i he ta'u kuohili makatu'unga ai 'a e ki'i

'alu hake ki he peseti 'e 7.9 'i he 2009/10 'a e 'avalisi totonu 'o e totongi tupu na'e ma'u 'e he ngaahi pangike mei he peseti 'e 7.2 'i he 2008/09. Ko e konga lahi 'o e pa'anga hu mai 'a e ngaahi pangike na'e ma'u ia mei he ngaahi no na'e faka'ata atu, 'a ia na'e tupu 'a e pa'anga hu mai mei he totongi tupu 'ata'ata pe ki he peseti 'e 66.8 'o e tupu fakalukufua 'o e ngaahi pangike 'i he 2009/10 mei he peseti 'e 56.4 'i he 2008/09.

Na'e holo si'i 'a e fakamole 'a e ngaahi pangike ki he peseti 'e 6.3 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakalukufua 'i he 2009/10, 'o fakahoa ki he peseti 'e 6.6 'i he 2008/09. Na'e makatu'unga 'eni 'i he si'isi'i ange 'a e ngaahi fakamole ki

he fakalele ngaue 'i he lolotonga 'a e ta'u. Na'e fakafuofua ko e peseti 'e 35 'o e fakamole ki he fakalele 'o e ngaue 'a e ngaahi pangike ko e totongi 'o e kau ngaue, 'a ia ko e kake si'i 'eni mei he peseti 'e 34 'i he ta'u kuohili. Ko e holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa na'e fe'unga mo e peseti 'e 10 'o e fakamole fakalukufua ki he fakalele 'o e ngaue 'a e ngaahi pangike, pea ko e peseti 'e 54.7 ko e ngaahi fakamole ia ki he ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue kehekehe 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'a e ngaue 'a e ngaahi pangike.

Pa'anga Ngaue

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e tu'unga ma'olunga 'o e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike 'i he ta'u 2009/10 makatu'unga eni mei he holo 'a e tupu 'o e ngaahi no, tupulaki 'a e fakahu pa'anga pea mo hono toe fakalahi mai 'a e pa'anga tefito 'a e taha 'o e ngaahi pangike lalahi. Na'e holo 'a e lahi 'o e ngaahi no ki he peseti 'e 75.8 'o e ngaahi fakahu pa'anga mei he peseti 'e 86.7 'i he 2008/09. Na'e kake 'a e lahi 'o e ngaahi koloa liliu ngofua ki he pa'anga 'a e ngaahi pangike ki he peseti 'e 27.3 'o e ngaahi koloa fakalukufua mei he peseti 'e 17.5 'i he 2008/09 'a ia 'oku ma'olunga 'aupito ia 'i he tu'unga ma'ulalo taha kuo tu'utu'uni 'a e Pangike Pule 'a ia ko e peseti 'e 5.

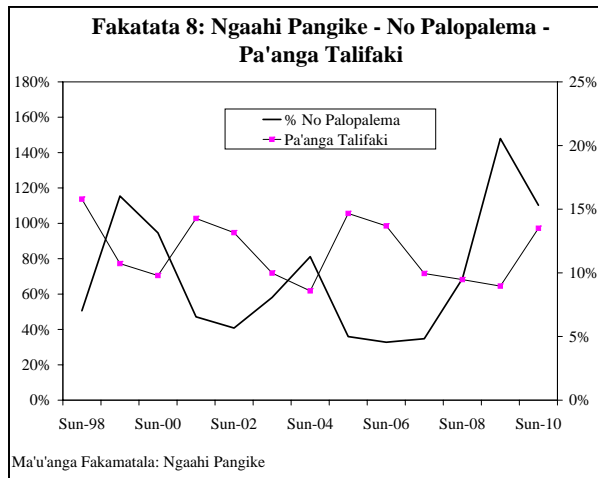
Sino'i pa'anga tefito

'Oku hokohoko ai pe 'a e 'i he tu'unga lelei mo malohi 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike pea 'oku ma'olunga pe 'i he tu'unga ma'ulalo taha 'oku fiema'u 'e he Pangike Pule, hili 'a e fakalahi ki he sino'i pa'anga tefito 'i he lolotonga e ta'u. Na'e holo ki he peseti 'e 22.2 'a e fakakatoa 'o e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike 'i he faka'osinga 'o Sune 2010, 'o fakahoa ki he peseti 'e 26.1 'i he faka'osinga 'o Sune 2009. Ko e holo ko eni na'e makatu'unga ia 'i he fakalahi 'a e ngaahi pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema pea pehe ki he totongi atu 'o e totongi-tupu (dividend) makehe 'a e taha 'o e ngaahi pangike 'i he lolotonga 'a e ta'u. 'Oku kau 'a e si'isi'i 'a e tupu 'a e ngaahi no ki hono pupepuke 'a e tu'unga ma'olunga 'a e sino'i pa'anga tefito.

Tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua

Na'e ha mai 'a e ki'i fakalalakaka 'i he tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'i he lolotonga 'a e ta'u, hili ia 'a e lahi 'a hono to'o pe totongi 'osi 'o e konga 'o e ngaahi no palopalema. Na'e holo hifo 'a e lahi 'o e ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 15.3 'o e ngaahi no fakalukufua 'o fakahoa ki he peseti 'e 20.5 'i he faka'osinga 'o Sune 2009. Ko e lahi 'o e ngaahi no palopalema na'e kau ai 'a e ngaahi no ki he ngaahi pisinisi (peseti 'e 52.1), tautefito ki he takimamata mo e ngaahi falekoloa fakamovetevete pea pehe ki he ngaahi no taautaha 'o lahi taha pe ki he ngaahi no fale (peseti 'e 26.1). Ko e fakalaka ko eni 'i he tu'unga 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike, na'e ha mahino

ai 'a e fakalalaka ange 'a hono pule'i mo tokanga'i 'o e ngaahi ngaue 'a e ngaahi pangike fakalotofonua mo e ngaahi founga ngaue ki he tuku atu 'o e ngaahi no, lolotonga 'a e kei holo 'i he tu'unga faka'ekonomika mo e li pa'anga taautaha mai mei muli. Na'e holo mo e ngaahi pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema 'aki 'a e \$0.9 miliona (peseti 'e 1.8) makatu'unga eni mei he si'isi'iange 'a e ngaahi pa'anga talifaki fo'ou ne fokotu'u 'i he lahi 'o e ngaahi no na'e kaniseli mei he pa'anga talifaki na'e 'osi fokotu'u 'i he ta'u kuo'osi. Na'e kei fe'unga pe 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema lolotonga 'a e ta'u makatu'unga 'i he hiki hake 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 97 'o e ngaahi no palopalema mei he peseti 'e 64.5 'i he faka'osinga 'o Sune 2009.

Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga

Ko e Pangike Pule 'a e Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga (TRA) 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kaka mo e Pa'anga Hiamatea pea 'oku ne fakahoko 'a e fatongia tatau mo e ngaahi ngaue 'a e ngaahi kautaha ma'u'anga fakamatala fakapa'anga falala'anga (Financial Intelligence Units) 'i he ngaahi fonua kehe. Ko e ngaahi fatongia ko 'eni 'oku kau ki ai 'a hono fakafepaki'i 'a e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'aki 'a hono fakaloloto 'a e 'ilo 'a e kakai ki he mahu'inga 'o e ngaue ko eni mo fakapapau'i 'oku pule'i lelei 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga 'a 'enau ngaahi ngaue ke ta'ofi 'aki 'a e ngaahi ngaue kaka ko eni.

'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e tafataha 'a e tokanga 'a e Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga ki he teuteu ki hono vakai'i 'e he Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki he fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea (Asia Pacific Group on Money Laundering [APG]) 'a e tu'unga 'o Tonga fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fakavaha'apule'anga fekau'aki mo e fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea pea mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoti 'a ia na'e fakahoko 'i Novema 2009. Na'e fengau'e'aki fakataha 'a e Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga mo e 'Ofisi Lao 'a e Pule'anga ki hono fokotu'utu'u 'a e ngaue ni. 'I he hili 'a e 'a'ahi mai 'a e kau ngaue ne nau fakahoko 'a e vakai'i 'o Tonga mei he APG 'i Novema, na'e fengau'e'aki fakataha 'a e Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga mo e kau memipa 'o e Komiti Fakafonua (National Committee) mo e Komiti Ngaue (Sub-Committee) ki he fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea mo e fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoti ki hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi tali ki he lipooti 'a e APG. Na'e alea'i pea tali 'a e lipooti 'a Tonga lolotonga 'a e fakataha fakata'u 'a e APG 'i Siulai 2010. Ko e fuofua taimi 'eni ke vakai'i ai 'a Tonga fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fakavaha'a pule'anga fekau'aki mo e fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea pea mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoti. 'E kei fakahoko ai pe 'a e fengau'e'aki vaofi 'a e Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga mo e kau memipa 'o e Komiti Fakafonua mo e APG ki hono fakapapau'i 'oku lelei ange 'a e tu'unga 'o Tonga 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fakavaha'apule'anga.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e lipooti mai 'e he ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli ki he Ma'u Mafai Lipoti Pa'anga 'a e ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'e 14 'a ia na'e ngalingali ko e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e hiamatea 'a ia na'e tatau pe ia mo e lahi 'o e ngaahi lipooti 'i he ta'u kuohili. Mei he lipooti 'e 14, ko e 11 ai na'e fekau'aki ia mo e ngaahi talafi pa'anga lalahi na'e

kehe mei he ngaahi ngaue angamaheni 'a e kau kasitoma ko ia, pe ko e ma'u'anga pa'anga 'a e kasitoma na'e 'ikai ala fakapapau'i. Ko e lipooti 'e 2 mei he ngaahi lipooti 'e 14 na'e fekau'aki ia mo e fakamatala kaka (scam), ko e holo ia mei he lipooti 'e 6 'i he ta'u kuohili, 'a ia 'oku ha mai heni 'a e lelei ange 'a e 'ilo 'a e ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli ki he fa'ahinga ngaue kaka pehe ni. Ko e lipooti 'e 8 mei he ngaahi lipooti 'e 14 na'e tuku atu ki he Tafa'aki ki he Hia Pa'anga 'a e Potungaue Polisi ke fai ha ngaue makehe ki ai. Na'e kei hokohoko pe 'a hono tufaki atu 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'a e ngaahi hingoa 'o e kau tautoitoi mo e ngaahi kautaha 'oku nau felave'i mo e ngaahi ngaue fakatautoitoi, mei he Potungaue 'Ofisi Pa'anga 'a 'Amelika (United States Department of The Treasury Office of Foreign Assets Controls [OFAC]). Na'e tanaki mai ki heni 'a e ngaahi fonua 'oku 'ikai ke nau fai ki he ngaahi tu'utu'uni fakavaha'apule'anga fekau'aki mo e fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka mo hiamatea pehe ki he ngaahi ngaue fakatautoitoi.

Na'e fakahoko 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ha ako 'e 2 ma'ae ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli 'o fakataumu'a ke fakalelei'i 'a 'enau mahino'i 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli e pa'anga kaka mo hiamatea. Na'e fakahoko ai pe 'a e ngaahi fakataha fakakuata mo e ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli ke tokoni ke fakalalaka mo lelei ange 'a hono tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli e pa'anga kaka mo hiamatea.

Kuo toloi 'a hono alea'i mo tali 'a e ngaahi fakatonutonu ki he Lao ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kaka mo e Pa'anga Hiamatea 2000 ke fakapapau'i kuo kakato ai 'a e ngaahi fiema'u mo e tu'utu'uni 'a e lipooti 'a e Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea hili 'enau vakai'i 'i Novema 2009. Kuo toloi mo hono tali 'e he Fakataha Tokoni 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 2008 'o fakatatali ki hono tali 'a e Lao Fakatonutonu ki he Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 2000. 'Oku 'amanaki ke fakakakato 'a e ngaahi ngaue ni 'i he kaha'u vave mai.

Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule

Ngaue Tafa'aki Pa'anga

Pa'anga Pepa 'oku lolotonga ngaue'aki

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e hokohoko atu hono vakai'i mo 'analaiso 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga pepa ke fakapapau'i 'oku 'i he tu'unga fakafiemalie 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kuo faka'ata atu ki he fonua ke ngaue'aki. 'I he a'u ki he 'aho faka'osi 'o Sune 2010, na'e fe'unga 'a e mahu'inga fakakatoa 'o e pa'anga pepa na'e tuku atu ke ngaue'aki mo e \$31.2 miliona. Ko e kake 'eni 'aki 'a e \$4.8 miliona (peseti 'e 18) mei he ta'u kuo 'osi. Na'e fe'unga 'a e pa'anga pepa na'e faka'ata atu 'i he lolotonga 'a e ta'u ke ngaue'aki mo e \$59 miliona, pea ko e mahu'inga 'o e pa'anga pepa na'e fakafoki mai, ko e \$54 miliona 'a ia na'e fakata'e'aonga'i ai 'e he Pangike Pule 'a e \$11.4 miliona 'o faka'auha. Ko e pa'anga pepa 'a Tonga 'oku ngaohi mo paaki 'e he kautaha ko e De La Rue Currency 'i Pilitania.

'I Ma'asi 2010, ne fakatau mai ai 'e he Pangike Pule ha misini lau pa'anga fo'ou ke tokoni ki he malu mo mauu 'a e ngaahi ngaue ki he pa'anga, tautefito ki hono filifili'i 'o e ngaahi lau'i pa'anga 'oku kei fe'unga ke toe tuku atu ke ngaue'aki. 'Oku tokoni 'a e misini fo'ou ko 'eni ki hono fakalelei'i 'a e tu'unga 'o e lau'i pa'anga 'oku toe tuku atu 'e he Pangike ki he kakai ke ngaue'aki. 'Oku toe malava foki 'e he misini ko 'eni 'a hono faka'auha 'o e pa'anga, 'a ia 'oku tokoni ia ki he malu pea mo e vaveange 'a hono faka'auha 'o e pa'anga.

Pa'anga Maka 'oku lolotonga ngaue'aki

'I he faka'osinga 'o Sune 2010, na'e fe'unga fakakatoa 'a e mahu'inga 'o e pa'anga maka na'e tuku atu ke ngaue'aki mo e \$1.76 miliona, 'o fakahoa ki he \$1.75 miliona 'i he ta'u kuohili. Lolotonga 'a e ta'u, na'e faka'ata atu ke ngaue'aki 'a e pa'anga maka fe'unga hono mahu'inga mo e \$0.05 miliona. Na'e fe'unga fakakatoa 'a e mahu'inga 'o e pa'anga maka na'e fakafoki mai 'i he lolotonga 'o e ta'u mo e \$0.002 miliona. Lolotonga 'a e ta'u, na'e toe 'omi ai 'e he Pangike Pule ha seniti 'e 50 fo'ou mei he Royal Mint 'i Pilitania, ke feau e fiema'u 'a e kakai.

Tuku'anga Pa'anga 'i he ngaahi Pangike

'Oku 'i ai foki 'a e alepau tuku'anga pa'anga 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike fakakomesiale. Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2009/10, ne holo ai hono ngaue'aki 'e he pangike fakakomesiale 'a e ngaahi tuku'anga pa'anga ko 'eni 'i he'enu tokateu pe mo fakangatangata 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku tuku 'i honau 'api ngaue. Na'e fakahu atu 'e he pangike fakakomesiale 'a e \$17.6 miliona (\$21.4 miliona 'i he 2008/09), pea toho 'a e \$18.1 miliona (\$21.2 miliona 'i he 2008/09) mei he ngaahi tuku'anga pa'anga ko eni. Ko e fakahu mo e toho 'o e pa'anga mei he tuku'anga pa'anga ko 'eni, ne holo'aki ia 'a e peseti 'e 18 mo e peseti 'e 15, mei he ta'u kuohili. 'I he taimi tatau pe na'e lahi 'aki 'a e peseti 'e 33 'a e fakahu pa'anga ki he tuku'anga pa'anga 'i he Pangike Pule. Na'e fakahoko 'e he Pangike Pule hano sivi'i fakatu'upake 'a e ngaahi tuku'anga pa'anga ko 'eni lolotonga 'a e ta'u pea na'e mauu kotoa pe.

Pa'anga Loi

Lolotonga 'a e ta'u, na'e lipooti mai ki he Pangike Pule 'a e ngaahi lau'i pa'anga loi 'e 3 fakahoa ki he ngaahi lau'i pa'anga loi 'e 53 'i he ta'u kuo 'osi. Ko e ngaahi lau'i pa'anga loi ko 'eni ko e pa'anga 'e \$50 kotoa. Ko e ngaahi pa'anga loi ko 'eni na'e ma'u ia mei he kakai mo e ngaahi pangike, 'a ia ko e kongia pe ia 'o e pa'anga loi na'e ngaohi 'e he ongo tangata muli 'a ia na'e ma'u 'e he kau polisi 'i Me 2008. Na'e 'ave 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi lau'i pa'anga loi ko 'eni ki he De La Rue Currency ke fai hono sivi'i mo fakamo'oni'i. Na'e fakapapau'i mei he De La Rue Currency ko e ngaahi lau'i pa'anga loi eni. 'Oku hokohoko atu pe hono tuku atu 'e he Pangike Pule 'a e fanga ki'i tohi fekau'aki mo hono 'ilo'i 'o e pa'anga loi 'i he lea faka-Pilitania mo e lea faka-Tonga.

Pa'anga Maka mo e Pa'anga Pepa Fakamanatu

Lolotonga 'a e ta'u na'e fakatau atu 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu kiate kinautolu 'oku nau tanaki 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu 'i he tapa kehekehe 'o mamani. Ko e fakatau atu 'o e ngaahi pa'anga maka ko 'eni, 'i he malumalu 'o e ngaahi aleapau 'a e Pangike Pule mo e ngaahi kautaha 'oku nau fa'u 'a e pa'anga maka fakamanatu, ke nau fa'u mo fakamaketi 'a e ngaahi pa'anga maka ko 'eni. Ne 'ikai 'i ai ha aleapau fo'ou ne fakamo'oni ki ai 'a e Pangike Pule 'i he lolotonga 'a e ta'u.

Ko e pa'anga humai fakakatoa na'e tanaki mei he pa'anga maka fakamanatu mo e pa'anga pepa ko e \$0.06 miliona, ko e holo 'aki ia 'a e peseti 'e 116 mei he 2008/2009. Ko e holo ko 'eni 'i he pa'anga hu mai, na'e makatu'unga ia mei he holo 'a e fiema'u ki he ngaahi lau'i pa'anga pepa na'e toe ngaohi fo'ou mo e faingata'a fakapa'anga fakamamani lahi 'oku lolotonga hoko.

Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Na'e fe'unga 'a e pa'anga hu mai fakalukufua 'a e Pangike 'i he ta'u 'o ngata ki he 'aho 30 Sune 2010 mo e \$5.269 miliona (2009, \$6.832 miliona). Ko e holo 'i he pa'anga humai fakalukufua 'a e Pangike Pule ki he 2009/10 na'e makatu'unga ia mei he ma'ulalo ange 'a e pa'anga humai, koe'uhi ko e holo 'a e ngaahi totongi tupu 'i he ngaahi fonua lalahi 'o mamani ki he tu'unga ma'ulalo 'aupito, makatu'unga 'i he faingata'a faka'ekonomika mo fakapa'anga fakamamani lahi. Na'e toe holo foki mo e pa'anga humai mei hono fakatau atu mo fakatau mai 'o e pa'anga muli makatu'unga pe 'i he si'isi'i ange 'a e lahi 'o e ngaahi fefakatau'aki pa'anga muli. Ka neongo ia, ko e holo ko 'eni na'e femate'aki pe ia mo e lahi ange 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga 'i muli fakafehoanaki ki he tu'unga na'e 'esitimeti ki ai, ki he lolotonga 'a e ta'u. Ko e fakamole ki he totongi tupu, fakamole ki hono tokanga'i hono tuku atu 'o e pa'anga, fakamole ki hono pule'i mo fakalele 'o e ngaue, 'o kau ki ai mo e ngaahi fakamole kehe, na'e fe'unga ia mo e \$3.970 miliona (2009, \$4.365 miliona), ko e holo 'aki ia 'a e peseti 'e 9 mei he ta'u kuo 'osi. Ko e holo ko 'eni na'e makatu'unga ia mei he si'isi'i ange 'a e ngaahi fakamole ki he ngaahi tokoni fakatekinikale taimi nounou pea pehe foki ki hono tauhi 'o e 'api ngaue. Ko e ngaahi holo ni ne malava ia 'i he ma'u mai 'a e ngaahi tokoni ki he Pangike Pule mei he ADB pea mo e AusAID. Ko e fakamole ki he totongi tupu ne holo ia 'o makatu'unga he si'isi'i ange 'a e totongi tupu 'i he ngaahi 'akauni 'a e ngaahi pangike fakakomesiale (ESA) 'i he konga kimu'a 'o e ta'u. Ko e fakamole ki hono tukuatu 'o e pa'anga ne holo ia makatu'unga 'i he kamata ke foki 'a hono tuku atu 'o e pa'anga fo'ou ki he angamaheni. Na'e holo peseti 'e 47 'a e tupu 'o e ta'u ki he \$1.299 miliona (2009: \$2.467 miliona).

Fakatatau ki he kupu 8 (1) (c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ko e peseti 'e 25 (\$324,787) 'o e tupu ki he ta'u 'e fakahu ia ki he 'akauni pa'anga talifaki fakalukufua 'a e Pangike Pule, pea ko e toenga (\$974,359) 'e totongi atu ia ki he Pule'anga.

'Oku kei pule'i pe 'e he Poate 'o e kau Talasiti ki he Pa'anga Vahenga Malolo 'a e kau ngaue 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'a e pa'anga vahenga malolo 'a e kau ngaue.

Tafa'aki Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta

Ko e ngaahi ngaue lalahi na'e fakahoko 'e he Ta'afaki Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta lolotonga 'a e ta'u ko hono fakakakato 'a e ngaahi ngaue faka'atita 'a e Tafa'aki Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta 'a ia na'e fai hono 'atita'i faka'auliliki 'e he kau mataotao he ngaue fakapolokalama mo e tekilosia 'o e Komipiuta mei he Kautaha Pricewaterhouse Coopers (PWC) mei Suva, Fisi 'i Novema, 2009. Ko e ola 'o e ngaue ni na'e fokotu'u ai ha palani ngaue 'a e Tafa'aki Komipiuta ke nau muimui'i ofi mo fakahoko 'a e ngaahi fokotu'utu'u faka'atita na'e fiema'u ke fakalelei'i lolotonga 'a e ta'u. 'I Tisema 2009, na'e fakakakato ai pea tali 'e he Poate 'a e ngaahi tu'utu'uni fo'ou fekau'aki pea mo hono tauhi mo malu'i 'o e ngaahi ngaue fakapolokalama mo tekilosia 'o e komipiuta

'a e Pangike. 'I Sune 2010, na'e ngaue'aki 'e he Pangike 'a e kau mataotao mei he Kautaha PWC ke nau fakakakato 'a e ngaahi ngaue na'e fiema'u mei he Lipooti 'atita ki hono fa'u 'o e Ngaahi Tu'utu'uni fakalukufua ki hono tokanga'i lelei mo fakalao'i 'a e ngaahi ngaue ki he Tafa'aki Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Pangike pea ke fakahinohino 'a hono tokanga'i 'a e ngaahi ngaue tefito ko ia 'o kapau 'e hoko ai ha maumau lahi ki he ngaahi me'angaue fakakompiuta, ke fakahinohino 'a e ngaahi founa ki hono fokotu'utu'u ha palani ngaue fakakomiputa ke kainga mo e palani ngaue fakalukufua 'a e Pangike pea ke fakahinohino mo ako'i 'a e kau Ngaue Komipiuta ki he ngaahi founa totonu ki hono fakapolokalama 'o e ngaahi ngaue felave'i pea mo hono pule'i hono fakalele mo malu'i 'o e ngaahi misini komipiuta.

Na'e hoko atu 'a e fakahoko 'e he Pangike Pule 'a hono fakalelei'i 'o e ngaahi ngaue talifaki 'o ka hoko ha fa'ahinga palopalema ke uesia ai 'a e fakalele 'o e ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangike 'aki 'a hono fakakau mai mo e polokalama ke toutou sivi'i 'a e ngaahi tepi 'oku ne tanaki faka'aho 'a e ngaahi fakamatala faka'ilekitulonika he taimi 'oku 'amanaki ai ke 'ave mo fakafoki mei he Potungae Tau Malu'i Fakafonua 'o Tonga. Na'e hoko atu aipe 'e he Kau Ngaue 'o e Va'a Komipiuta 'a hono sivi'i fakamahina mo fakapapau'i 'oku ngaue lelei 'a e ngaahi me'angaue ko ia 'oku ne ta'ota'ofi ha fetu'aki 'a e 'uhila he taimi 'oku mate mai ai 'a e 'uhila. 'Ikai ngata ai, ka 'oku fakahoko ha ngaue 'i he mahina kotoa pe ki hono sivi'i mo fakapapau'i pe 'oku fakahoko lelei 'e he fatongia 'a e ngaahi polokalama vailasi fakakomipiuta ke ta'ota'ofi mo malu'i ha hu noa'ia ha ngaahi vailasi fakakomipiuta ke tupunga ai ha maumau ki he founa fakalele 'o e ngaahi misini komiputa 'a e Pangike. Lolotonga 'a e ta'u, na'e fetaulaki 'a e Pangike Pule pea mo e ngaahi palopalema he toutou motu 'a e sevesi faka'initaneti 'a ia na'e uesia ai 'a e ngaahi ngaue mo e fetu'utaki ki he fefakatau'aki 'o e pa'anga mo tu'apule'anga. Ko ia ai na'e toe tanaki mai mo e broadband 'a e Kautaha TCC ke talifaki ki he 'Initaneti 'a e Kautaha Digicel 'a ia na'e lolotonga ngaue'aki 'e he Pangike, ke fakapapau'i mo fetokoni'aki 'a e ongo sevesi ko eni ke 'oua 'e toe hoko ha palopalema ki he motumotu 'a e 'initaneti.

'I 'Okatopa 2009, na'e fokotu'u ai 'a e Intranet website ke ngaue'aki 'e he kau ngaue 'a e Pangike Pule. Na'e fa'u 'a e website ko 'eni 'o fakataumu'a pe ke toe fakalelei'i 'a e fetu'utaki pea mo hono tufaki 'o e ngaahi fakamatala fakangaue pea mo ha ngaahi fakamatala fakasosiale ki he kau ngaue. 'Ikai ngata ai, na'e toe fakalelei'i 'a e ngaahi founa ngaue 'a e Va'a Komipiuta pea na'e fokotu'u ai ha ongo foomu fo'ou 'e ua ke ne toe fakamalohi'i mo fakapapau'i 'oku fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike pea fakapapau'i 'oku pule'i lelei 'a e ngaahi ngaue ko eni. Na'e fakahoko aipe 'e he kau ngaue 'o e Va'a ni 'a e fokotu'utu'u 'o e kaati Kilisimasi 'a e Pangike 'o e 2009 'a ia na'e faka'ali'ali ai 'a e Pa'anga Maka Fakamanatu 'o e Hilifaki Kalauni 'o e Tama Tu'i, Kingi Siaosi Tupou V.

Na'e hoko atu 'e he Kau Ngaue Fa'u Polokalama 'o e Va'a Komipiuta ki hono fokotu'utu'u 'o e Polokalama faka'ilekitulonika ke fakafaingofua'i 'a e fakahu 'o e ngaahi lekooti faka'aho 'a e Pangike, 'i he Tafa'aki 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo Maketi pea mo e Polokalama ki he tanaki 'a e lekooti 'o e ngaahi ponite 'a e Pule'anga pea na'e fa'u mo e ngaahi tohi ngaue ke tokoni ki hono ngaue'aki 'o e Polokalama ni. 'Ikai ngata ai, na'e hoko atu aipe 'a e Kau Ngaue Fa'u Polokalama 'a e tokoni ki hono ngaue'aki 'o e ngaahi polokalama fakakomipiuta 'a e Pangike 'o hange ko e Polokalama Vahe 'a e Kau Ngaue, Polokalama fe'ave'aki pa'anga mo tu'apule'anga, Polokalama Tauhi Tohi, Polokalama Faka'ilekitulonika 'o e fehu'aki he ngaahi matapa 'a e Pangike, Polokalama Hiki Faka'ilekitulonika 'o e ngaahi 'ata 'o e 'apingae pea pehe ki he ngaahi polokalama kehekehe 'i he MS Access mo e MS Excel. Na'e kau atu 'a e Kau Ngaue 'a e Va'a Komipiuta ki he ako mo e fokotu'u ko ia 'o e Misini Lau Pa'anga Pepa fo'ou pea pehe ki hono fokotu'utu'u mo ako'i 'a hono tanaki faka'ilekitulonika 'a e ngaahi lekooti faile 'oku tauhi 'i he Loki Faile 'a e Pangike. Na'e kau atu foki 'a e Kau Ngaue 'o e Va'a Komipiuta ki he timi tokateu ki ha ngaahi fakatu'utamaki fakaenatula 'a e Pangike ke fakapapau'i 'oku malu pea maau 'a e ngaahi ngaue fakakomipiuta he taimi na'e tu'utu'uni ke tapuni ai 'a e Pangike lolotonga 'a e fakatokanga pea kula mo e ngaahi fakatokanga matangi malohi lolotonga 'a e ta'u.

Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule

Koe'uhi ko e mahu'inga'ia 'a e Pangike Pule 'i he ngaahi fatongia ko ia 'oku fakahoko 'e he Kau Ngaue, na'e fakahoko ai hono fakamavahe'i mei he Tafa'aki Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'o e Pangike Pule 'a e va'a fo'ou ke ne tokangaekina 'a e ngaahi ngaue felave'i mo e Kau Ngaue 'i he kamata'anga 'o e ta'u. Na'e kei fakalele fakataimi pe mei he Tafa'aki Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'o e Pangike Pule 'a e ngaahi ngaue felave'i pea mo hono ako'i 'o e Kau Ngaue. Ko e ngaahi ngaue lalahi na'e fakahoko 'e he Va'a Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'o e Pangike Pule lolotonga 'o e ta'u ko hono toe fakalelei'i 'a e founa ngaue ke toe tonu mo vave ange 'a e ngaue 'o fakatefito ki he i) fakafehoanaki 'o e fakamatala fakamahina fekau'aki mo e ngaahi fakamole 'a e Pangike, fakamatala fakamahina fekau'aki mo e ngaahi koloa lalahi (tu'uma'u) 'a e Pangike, ii) fakamatala fakamahina, fakakuata mo e fakata'u 'o e ngaahi koloa ikiiki 'oku ngaue'aki 'e he Pangike, iii) ko hono faile faka'ilekitulonika 'a e faile.

Na'e fakahoko ha tokanga makehe ki hono teuteu'i mo fa'u ha ngaahi founa ngaue ke tokateu ki ai 'o kapau 'e hoko ha fakatamaki 'a ia na'e fakahoko eni 'e he timi tokateu ki ha fakatu'utamaki 'a e Pangike ke fakapapau'i 'e malu pea maau 'a e ngaahi ngaue ko ia he taimi 'e tu'utu'uni ke tapuni ai 'a e Pangike. Na'e fakahoko 'a e ngaahi ngaue ni lolotonga 'a e fakatokanga peau kula pea mo e ngaahi fakatokanga afa 'a ia na'e hoko lolotonga 'a e ta'u.

Kau Ngaue

Na'e fakahu mai ha kau ngaue fo'ou ke fakafonu 'a e ngaahi tu'unga ngaue na'e kei 'ataa pea 'i he faka'osi 'o e ta'u, na'e fakalahi 'a e kau ngaue 'aki 'a e toko 2 'o 'alu hake 'a e fakakatoa 'o e Kau Ngaue 'o e Pangike Pule ki he toko 70 fakafehoanaki ki he 68 'o e ta'u kuo 'osi.

'I Tisema 2009, na'e tali ai 'e he Poate 'a e ngaahi fakalelei na'e fakahoko ki he Ngaahi Tu'utu'uni Aleapau 'a e Kau Ngaue 'a e Pangike Pule, Ngaahi Tu'utu'uni Tauhi Lao 'a e Kau Ngaue 'a e Pangike Pule, Ngaahi Tu'utu'uni fekau'aki mo e No 'a e Kau Ngaue, Ngaahi Tu'utu'uni fekau'aki mo e Folau 'a e Kau Ngaue, Ngaahi Tu'utu'uni fekau'aki mo e kole poaki livi ako. Na'e toe tali 'e he Poate 'a e Ngaahi Tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi founa hono tautea'i pe ako'i 'aki 'a e kau ngaue 'oku maumau lao 'a ia na'e fakamamafa'i ai 'a e ngaahi maumau lao fekau'aki mo e ngaahi to'onga ta'efe'unga fekau'aki mo e totonu 'a e tangata pe fefine ki hono sino pea mo e ngaahi maumau lao pehe foki ki hono tokanga'i 'o e kau ngaue kuo lahi 'a e nofo ta'e'uhinga mei he ngaue pea mo e tomui. 'Oku hoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ko 'eni ke tokoni'i 'a e Kau Pule mo e Kau Ngaue ke solova 'a e ngaahi palopalema fakahoko fatongia pea ke malava ai ke 'ohake 'a e to'onga mo'ui 'o e kau ngaue ki he tu'unga ma'olunga pea mo e fakahoko fatongia 'a ia 'oku fakataumu'a ke a'u ki ai 'a e Kau Ngaue 'a e Pangike Pule. 'I he hili 'o e tali 'e he Poate 'o e ngaahi tu'utu'uni ko eni, na'e fakahoko 'e he Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngaue ha ako makehe ki he kau Ngaue kotoa ke fakaha ai 'a e ngaahi liliu mo e ngaahi me'a fo'ou 'o e ngaahi tu'utu'uni na'e tali 'e he Poate koe'uhi ke fai 'a e femahino'aki lelei mo e kau ngaue kotoa. Na'e hoko atu pe mo e ngaahi ngaue kehe 'a e Va'a ni ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi founa ngaue 'a e Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngaue, fakalelei'i mo e ngaahi lekooti 'o e Kau Ngaue takitaha pea mo hono toe fakalelei'i 'a e lisi 'o 'enau ngaahi fatongia takitaha ke fenapasi mo e ngaahi tu'utu'uni na'e tali 'e he Poate.

Na'e hokohoko atu 'e he Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngaue 'a hono faka'ai' ai mo fakamamafa'i 'o e mahu'inga ke tauhi 'a e kau Ngaue ke nau mo'ui lelei 'aki hano fua honau mamafa mo sivi honau toto tu'o taha he mahina kotoa.

Polokalama Ako'i 'o e Kau Ngaue

Lolotonga 'o e ta'u, na'e hokohoko aipe 'a e poupou 'a e Pangike ki hono fakahoko ha ngaahi polokalama ako fakapolofesinale 'a e Kau Ngaue ki tu'apule'anga, mo fakalotofonua pea mo e ngaahi ako fakalele pe 'i 'apingaue. Ko e 'ofisa Supavaisa Pangike 'e taha na'a ne kau atu ki he polokalama

ako 'a e Pangike Pule 'o Papua Niukini 'a ia na'e fai ki he Pangike Westpac 'o Papua Niukini 'i 'Aokosi, 2009, na'e kau atu pea mo e Pule Le'ole'o 'o e Tafa'aki 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo Maketi pea mo e 'ofisa Supavaisa Pangike 'e taha ki ha ako ngaue 'a e Kautaha 'o e Kau Supavaisa 'o e ngaahi ngaue 'a e ngaahi pangike 'i he Pasifiki 'a ia na'e fakahoko 'i Nadi, Fisi 'i 'Okatopa 2009 pea na'e toe kau atu 'a e 'ofisa Supavaisa Pangike 'e taha ki he ako fokotu'utu'u ke fakatahataha 'i 'a e ngaahi lipooti 'a e 'u Pangike ki ha founa lipooti pe 'e taha ke ngaue'aki 'i he Pasifiki 'a ia na'e fai ki Honiala, Solomone 'i Sune, 2010. Na'e kau atu 'a e 'ofisa tokoni sitetisitika 'e taha 'a e Tafa'aki Fekumi ki he semina fekau'aki pea mo e ngaahi sitetisitika 'o e li pa'anga taautaha mai mei muli 'a ia na'e fakahoko ia 'i Singapoa 'i 'Okatopa 2009; na'e kau atu mo e 'Ofisa ma'olunga 'o e Tafa'aki Fale Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'a Ngaue ki ha ako faka'enisinia ki he misini lau pa'anga fo'ou ko e Cobra 4004 'a ia na'e fai ki Melipoane, 'Aositelelia 'i Fepueli 2010; pea na'e kau atu pea mo e Tokoni Kovana Le'ole'o ki he ako 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF) ke fakataukei 'i 'a e ngaahi me'afua falala'anga ke malu 'i 'aki 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'a ia na'e fakahoko ia 'i Singapoa 'i Tisema, 2009.

Na'e fakafiefia ki he Pangike 'a hono fakakakato lelei 'a e ako 'a e 'Ofisa Ma'olunga 'e taha 'a 'ene mata'itohi MA 'a ia na'e fakapa'anga ia mei he Polokalama Tokoni Sikolasipi 'a 'Aositelelia pea na'a ne foki mai 'o kamata ngaue 'i 'Akosi, 2009. Ko e ngaahi ako na'e fakahoko 'i 'apingaue, na'e kau ai 'a e ako 'e ua na'e fakahoko 'e he kautaha Tonga ko e S&K Performance Solutions 'a ia ko e ako ki he ngaahi founa talitali lelei 'o e kakai pea mo e ako ki he mahu'inga 'a e tauhi taimi. Na'e fakahoko mo e ako 'e he kau ngaue 'a e Westpac Pangike 'o Tonga ki he ngaahi founa fakapopototo ke tokoni ki hono leva 'i lelei 'o e me'afakapa'anga fakakautaha pe taautaha.

Ako 'a e kau ngaue

Na'e fakahoko 'e he Pangike Pule ha ngaahi ako fekau'aki mo e polokalama 'ave pa'anga ki muli, ako ki he kau gaue ko ia 'oku nau ngaue ki hono faka'auha 'o e pa'anga ke nau tauhi mo muimui ki he ngaahi tu'utu'uni faka'auha 'o e pa'anga, pea fakahoko mo e sivi tohi 'a e kau ka'ate 'o e Tafa'aki Malu 'i fekau'aki mo e lao mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue. Na'e fakahoko foki mo hono sivi 'i 'o e tu'unga fakamalohisino mo e mo'ui lelei 'a e kau Ka'ate. Na'e hokohoko atu ai pe 'a hono tokoni 'i fakapa'anga 'a e ngaahi polokalama ako fakalalakaka 'a e kau ngaue ke nau ako fakataimi pea ako fe'ave'aki mo ha 'apiako 'i muli pe fakalotofonua 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangike ki hono tokoni 'i fakaako 'o e Kau Ngaue. 'A ia na'e kau ai ha polokalama ako ma'a e taha 'o e kau ngaue mei he Tafa'aki Tokanga 'i 'o e Falengaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angaue ki he 'elia 'Uhila mo e Faka'ilekitulonika pea pehe foki ki he ako ki he tafa'aki 'ekonomika, tauhi tohi pea mo e founa pule lelei 'a ia 'oku fakalele 'e he Va'a Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta 'a ia na'e kau atu ai ha 'ofisa 'e toko 2 mei he Va'a Fekumi, toko 1 mei he Va'a Maketi Fakapa'anga, pea toko 2 mei he Va'a Ngaue Fakapa'anga. Na'e toe poupuu 'i 'e he Pangike ha kau atu 'a e toko tolu mei he Va'a Komipiuta ki he polokalama ako felave 'i mo e founa ngaue 'o e ngaahi netiueka 'a e Kautaha CISCO 'a ia 'oku tataki 'e he Va'a Ako Ma'olunga 'o Tupou (TTI), kau atu mo e 'ofisa 'e taha 'a e Va'a Tokanga 'i 'o e Kau Ngaue ki he polokolama ako 'oku fakelele 'i he Senita Fakafonua 'o e Ngaahi Ako Ngaue (NCVS) 'a e Potungaue Ma'u'anga Ngaue, To'utupu moe Sipoti. Na'e tokoni mo poupuu foki 'a e Pangike ki he ongo 'ofisa ma'olunga 'e toko 2 'a ia 'oku na ako ki ha polokakalama ako 'i 'Aositelelia fakafou 'i he 'initaneti 'a ia na'e fakapa'anga pe ia 'e he Va'a Tokoni 'a 'Aositelelia.

Lolotonga 'o e ta'u, na'e kei a'utaki mai ki he Pangike Pule 'a e ngaahi fale'i pea mo e ngaahi tokoni fakatekinikale mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF), Pangike 'a Mamani, Va'a Tokoni 'a e Pangike Fakalalakala 'a 'Esia fekau'aki pea mo e Kautaha Fale'i faka'ekonomika 'o e Pasifiki (ADB/PEM), Va'a Tokoni 'a 'Aositelelia (AusAID), Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni'i Fakatekinikale ki he tafa'aki pa'anga (PFTAC) 'a ia 'oku 'ofisi 'i Suva, Fisi, Kautaha ki hono tokanga'i 'o e Pa'anga 'oku fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'i 'Esia mo e Pasifiki (APG), ngaahi kautaha tautaha hange ko e Neurogen (NZ), PowerGen (NZ), Kautaha Otis (NZ), Pangike Pule 'a Fisi, Pangike Pule 'a 'Aositelelia, Pangike Pule 'a Nu'usila mo e ngaahi Pangike Pule 'o e ngaahi fonua kaunga'api 'i he Pasifiki. Ko e ngaahi fale'i mo e tokoni fakatekinikale ko eni na'e fakatefito 'i he ngaahi tafa'aki 'o e fakafuofua 'o e ngaahi me'afua faka'ekonomika ki he kaha'u, fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule, fakafetongi pa'anga muli, tokanga'i 'a e ngaue 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga pea mo hono tokanga'i 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike. Na'e fakahoko foki ha ngaue makehe ki he tafa'aki 'o e pa'anga 'oku ma'u mei ngaahi koloa kuo uta ki tu'apule'anga mei Tonga.

Ngaahi Fakataha na'e kau ki ai 'a e Pangike Pule

'I Siulai 2009, na'e kau ai 'a e Kovana 'i he kau 'a'ahi na'e fakapa'anga 'e he Pangike Fakalalakala 'a 'Esia ke fakataukei ki he ngaahi founa ngaue 'o e fa'ahinga no iiki ma'a e ngaahi pisinisi tautaha 'i Vanuatu. Na'e kau atu 'a e Tokoni Kovana Le'ole'o pea mo e Pule Le'ole'o ki he Tafa'aki 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo Maketi ki he Fakataha Fakata'u 'a e Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki he fakafepaki'i 'a e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'a ia na'e fai 'i Pilisipeini, 'Aositelelia. 'I Sepitema, 2009, na'e kau atu 'a e Kovana ki he fakataha 'a e Kautaha Coombs Declaration Working Party 'a ia na'e fakahoko 'i Uelingatoni, NZ, pea mo e fakataha ki he ngaahi ngaue 'a e Pasifiki ki he faingata'a faka'ekonomika 'a ia na'e fakahoko 'i Honolulu, Hawaii. 'I 'Okatopa 2009, na'e folau atu 'a e Kovana pea mo e Pule Le'ole'o 'o e Va'a Fekumi ki he Fakataha Fakata'u 'a e Pangike 'a Mamani mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'a ia na'e fakahoko 'i Istanbul, Turkey. 'I November 2009, na'e kau atu 'a e Pule Le'ole'o 'o e Tafa'aki 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo Maketi pea mo e taha 'o e 'Ofisa Supavaisa Pangike ki he fakataha fakata'u 'a e AFSPC 'a ia na'e fai 'i Nadi, Fisi. 'I Tisema 2009, na'e kau atu 'a e Kovana pea mo e Pule 'o e Tafa'aki 'Akauni mo e Ngaue Fakapa'anga ki he fakataha fakata'u 'a e Kau Kovana 'o e Ngaahi Pangike Pule 'i he Pasifiki 'i Honiala, Solomone. 'I Fepueli 2010, na'e kau atu 'a e Kovana ki he fakaafe ki hono Fakamanatu 'o e a'usia 'e he Pangike Pule 'a 'Aositelelia hono ta'u 50 'a ia na'e fakahoko 'i Sene, 'Aositelelia. 'I 'Epeleli 2010, na'e kau atu 'a e Kovana pea mo e Pule Le'ole'o 'o e Tafa'aki 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo Maketi ki he fakataha makehe 'a e Kau Kovana 'o e Ngaahi Pangike Pule 'i he Pasifiki 'a ia na'e fai 'i 'Okalani, Nu'usila.

Malu'i

Na'e hokohoko aipe 'a hono fakahoko 'e he Tafa'aki Malu'i 'a e Pangike Pule 'a honau ngaahi fatongia ke fakapapau'i 'oku malu pea hao 'a e kau ngaue 'o e Pangike Pule pea mo e 'api ngaue 'i he taimi kotoa pe. Ko e ngaahi ngaue lalahi na'e lava lelei hono fakahoko lolotonga 'a e ta'u, na'e kau ai hono fakalelei'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'oku fakalele'aki 'a e kau Ngaue Va'a Malu'i, ko hono toe fakalahi ki 'olunga 'a e ma'olunga 'o e konga 'o e 'a 'i mu'a 'i he Pangike, ko hono toe fakalahi 'a e ngaahi me'afaita fakaonopooni 'a ia 'oku ne malava ke toe faka'auliliki 'a e ngaahi 'elia 'e lava 'o puke ha ngaahi 'ata pe 'i ha 'elia 'o e pangike, pea mo hono toe fakamalohi'i hono sivi'i 'a e ngaahi ID 'o e kau 'a'ahi pea mo e ngaahi me'alele 'oku nau hu mai ki he 'elia 'o e Pangike. 'Ikai ngata ai, na'e kau atu foki 'a e Kau Ngaue 'o e Va'a Malu'i ki he timi tokateu ki ha fakatu'utamaki 'a e Pangike ke fakapapau'i 'oku malu pea maau 'a e ngaahi ngaue fakamaluh'i he taimi na'e tu'utu'uni ke tapuni 'a e Pangike lolotonga 'a e ngaahi fakatokanga peau kula mo e magari malohi lolotonga 'a e ta'u.

Fale Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'a Ngaue

Na'e hokohoko aipe 'a hono tokanga'i mo e tauhi 'o e ngaahi sevesi 'o e fale ngaue mo e ngaahi me'a ngaue 'a e Pangike Pule 'e he Kau Ngaue 'o e tafa'aki ki he Fale Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'a Ngaue lolotonga 'a e ta'u. Ko e ngaahi ngaue lalahi na'e lava 'o fakahoko ko hono teuteu'i 'a e ngaahi aleapau ki hono fetongi 'o e Misini lifi 'a e Pangike pea mo hono fetongi 'a e ngaahi me'a ngaue faka'ilekitulonika 'o e ngaahi matapa 'a e Pangike. 'Ikai ke ngata ai, ka na'e tokoni 'a e Kau Ngaue 'o e Va'a ni ki hono fakalelei'i 'a e Loki Lau Pa'anga pea mo e ngaahi ngaue ki hono fokotu'u, tesi, fakalele pea mo hono ngaahi he taimi 'oku maumau ai 'a e misini. Na'e toe kau foki 'a e Kau Ngaue 'o e Va'a ni ki hono supavaisa 'a e ngaahi ngaue mei he kau Konituleki mei tu'a hange ko e Chubb NZ, Otis NZ, Kiwi Tonga, ITI (Tonga) pea na'a nau tokoni foki ki he timi tokateu ki ha fakatu'utamaki 'a e Pangike ke fakapapau'i 'oku fakakakato 'a e ngaahi ngaue fakafale, fakamisini he taimi na'e tu'utu'uni ke tapuni ai 'a e Pangike lolotonga 'a e ngaahi fakatokanga peau kula pea mo e ngaahi fakatokanga afa 'a ia na'e hoko lolotonga 'a e ta'u. Ko e ngaahi ngaue kehe na'e lava, ko e fakahoko 'o e ngaahi fakataha fakakuata mo kinautolu 'oku nau ngaue'aki 'a e Fale Ngaue, ngaahi tesi 'o e Me'angaue Fakatamateafi he taimi 'oku hoko ai ha vela, leva'i lelei 'a e ngaahi ngaue ki hono fakama'a 'o e Fale Ngaue pea mo hono toe fakama'opo'opo ke maauange 'a e ngaahi tohi lesisita fakalele 'o e ngaue 'a e Va'a ni.

Fengaue'aki mo e Pule'anga mo e Ngaahi Pangike

Lolotonga 'a e ta'u, na'e hokohoko atu hono 'oatu 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakamatala ki he Pule'anga 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli, pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike, fetongi pa'anga muli pea mo e Ponite 'a e Pule'anga. Na'e tuku atu 'i he mitia pea pulusi atu 'a e ngaahi fakamatala ko eni 'i he website 'a e Pangike Pule ke a'u ki ai 'akinautolu 'oku nau fie lau 'a e ngaahi fakamatala ni. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakataha mo e ngaahi pangike fakalotofonua koe'uhi ke fai 'a hono vakai'i 'o e ngaahi ngaue 'i he tafa'aki fakapangike, pea pehe foki ki hono alea'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule. Na'e 'i ai mo e ngaahi fakataha 'a e Pangike mo e kau fakafofonga mei he ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga mo e ngaahi Pule'anga Muli ke fai hano vakai'i ha ngaahi kaveinga mahu'inga kiate kinautolou kae'uma'a 'a e Pangike Pule.

Na'e hokohoko atu hono poupou'i 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi ngaue ke fakatupulekina 'a e 'ilo mo e ako ki he ngaahi me'a fakapa'anga. Ko e Pangike Pule ko e taha ia 'o e kau memipa 'o e Kulupu Ngaue Coombs Declaration ('a ia na'e ui kimui ni ko e Kulupu Ngaue Money Pacific) pea na'e tufaki ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi tatau 'e 15000 'o e Tohi Mahina Money Pacific 2010 ki he ngaahi ako mo e ngaahi kulupu fakasiasi. Ko e ngaue ko eni ki he Tohi Mahina 'oku fakataumu'a ia ke toe lahiange 'a e 'ilo ki he ngaahi me'a fakapa'anga 'i hono fokotu'u 'i he Tohi Mahina 'a e ngaahi fakahinohino fakapa'anga ke tokoni ki he ngaahi famili. 'Oku toe fakataumu'a foki ke tokoni ke holoki 'a e totongi 'o e li pa'anga taautaha mai mei muli 'aki hono faka'ai'ai 'o e ngaahi famili ke ngaue'aki 'a e website 'a e MoneyPacific ke fakafehoanaki 'a e ngaahi totongi 'o e li pa'anga taautaha mai mei Nu'usila mo 'Aositelelia. Ko e ngaue ko eni ki he Tohi Mahina na'e fakapa'anga mo tokoni'i ia 'e he NZAid, AusAID, Pangike Pule 'a Nu'usila, Pangike 'a Mamani, Potungau'e 'a Nu'usila ki he ngaahi me'a 'i he Pasifiki mo e Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga, pea na'e 'uluaki kamata 'eni 'i Tonga mo Ha'amo. Ko e ngaahi lau 'a e kakai ki he ngaue ko 'eni na'e fu'u lelei 'aupito pea makatu'unga 'i he'ene ola lelei 'e toe hoko atu pe hono fakapa'anga 'o e fa'u 'o e Tohi Mahina ki he 2011.

Poate 'a e Kau Talekita

Lolotonga 'a e ta'u, na'e 'ikai ha liliu 'i he kau memipa 'o e Poate 'a e Pangike Pule. Na'e fakahoko ma'u pe 'a e ngaahi fakataha 'a e Poate ke fa'ufa'u 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue 'a e Pangike Pule pea mo vakai'i 'a 'ene ngaahi fakahoko ngaue.

**Kau ‘Ofisa Ma’olunga lolotonga ‘a e ta’u ‘o a’u ki
he ‘aho 30 Sune 2010**

Kovana	Siosi C. Mafi
Tokoni Kovana Le’ole’o	Jessie Cocker
Pule Tafa’aki ‘Akauni mo e Ngaue Fakapa’anga	Lata Tangimana
Pule Tafa’aki Ngaue Fakakomipiuta mo e Fakalele Ngaue	Elizabeth Baker
Pule Le’ole’o Tafa’aki Ngaahi Kautaha Fakapa’anga mo e Maketi	‘Ungatea Latu
Pule Le’ole’o Tafa’aki Fekumi	‘Anapuli Matoto
Tokoni Pule Tafa’aki Maketi Fakapa’anga	‘Isapela Hufanga
‘Akauniteni Ma’olunga Tafa’aki ‘Akauni mo e Ngaue Fakapa’anga	Ma’ata Mone ‘Aho
Pule Tafa’aki Malu’i	Semisi Fifita

Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga

Ngaahi Fakamatala Pa‘anga ki he Ta‘u ‘o ngata ‘i he ‘aho 30 ‘o Sune 2010

Fakahokohoko

- 92 Lipooti ‘a e kau Talekita
- 95 Fakamatala ‘a e kau Talekita
- 96 Lipooti Tau‘ataina ‘a e ‘Atita
- 98 Fakamatala ki he Koloa mo e Mo‘ua
- 99 Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua
- 100 Fakamatala ki he Vahevahe ‘o e Tupu Fakata‘u
- 101 Fakamatala ki he Fe‘unu‘aki ‘i he Pa‘anga Mohe
- 102 Fakamatala ki he Fehu‘aki ‘o e Pa‘anga
- 103 Fakamatala fekau‘aki mo e Ngaahi Fakamatala Pa‘anga

PANGIKE PULE FAKAFONU'A 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2010****LIPOOTI 'A E KAUTALEKITA**

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Poate 'o e Kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'oku tuku atu fakataha 'a e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangike 'i he 'aho 30 Sune 2010, pea mo e Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua, Fakamatala ki he Vahevahe 'o e Tupu, Fakamatala ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Tefito, pea mo e Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho ko ia pea ko e ngaahi lipooti ko eni 'oku anga pehe ni:

1. KO E KAU TALEKITA

Ko kinautolu 'eni 'a e kau Talekita 'a e Pangike 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 'o a'u ki he taimi na'e fa'u ai 'a e lipooti ni:

Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita
Richard Prema
Siosi C Mafi
'Aisake Eke

2. NGAAHI TEFITO'I TAUMU'A 'A E PANGIKE

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ko hono:

- a) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga; mo
- e) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lele lelei.

Ko e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Pangike ko e;

- a) tuku atu 'o e pa'anga;
- e) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;
- f) fakafuofua'i 'o kapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'ataa mo e fetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga;
- h) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- i) fale'i 'a e Minisita 'i he ngaahi me'a fakapangike mo e fakapa'anga;
- k) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahu'anga pa'anga 'a e Pule'anga
- l) fakahoko 'a e ngaue fakapangike 'i Tonga ni pe ha feitu'u kehe;
- m) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga; mo
- n) tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e sisitemi totongi pa'anga.

3. KO E OLA 'O E NGAUE 'A E PANGIKE 'I HE FEFAKATAU'AKI

Ko e tupu 'i he pa'anga hu mai mei he ngaue 'a e Pangike ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2010 na'e \$1,299,146 (2009: \$2,467,062).

4. PA'ANGA MOHE FAKALUKUFUA

Fakatatau ki he Kupu 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, kuo felotoi 'a e Minisita Pa'anga pea mo e Poate 'o e kau Talekita 'a e Pangike ke fakahu atu ki he 'Akauni Pa'anga Mohe Fakalukufua 'a e \$ 324,787 (2009: \$616,766) 'i he 'osi 'a e ta'u.

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2010****5. PA'ANGA KUO TOTONGI ATU KI HE PULE'ANGA**

Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, pea mo e Kupu 8(1) mo e 8(2), ko e \$ 974,359 (2009: \$1,850,296) 'e totongi ia ki he Pule'anga 'o Tonga.

6. NGAARI MO'UA 'OKU TE'EKI KE PAU PE 'E LAVA 'O TOTONGI MAI

Na'e fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike ke fakapapau'i 'a e ngaahi mo'ua kotoa 'oku te'eki ke pau pe 'e lava ke totongi mai ke to'o mei he pa'anga talifaki pea ke tuku mavahe ha pa'anga fe'unga ke talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talekita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha toe 'uhinga lahi ke fehu'ia ai 'a e lahi fe'unga 'o e mo'ua kuo to'o mei he pa'anga talifaki pea mo e lahi 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni.

7. PA'ANGA TALIFAKI KI HA MO'UA

Na'e 'ikai ke 'i ai ha fe'unu'aki lahi 'i he pa'anga talifaki ko 'eni 'i he lolotonga 'a e ta'u, tukukehe pe 'a e ngaahi me'a angamaheni hange ko e ngaahi mo'ua 'oku te'eki ke pau pe 'e lava 'o totongi mai, holo 'i he mahu'inga 'o e koloa 'a e Pangike, mo e ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue.

8. NGAARI KOLOA

Na'e fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike ke fakapapau'i ko e ngaahi koloa kotoa 'a e Pangike 'oku ha 'i he fakamatala, 'oku lekooti ia 'i he mahu'inga tatau pe 'ikai toe ma'olunga ange 'i he mahu'inga totonu 'a ia 'oku ngaue'aki angamaheni 'e he pisinisi.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talekita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha ngaahi founa ke ne uesia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'o e ngaahi koloa ni.

9. MONU'IA 'A E KAU TALEKITA

'Oku te'eki ke 'i ai ha talekita te ne ma'u pe 'e 'i ai ha'ane totonu ke ne ma'u ha monu'ia 'i ha 'uhinga fakaaleapau kuo fokotu'u 'e he Pangike mo e Talekita ko ia pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku memipa ai 'a e Talekita, pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakapa'anga ki ai.

10. NGAARI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

Hili 'a e 'aho 'o e lipooti, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talekita ki ha me'a pe ha ngaahi founa na'e 'ikai fakakau 'i he lipooti ni 'oku ne uesia lahi 'a e ngaue 'a e Pangike, 'a e ola 'o e ngaahi ngaue ko ia pe ko e tu'unga 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike 'i he ngaahi ta'u fakapa'anga ka hoko mai.

11. FOUNGA FAKATAUHI TOHI

'Oku tui 'a e kau Talekita ko e founa 'a hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku taau pea 'e malava pe 'a e Pangike ke hokohoko atu 'ene ngaue 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e Fakamatala Pa'anga ni. 'Oku tui 'a e kau Talekita ko e fakakalakalasi mo e ngaahi mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua 'a ia 'oku ha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'oku totonu mo taau.

PANGIKE PULE FAKAFONU A 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2010****12. NGA AHI FOUNGA KEHE**

'I he 'aho 'o e lipooti ni, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talekita ki ha ngaahi founga kehe ke makatu'unga ai hano fehu'ia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'oku ngaue'aki 'i he Fakamatala Pa'anga ni.

13. NGA AHI ME'A 'IKAI ANGA MAHANI

'Oku tui 'a e kau Talekita 'oku totonu mo taau hono lekooti 'a e ola 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike ki he ta'u fakapa'anga ko 'eni pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi me'a pe founga 'ikai angamaheni ke ne uesia 'a e ngaahi fakamatala pa'anga ni.

Ma'ae Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talekita 'i he 'aho **20 'o Sepitema, 2010.**

**Mrs Siosi C Mafi
SEA 'O E POATE**

**Mr Richard Prema
TALEKITA**

PANGIKE PULE FAKAFONU'A 'O TONGA

**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2010**

FAKAMATALA 'A E KAU TALEKITA

'I he tui 'a e kau Talekita:

- (a) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e tu'unga ngaue 'a e Pangike 'i he 'aho 30 'o Sune 2010,
- (e) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalukufua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha totonu mo mo'oni 'a e ola 'o e ngaue 'a e Pangike ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2010,
- (f) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'o e vahevahe 'o e tupu 'a e Pangike 'i he 'aho 30 'o Sune 2010,
- (h) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unuaki 'i he Pa'anga Mohe ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e ngaahi fe'unuaki 'i he pa'anga mohe 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2010, mo e
- (i) Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga, ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e fehu'aki 'a e pa'anga 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2010.

Ma'ae Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talekita 'i he 'aho 20 'o Sepitema, 2010.

**Mrs Siosi C Mafi
SEA 'O E POATE**

**Mr Richard Prema
TALEKITA**

PANGIKE PULE FAKAFONU 'OTONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2009****LIPOOTI TAU'ATAINA 'A E 'ATITA**

Ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Sivi Faka'atita

Kuo lava hono sivi faka'atita 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'a ia 'oku kau ai 'a e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2010 pea mo e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalukufua, Fakamatala Fakata'u ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u, Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Mohe pea mo e Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga pea mo e Fakama'opo'opo 'o e ngaahi founa fakatauhitohi pea mo e ngaahi fakamatala kehe pe fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga 'a ia 'oku ha he pasina 98 ki he 120.

Fatongia 'o e Kau Talekita mo e Pule ki he Fakamatala Fakapa'anga

Ko hono teuteu'i pea mo hono fakaha ta'efilifilimanako 'o e Fakamatala Pa'anga ko e fatongia ia 'o e Kau Talekita mo e Pule, 'o fakatatau ki he ngaahi founa tauhitohi 'oku ha 'i he Fakamatala hono 2 'o e Ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007. Ko e fatongia ko 'eni 'oku kau ai hono: fokotu'utu'u, fakahoko mo tauhi e ngaahi founa ngaue 'oku fe'unga mo hono teuteu'i mo hono fakaha ta'efilifilimanako 'o ha ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku 'ataa mei he fakaha hala 'o ha fika, tupu mei he kakaa pe ko e fehalaaki; filifili mo ngaue'aki e ngaahi founa tauhitohi fe'unga mo taau; pea mo fai e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi 'oku makatu'unga lelei 'i he tukunga 'o e ngaahi me'a na'e hoko.

Fatongia 'o e 'Atita

Ko e lipooti ko 'eni 'oku fai 'o taumu'a taha pe ia ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangike Pule. Ko 'emau ngaue faka'atita 'oku fai ia koe'uhi ke lava ke mau fakaha ki he Pangike Pule mo hono kau ma'u 'inasi 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke mau fakaha kiate kinautolu 'i ha lipooti 'a e 'Atita pea 'o 'ikai ha toe 'uhinga kehe. Ki he taupotu taha 'oku fakangofua 'e he Lao, 'oku 'ikai ke mau tali pe fakahoko fatongia ki ha taha kehe, ka ko e Pangike Pule pe mo hono kau ma'u 'inasi, 'i he 'emau ngaue faka'atita, 'i he lipooti ko 'eni, pe koe ngaahi fakama'opo'opo kuo mau fo'u. Ko homau fatongia ko e fakaha 'emau fakama'opo'opo faka'atita fekau'aki mo e ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'o fakatatau ki he 'atita kuo mau fai. Na'e fakahoko 'emau ngaue faka'atita 'o fakatatau ki he Founa 'Atita Fakavaha'apule'anga. Ko e ngaahi founa ko 'eni 'oku ne fiema'u ke mau fakahoko fatongia 'o tatau mo e ngaahi fiema'u faka'efika mo palani mo fakahoko 'a e 'atita ke ma'u ha makatu'unga lelei pe 'oku 'ataa 'a e ngaahi fakamatala pa'anga mei he fehalaaki lahi fakafika.

'I hono fakahoko 'o ha 'atita 'oku kau ai 'a hono fakahoko e ngaahi founa ngaue ke ma'u mai e ngaahi fakamo'oni faka'atita fekau'aki mo e ngaahi fika 'oku fakaha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga. Ko e ngaahi founa ngaue 'oku ngaue'aki, 'e fili ia 'e he 'atita 'o fakatatau ki he'ene fakama'u'i, 'o kau ai hono sivi'i 'o e ngaahi nunu'a kovi 'e hoko kapau 'oku 'i ai ha fakaha hala 'o ha fika 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga, tupu mei ha kakaa pe fehalaaki. 'I hono sivi'i 'o e ngaahi nunu'a kovi ko 'eni, 'oku hanga 'e he 'atita 'o fakakau mai e ngaahi founa fakangaue 'oku totonu mo taau ki hono teuteu'i mo fakaha ta'efilifilimanako 'o e ngaahi Fakamatala pa'anga 'o ha kautaha, 'o 'ikai kau ai ha fakamatala ia ki he tu'unga lelei 'o e ngaahi founa ngaue 'oku ngaue'aki. 'Oku kau foki 'i hono fakahoko 'o ha

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'OTONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2009****LIPOOTI TAU'ATAINA 'A E 'ATITA**

'atita 'a hono sivi'i 'a e kaunga lelei 'o e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ngaue'aki pea mo e makatu'unga 'o e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi kuo fai 'e he Pule, mo hono sivi'i 'a e fokotu'utu'u fakalukufua 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga.

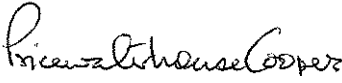
'Oku mau tui ko e ngaahi fakamo'oni faka'atita kuo mau ma'u kuo fe'unga pea mo taau ia ke 'omi ha makatu'unga lelei ki he'emaui fakama'opo'opo faka'atita.

Fakama'opo'opo 'a e 'Atita

'I he'emaui fakakaukau, 'oku mau pehe, ko e ngaahi fakamatala pa'anga kuo teuteu'i, 'i he ngaahi me'a kotoa, 'o fakatatau ki he ngaahi founa teuteu mo e founa fakatauhitohi 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala fika 2, 'i he Ngaahi Fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Fakapa'anga, pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007.

'O 'ikai ke fakata'e'aonga'i 'emaui fakamatala, 'oku mau fakamamafa'i atu ko e ngaahi founa fakatauhitohi kuo ngaue'aki mo e ngaahi fakamatala kuo tuku atu, 'oku 'ikai fakataumu'a ke, pea 'ikai, fakatatau ki he ngaahi fiema'u katoa 'a e Founa Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga.

**20 'o Sepitema 2010
Suva, Fisi**

**PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants**

PANGIKE PULE FAKAFONU 'OTONGA**FAKAMATALA KI HE KOLOA MO
E MO'UA 'THE 'AHO
30 SUNE 2010**

	Fakamatala	2010 \$	2009 \$
NGAAHI KOLOA			
Ngaahi Pa'anga Mohe 'i Tu'apule'anga			
Pa'anga Ngaue mo e Fakahu Pa'anga Taimi			
Nounou	9	145,224,089	129,396,341
Totongi tupu te'eki ke ma'u		1,343,408	1,415,399
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga	10		
- Tukahau Malu'i Pa'anga Muli		4,918,486	5,335,514
- Ngaahi Totonu Toho Makehe		20,327,609	1,520,468
Ngaahi Koloa Fakalotofonua			
Pa'anga Ngaue	19	115,083	127,900
Totongi tupu te'eki ke ma'u		12,034	9,466
Ngaahi Koloa Kehe	11	3,786,430	4,464,707
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga			
- Tukahau Pa'anga	10	15,239,788	16,550,132
'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angaue	12	8,643,788	8,171,276
Ngaahi Koloa Fakalukufua		199,610,715	166,991,203
NGAAHI MO'UA			
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli			
Totongi tupu te'eki ke totongi		7,900	-
Ngaahi Tiposit Totongi Vave	13(a)	10,407,305	10,345,958
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga			
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	10	18,910,422	-
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua			
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	13(e)	86,395,678	61,285,894
Totongi ki he Pule'anga	14	974,359	1,850,296
Totongi tupu te'eki ke totongi		118,993	29,110
Pa'anga kuo tuku atu	15	32,924,309	28,175,399
Pa'anga Mohe 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangike	16	14,793,000	29,470,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga			
- Tukahau Pa'anga	10	15,239,788	16,550,132
Ngaahi mo'ua kehe	17	683,067	1,027,538
Totongi ki he kau ngaue	18	92,535	57,990
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua		180,547,356	148,792,317
TOENGA NGAHHI KOLOA		19,063,359	18,198,886
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA MOHE			
Sino'i Pa'anga kuo fakamafai'i		5,000,000	5,000,000
Sino'i Pa'anga kuo totongi		5,000,000	5,000,000
Pa'anga Mohe Fakalukufua		9,692,927	9,368,140
Toe fakamahu'inga'i e Pa'anga Mohe		4,370,432	3,830,746
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA MOHE FAKALUKUFUA		\$19,063,359	\$18,198,886

Ko e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'OTONGA**FAKAMATALA KI HE TUPU
FAKALUKUFUA KI HE TA'U NGATA
'I HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

Pa'anga Hu Mai	Fakamatala	<u>2010</u>	<u>2009</u>
		\$	\$
Totongi tupu	5	3,526,890	4,409,499
Pa'anga hu mai kehe	6	1,742,987	2,423,244
Fakakatoa Pa'anga hu mai mei he ngaahi ngaue		5,269,877	6,832,743
Ngaahi Fakamole			
Totongi tupu	7	294,059	424,443
Pule'i mo e ngaahi fakamole kehe	8	3,676,672	3,941,238
Fakamole Fakangaue Fakalukufua		3,970,731	4,365,681
Tupu ki he ta'u		1,299,146	2,467,062
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'o e pa'anga muli ki he pa'anga Tonga		539,686	1,510,409
Ngaahi tupu makehe ki he ta'u fakapa'anga		539,686	1,510,409
Fakakatoa 'o e Tupu Fakalukufua		\$1,838,832	\$3,977,471

Ko e fakamatala tupu mo e mole ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

PANGIKE PULE FAKAFONUUA 'O TONGA**FAKAMATALA KI HE VAHEVAHE 'O E
TUPU KI HE TA'U 'O NGATA 'I HE
'AHO 30 SUNE 2010**

	Fakamatala	<u>2010</u>	<u>2009</u>
Tupu ki he ta'u		<u>\$1,299,146</u>	<u>\$2,467,062</u>
Fakaikiiki 'o e Vahevahe:	2(s)		
Pa'anga kuo fakahu atu ki he Pa'anga Mohe:			
· Kupu 8 (1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007		324,787	616,766
Palanisi ke totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga			
Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007	14	974,359	1,850,296
		<u>\$1,299,146</u>	<u>\$2,467,062</u>

Ko e fakamatala ki he vahevahe 'o e tupu fakata'u ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

PANGIKEPULEFAKAFONUA'OTONGA**FAKAMATALA KI HE FE'UNU'AKI 'I HE PA'ANGA MOHE KI HE TA'U 'O NGATA 'I HE 'AHO 30 SUNE 2010**

	Sino'i Pa'anga kuo totongi \$	Pa'anga Mohe Fakalukufua \$	Toe Fakamahu'inga'i Pa'anga Mohe \$	Fakakatoa \$
Palanisi 30 Sune 2008	5,000,000	8,751,374	2,320,337	16,071,711
<i>Ngaahi tupu makehe</i>				
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	1,510,409	1,510,409
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakakatoa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Konga 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007 pea tali foki 'e he Minisita Pa'anga	-	616,766	-	616,766
Palanisi 30 Sune 2009	\$5,000,000	\$9,368,140	\$3,830,746	\$18,198,886
<i>Ngaahi tupu makehe</i>				
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	539,686	539,686
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakakatoa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Konga 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007 pea tali foki 'e he Minisita Pa'anga	-	324,787	-	324,787
Palanisi 30 Sune 2010	\$5,000,000	\$9,692,927	\$4,370,432	\$19,063,359

Ko e fakamatala ki he fe'unu'aki 'i he pa'anga mohe ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

**PANGIKEPULEFAKAFONU'A'O
TONGA**

**FAKAMATALA KI HE FEHU'AKI 'O E
PA'ANGA 'I HE TA'U 'O NGATA 'I HE 'AHO
30 'O SUNE 2010**

	Fakamatala	<u>2010</u>	<u>2009</u>
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGA'HI NGAUE ANGAMAHENI 'A E PANGIKE		\$	\$
Pa'anga hu mai mei he Ngaue'aki 'o e 'ofisi		838,864	497,748
Pa'anga hu mai mei he fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu		55,385	127,893
Pa'anga hu mai kehe		827,620	1,899,594
Pa'anga hu mai mei he totongi tupu		3,596,313	4,525,890
Pa'anga hu atu ki he ngaue fakapa'anga		(16,421)	(72,919)
Pa'anga hu atu ki he totongi tupu		(196,276)	(726,742)
Pa'anga hu atu ki hono tokanga'i 'o e Pangike		<u>(2,853,515)</u>	<u>(4,204,557)</u>
Hulu 'i he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he Nga'hi Ngaue Angamaheni 'a e Pangike		2,251,971	2,046,907
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAUE FAKAHU PA'ANGA			
Fakatau mai 'o e nga'hi koloa tu'uma'u		(871,568)	(1,558,481)
Holo 'i he 'Akauni Kautaha Pa'anga			
Fakavaha'apule'anga		(18,390,113)	(336,070)
Holo 'i he no 'a e kau ngaue		(18,209)	(295,099)
Holo 'i he fakahu pa'anga Ponite Pule'anga		-	9,677,000
Fe'amokaki he Ngaue Fakahu Pa'anga		(19,279,890)	7,487,350
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA HE NGAUE FAKAPA'ANGA			
Tupu he Pa'anga kuo fakahu atu		4,748,909	4,053,824
Tupu he Tipositi Taimi Nounou		43,510,496	32,013,143
Holo he Pa'anga mohe 'oku fiema'u		(14,677,000)	(84,000)
Holo he 'Akauni 'a e Pule'anga		(1,279,240)	(182,377)
Hulu he Ngaue Fakapa'anga		32,303,165	35,800,590
TUPU (HOLO) MEI HE FELILIUAKI 'I HE MAHU'INGA 'O E PA'ANGA TONGA		539,686	1,510,409
HULU (FE'AMOKAKI) 'I HE PA'ANGA		15,814,931	46,845,256
PA'ANGA HE KAMATA'ANGA 'O E TA'U FAKAPA'ANGA		129,524,241	82,678,985
PA'ANGA HE 'OSI 'O E TA'U FAKAPA'ANGA	19	\$145,339,172	\$129,524,241

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e nga'hi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

PANGIKE PULE FAKAFONU'A 'O TONGA

NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E FAKAMATALA PA'ANGA 'IHE'ENE A'UKI HE 'AHO 30 'O SUNE 2010

1. FAKAMATALA KI HE TEFITO'I TAUMU'A 'O E PANGIKE PULE

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ko hono -

- a) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga; mo
- e) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lele lelei.

Ko e ngaahi tefito'i ngaue leva 'a e Pangike ke;

- a) tuku atu 'o e pa'anga
- e) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;
- f) fakafuofua'i 'o kapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'ataa mo e fetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga;
- h) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- i) fale'i 'a e Minisita 'i he ngaahi me'a fakapangike mo e fakapa'anga;
- k) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahu'anga pa'anga 'a e Pule'anga
- l) fakahoko 'a e ngaue fakapangike 'i Tonga ni pe ha feitu'u kehe;
- m) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga; mo
- n) tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e sisitemi totongi pa'anga.

Ko e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni na'e tali ia 'e he Poate 'a e kau Talekita ke tuku atu 'i he 'aho 20 Sepitema 2010.

2. TO'OTO'O ME'ALALAHU 'O E NGAHI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAHI FIEMA'UFAKALAO

a) Fa'unga Fakatauhitohi

Kuo teuteu 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007. Ko e ngaahi founga fakatauhitohi 'a e Pangike, 'oku fakatefito 'i he Founga Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga (IFRS), tukukehe ange 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he Lao ke ngaohi kehe'i, 'o hange 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala 2(e), 'a ia 'oku mu'omu'a ange leva 'a e Lao.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga, na'e fokotu'utu'u ia 'o fakatatau ki he totongi na'e ma'u'aki mai, 'o 'ikai uestia 'e he ngaahi feliliu'aki 'i he ngaahi tu'unga 'o e totongi. Ko e ngaahi founga fakatauhitohi 'oku ngaue'aki ko e ngaahi founga pe ia na'e ngaue'aki 'i he ngaahi ta'u ki mu'a.

**PANGIKE PULE FAKAFONU'A 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

e) **Ngaahi Pa'anga Muli**

Ko e ngaahi pa'anga muli, 'oku liliu ia ki he pa'anga Tonga 'i he ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga 'i he faka'osinga 'o e ta'u.

Ko e ngaahi tupu mo e mole, tupu mei he feliliu'aki hono fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku 'ave ia ki he 'akauni ko e "To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga mohe" 'o fakatatau ki he Kupu 33 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 pea moe Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, 'o 'ikai ke fakakau eni 'i hono fika'i 'o e tupu mo e mole 'a e Pangike 'o fakatatau ki he Founa Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga hono 21, "Ko e ola 'o e liliu 'i he fakafetongi pa'anga muli" (IAS 21). Ko e ola 'o e liliu ko 'eni 'i he Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua ko e \$539,686 (2009: \$1,510,409).

Ko e ngaahi mole mei he feliliu'aki 'a e totongi fakafetongi pa'anga 'e mate ia ki ha palanisi 'oku toe 'i he 'akauni "Toe fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Mohe". Kapau 'e 'ikai fe'unga 'a e palanisi ko ia ke ne tapuni 'a e mole, kuopau ke tu'utu'uni 'e he 'Ene 'Afio he Fakataha Tokoni ke 'oange ki he Pangike 'a e ngaahi koloa (sekiuliti) 'oku 'ikai ala fakafetongi mo 'ikai hano totongi tupu ke fakakakato ha nounou.

Ka 'i ai ha palanisi kuletiti 'i he 'akauni Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga mohe 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga takitaha 'a e Pangike, kuopau ke fuofua ngaue'aki ia ke totongi fakafoki 'a e ngaahi koloa kotoa pe 'a ia na'e tuku mai ki he Pangike mei he Pule'anga. Fakatatau ki he lau 'a e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ka 'i ai ha toenga palanisi 'i he 'akauni Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga mohe, 'e tuku leva ia ki he ta'u fakapa'anga hoko mai.

f) **Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Pa'anga**

Ngaahi Koloa Fakahu Pa'anga

Ko e ngaahi koloa pa'anga 'oku fakatau mai 'e he Pangike, 'oku 'ikai fakataumu'a ia ke to e fakatau atu, ka 'oku tauhi pe ia ke a'u ki he 'aho 'oku totongi fakafoki ai.

Ko e ngaahi koloa pa'anga 'oku fakataumu'a ke 'oua 'e toe fakatau atu, 'oku lekooti ai 'aki 'a e mahu'inga na'e totongi'aki mai. Ka 'i ai ha tisikauni, pe ha tupu 'e ma'u hono fakatau mai, 'e hoko ia 'o fakatatau ki he lahi 'o e taimi 'oku tauhi ai 'a e koloa pa'anga.

Ko hono fakatau mai mo hono fakatau atu 'o e ngaahi koloa pa'anga ko 'eni, 'oku lekooti ia 'i he 'aho 'oku totongi ai, 'a ia ko e 'aho ia 'e ma'u ai 'e he Pangike 'a e koloa pa'anga ko 'eni.

Ngaahi Koloa Pa'anga Kehe

Ko e ngaahi pa'anga muli mo fakalotofonua, fakahu pa'anga mo e mo'ua taimi nounou, 'oku fakamahu'inga'i ia 'i he 'aho 'oku fakahoko ai 'a e felotoi fakapa'anga.

**PANGIKE PULE FAKAFONU A 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

h) Pa'anga kuo Fakahu atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'a ia kuo tuku atu ki he fonua ke ngaue'aki, 'oku lau ia ko e mo'ua 'a e Pangike 'i he'ene fakamatala pa'anga. Ko e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kotoa pe na'e tuku atu ke ngaue'aki 'a ia 'oku tui 'a e Pangike kuo 'ikai ke kei ngaue'aki koe'uhi kuo fu'u motu'a, pe ko e tuku ko e tauhi 'ofa, pea 'ikai to e fakafoki mai, 'oku 'ikai ke kei lau ia ki he pa'anga kuo fakahu atu ke ngaue'aki, ka kuo lau ia ki he pa'anga hu mai 'a e Pangike.

i) Fakatau 'o e Pa'anga Maka ko ha Pa'anga Fakamanatu

'Oku fakatau atu 'e he Pangike ha ngaahi pa'anga maka makehe kuo ngaahi ko e ngaahi pa'anga fakamanatu. Ko e ngaahi pa'anga maka ko eni 'oku 'ikai ke kau ia 'i he pa'anga kuo tuku atu ki tu'a he na'e 'ikai ke tuku atu ia ke ngaue fakapa'anga'aki. 'I he Kupu 53(2) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, ko 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni 'oku ne fakamahino 'i 'i ha Fanongonongo 'i he Kasete, 'oku 'ikai feima'u 'a e Pangike ke ne fakakau 'i he'ene ngaahi fakamatala pa'anga 'a e mahu'inga totongi 'o e pa'anga maka fakamanatu kuo tuku atu kitu'a.

k) Tukuhau

Ko e Pangike 'oku faka'ata ia mei he tukuhau Fakapule'anga kotoa pe fakatau ki he Kupu 55 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

l) Holo 'a e Mahu'inga

Ko e ngaahi koloa tu'u ma'u 'oku holoki hono mahu'inga 'i he founa hangatonu koe'uhi ke ne fakaha 'a e holo 'i he ivi ngaue mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u ko ia. Ko e tefito 'i tu'unga totongi fakata'u 'eni 'oku ngaue'aki:

Ngaahi fale mo e lisi	1.01 - 2%
Ngaahi misini & naunau faka'ofisi	10.0%
Kapeti, puipui & naunau malu'i	10.0%
Ngaahi naunau fale & 'ofisi, naunau komipiuta mo e ngaahi me'alele	25.0%

m) Ngaahi Monu'ia 'o e Kau Ngaue

'Oku fakahu atu 'e he kau ngaue pea mo e Pangike 'a e pa'anga ki ha sino'i pa'anga malolo 'a e kau ngaue 'o makatu'unga ia 'i he lahi e ta'u ngaue 'a e tokotaha ngaue.

Ko e mo'ua ki he ngaahi monu'ia kehe 'a e kau ngaue, 'a ia 'oku totonu ke totongi pe ngata 'i loto he mahina 'e 12 mei he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga, 'oku fakafuofua 'i ia ma'ae kau ngaue kotoa, 'i he mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi mo'ua ko ia 'oku fakafuofua ke totongi 'i he kaha'u.

**PANGIKE PULE FAKAFONU 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

n) Pa'anga 'a e Pangike

Ko e pa'anga kotoa pe 'oku tauhi 'e he Pangike 'a ia 'oku ha 'i he fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga 'oku kau ai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'oku 'i he Tela pe "Tokotaha Tali Totongi", ngaahi 'akauni fakahu pa'anga taimi nounou pea mo e ngaahi 'akauni lolotonga 'a e Pangike.

ng) Fakafuofua'i e Pa'anga hu mai

Ko e pa'anga hu mai mei he fakahu pa'anga 'a e pangike 'a ia 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku kau ai 'a e pa'anga hu mai kuo 'osi totongi mai, mo e pa'anga hu mai 'oku te'eki totongi mai ka 'oku nau kau ki he ta'u fakapa'anga lolotonga.

o) Ngaahi No 'a e Kau Ngaue

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi noo, 'i he'ene ha 'i he Fakamatala Koloa mo e Mo'ua, 'oku fokotu'u pe ia 'i hono mahu'inga totonu, pea to'o mei ai 'a e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi no 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi fakafoki mai.

Ko e pa'anga talifaki 'oku makatu'unga ia 'i ha fakafuofua 'oku fakahoko 'i he 'osi 'a e ta'u, pea ko e lahi 'o e pa'anga ko 'eni 'oku falala'anga hono fakafuofua. Ko e mahu'inga 'o e ngaahi no kuo fakapapau'i 'e 'ikai to e lava 'o totongi fakafoki mai, 'oku hiki ia ko e ngaahi fakamole 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole 'a e Pangike.

p) Pa'anga Talifaki ki ha mo'ua

Kuo fokotu'u 'e he Pangike ha pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi mai 'o makatu'unga eni 'i ha ngaahi 'uhinga fakalao pe me'a na'e hoko 'i he kuohili, 'oku fakafuofua 'e 'ikai ngaue'aki 'a e pa'anga talifaki ko 'eni pea 'oku falala'anga hono fakafuofua.

s) Pa'anga Mohe Fakalukufua mo e Vahevahe 'o e Tupu

- 'I he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007 'oku ha ai ko e ngaahi tupu haohaoa 'a e Pangike ki ha fa'ahinga ta'u fakapa'anga, hili hono totongi kotoa 'a e ngaahi fakamole lolotonga ki he ta'u ko ia pea hili hono to'o 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'ikai to e ala totongi mo ta'epau, holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa pe mo ha ngaahi taumu'a pe 'oku pehe 'e he Poate 'oku taau, kuo pau ke vahevahe ia ki he Pa'anga Mohe Fakalukufua 'o pehe ni:

- a) Kapau 'oku 'ikai laka hake 'a e Pa'anga Mohe Fakalukufua 'i he peseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangike, peseti 'e 100 'o e tupu ki he Pa'anga Mohe Fakalukufua;

**PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

- e) Kapau 'oku laka hake 'a e Pa'anga Mohe Fakalukufua 'i he peseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangike, peseti 'e 50 kae'oua ke tatau 'a e mahu'inga 'o e Pa'anga Mohe Fakalukufua mo e sino'i pa'anga fakamafai 'o e Pangike; pea.
- f) Kapau 'oku laka hake 'a e Pa'anga Mohe Fakalukufua 'i he peseti 'e 100 ka 'oku 'ikai laka hake 'a e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangike 'i he peseti 'e 200 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'o e Pangike, peseti 'e 25 pe ha mahu'inga si'isi'i ange ke fakalahi'i 'a e Pa'anga Mohe Fakalukufua ke a'u ki he liunga ua 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'o e Pangike.
- 'I he Kupu 8(2) 'oku ha ai, hoko atu mei he (1), ko e toenga tupu haohaoa 'o e ta'u fakapa'anga kuo pau ke ngaue'aki ki hono totongi fakafoki mai ha malu'i (securities) na'e 'oatu 'a ia na'e ma'u 'e he Pangike 'i he Kupu 6.
 - 'I he Kupu 8(3) 'oku ha ai kuo pau ki he Poate 'i he loto ki ai 'a e Minisita, ke ne vahe atu 'a e toenga tupu haohaoa ki he Pa'anga Mohe Fakalukufua pea mo totongi foki ia ki he pa'anga hu mai fakalukufua 'a e Pule'anga.
- t) **Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga**
- Ko ha ngaahi tupu pe mole 'oku 'ikai fakatokanga'i 'i he To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Muli, 'oku tanaki ia ki he 'akauni Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga mohe (vakai ki he Fakamatala 2(e) pea 'oku 'ikai kau 'i hono fika'i 'o e tupu pe mole fakata'u 'a e Pangike.
- u) **Fakakongokonga 'o e Lipooti**
- Ko e ngaahi koloa mo e mo'ua fakapa'anga pea mo e pa'anga hu mai pea mo e fakamole 'a e Pangike 'oku lipooti fakatatau ki he feitu'u 'oku tauhi ai 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua ko 'eni 'a ia ko e fakalotofonua pe muli. 'Oku tui 'a e Pangike ko e founa totonu mo fe'unga 'eni ki hono lipooti 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike.
- v (1) **Ngaahi Lisi**
- Ko e ngaahi kekekele kotoa pe 'oku lisi mai 'e he Pangike, ko honau ngaahi totongi 'oku lau ia 'i he fakamole 'a e Pangike.
- Ko e koloa 'oku lisi atu 'e he Pangike, ko hono mahu'inga 'oku fakakau ia 'i he mahu'inga 'o e 'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Me'angaue 'a e Pangike.
- v (2) **Pa'anga 'oku fakahoko'aki 'a e Fakamatala Pa'anga**
- Ko e mahu'inga kotoa pe 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku fakaha ia 'i he Pa'anga Tonga.

**PANGIKE PULE FAKAFONU 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU 'AKIMO E
FAKAMATALAPA'ANGA 'IHE'E'NEA'UKIHE
'AHO 30 'O SUNE 2010**

3. TOKANGA'I 'O E NGAahi FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

'Oku fakafuofua 'e he Pangike 'a e ngaahi fakatamaki fakapa'anga 'e ala hoko ki he tu'unga fakapa'anga 'a e Pangike, pea kuo nau fokotu'u ha ngaahi founa ki he ngaue pea mo hono tokanga'i 'a e pa'anga mohe 'a e Pule'anga. Ko e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangike ko e tupu mei he feliuliuaki 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga, feliuliuaki 'a e tu'unga totongi tupu, fakatamaki 'e hoko tupu mei he ta'etotongi 'o e ngaahi aleapau, fakatamaki 'e hoko tupu mei ha fehalaaki fakangaue, pea mo ha fakatamaki 'e hoko tupu mei he 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngaue.

(a) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he feliuliuaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli

Ko e fakatamaki ko 'eni, 'oku felave'i mo ha mole tupu mei he feliuliuaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli. Kuo hanga 'e he Pangike 'o fokotu'u ha tu'utu'uni ngaue ke tauhi 'a e mahu'inga 'o e pa'anga mohe pea fakasi'isi'i 'a e feto'aki 'i hono toe fakamahu'inga' 'a e ngaahi 'akauni pa'anga muli 'a e fonua.

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga, 'oku fakatefito ia 'i he kato pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a e pa'anga 'o e ngaahi fonua lalahi 'oku tau fefakatau'aki mo ia. Ko e lahi 'o e ngaahi pa'anga muli 'a e Pangike 'oku fakahu 'i tu'apule'anga 'oku fakafuofua ia fakatatau ki he ngaahi pa'anga 'oku 'i he kato pa'anga muli. Ko e fokotu'utu'u ngaue eni ke fakasi'isi'i 'a e fakatamaki 'e ala hoko mei he feliuliuaki 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli.

(e) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he feliuliuaki 'o e Totongi Tupu

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo ha mole, tupu mei he feliuliuaki 'i he totongi tupu. 'Oku feinga 'a e Pangike ke fakasi'isi'i ha mole mei he feliuliuaki 'a e totongi tupu 'aki hono ngaue'aki 'o e fakahu pa'anga taimi nounou 'o a'u ki he mahina 'e 12.

(f) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he 'ikai fakahoko 'a e ngaahi aleapau totongi fakafoki

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo ha mole tupu mei he ta'etotongi 'a e ngaahi no mo e ngaahi mo'ua 'i hono taimi totonu.

Ko e fakatamaki ko 'eni 'oku hoko ia ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangike.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O
TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'UKI HE
'AHO 30 'O SUNE 2010**

Ko e vahevahe eni 'o e ngaahi pa'anga fakahu ko ia 'a e Pangike 'a ia 'e malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki.

	<u>2010</u> \$	<u>2009</u> \$
Ngaahi Kautaha Fakapa'anga Muli	145,224,089	129,396,341
Fakakatoa Ngaahi Pa'anga kuo fakahu	<u>\$145,224,089</u>	<u>\$129,396,341</u>

(h) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he nounou 'a e pa'anga ngaue

Ko e fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo e nounou 'a e pa'anga ngaue pea faingata'a ke feinga'i fakavavevave ha pa'anga ke totongi 'aki ha ngaahi mo'ua kuo taimi ke totongi.

'Oku hoko 'eni ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangike.

Ko hono tokanga'i 'o e fakatamaki ko 'eni 'oku hanga ai 'e he Pangike 'o tauhi 'a e pa'anga talifaki 'i ha tu'unga fe'unga, ke malava 'o feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e fonua. Kuo pau ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e ngaahi palanisi 'i he ngaahi 'akauni ngaue lolotonga 'i he taimi kotoa pe, pea ko e toenga leva 'o e pa'anga talifaki 'oku 'inivesi ia 'i he ngaahi koloa pa'anga 'oku a'u ki he mahina 'e 12 hono loloa. Ko hono vakai'i 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'oku fakahoko 'i he 'aho kotoa.

Ko e Fakamatala 4 'oku fakaikiiki ai 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua 'a e Pangike 'o fakakulupu ki he 'aho 'e totongi fakafoki ai 'o makatu'unga 'i he vaha'a taimi 'oku to e mei he 'aho fakamatala fakapa'anga pea mo e 'aho 'oku totongi fakafoki ai fakatau ki he aleapau.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU 'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENEA 'U KI HE
'AHO 30 'O SUNE 2010**

**4. FAKAIKIKI 'O E NGA AHI KOLOA MO E NGA AHI MO'UA MO HONAU 'AHO
'OKU TOTONGI FAKAFOKIAI**

'Oku fakaiiki 'i he tepile 'i lalo 'a e Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangike 'o fakakulupu ki he 'aho 'e totongi fakafoki ai 'o makatu'unga he vaha'a taimi 'oku toe mei he 'aho fakamatala fakapa'anga pea mo e 'aho 'oku totongi fakafoki ai fakatatau ki he aleapau.

FAKAIKIKI 'O E 'AHO 'O E TOTONGI FAKAFOKI- 30 Sune 2010

Fakaiiki 'o e 'aho totongi fakafoki	Mahina 'e 0-3	Mahina 'e 3-12	Ta'u 'e 1 - 5	Laka hake i he ta'u e 5	Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakatoa
NGAAHI KOLOA						
Ngaahi Pa'anga Mohe 'i Tu'apule'anga						
Pa'anga Ngaue mo e Fakahu pa'anga						
Taimi Nounou	62,963,144	70,703,724	11,557,221	-	-	145,224,089
Totongi Tupu te'eki ke ma'u	1,343,408	-	-	-	-	1,343,408
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukupau Malu'i Pa'anga Muli	-	-	-	-	4,918,486	4,918,486
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	20,327,609	20,327,609
Ngaahi Koloa Fakalotofonua						
Pa'anga Ngaue	115,083	-	-	-	-	115,083
Totongi tupu te'eki ke ma'u	12,034	-	-	-	-	12,034
Ngaahi Koloa Pa'anga Fakalotofonua	-	-	-	-	-	-
Ngaahi Koloa Kehe	716,966	-	-	-	3,069,464	3,786,430
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukupau Pa'anga	-	-	-	-	15,239,788	15,239,788
'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angaue	-	-	-	-	8,643,788	8,643,788
Ngaahi Koloa Fakalukufua	65,150,635	70,703,724	11,557,221	-	52,199,135	199,610,715
NGAAHI MO'UA						
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli						
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	10,407,305	-	-	-	-	10,407,305
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	18,910,422	18,910,422
Totongi Tupu te'eki ke totongi	7,900	-	-	-	-	7,900
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	86,395,678	-	-	-	-	86,395,678
Totongi ki he Pule'anga	974,359	-	-	-	-	974,359
Totongi tupu te'eki ke totongi	118,993	-	-	-	-	118,993
Pa'anga kuo tuku atu	-	-	-	-	32,924,309	32,924,309
Pa'anga Mohe 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangike	-	-	-	-	14,793,000	14,793,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukupau Pa'anga	-	-	-	-	15,239,788	15,239,788
Ngaahi mo'ua kehe	266,886	-	-	-	416,181	683,067
Totongi ki he kau ngaue	74,973	-	17,562	-	-	92,535
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	98,246,094	-	17,562	-	82,283,700	180,547,356
Faikehekehe 'i he Koloa mo e Mo'ua Pa'anga ke Totongi	(33,095,459)	70,703,724	11,539,659	-	(30,084,565)	19,063,359

**PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O
TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMOE
FAKAMATALAPA'ANGA 'IHE'ENEA'U KIHE
'AHO 30 'O SUNE 2010**

**4. FAKAIKIKI 'O E NGAahi KOLOA MO E NGAahi MO'UA MO HONAU 'AHO
'OKU TOTONGI FAKAFOKIAI**

FAKAIKIKI 'O E 'AHO 'O E TOTONGI FAKAFOKI- 30 Sune 2009

Fakaikiiki 'o e 'aho totongi fakafoki	Mahina 'e 0-3	Mahina 'e 3-12	Ta'u 'e 1 - 5	Laka hake i he ta'u e 5	Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakatoa
NGAAHI KOLOA						
Ngaahi Pa'anga Mohe 'i Tu'apule'anga						
Pa'anga Ngaue mo e Fakahu pa'anga						
Taimi Nounou	19,158,519	110,237,822	-	-	-	129,396,341
Totongi Tupu te'eki ke ma'u	1,415,399	-	-	-	-	1,415,399
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukupau Malu'i Pa'anga Muli	-	-	-	-	5,335,514	5,335,514
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	1,520,468	1,520,468
Ngaahi Koloa Fakalotofonua						
Pa'anga Ngaue	127,900	-	-	-	-	127,900
Totongi tupu te'eki ke ma'u	9,466	-	-	-	-	9,466
Ngaahi Koloa Pa'anga Fakalotofonua	-	-	-	-	-	-
Ngaahi Koloa Kehe	-	96034	-	-	4,368,673	4,464,707
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukupau Pa'anga	-	-	-	-	16,550,132	16,550,132
'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angaue	-	-	-	-	8,171,276	8,171,276
Ngaahi Koloa Fakalukufua	20,711,284	110,333,856	-	-	35,946,063	166,991,203
NGAAHI MO'UA						
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli						
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	10,345,958	-	-	-	-	10,345,958
Totongi tupu te'eki ke totongi	-	-	-	-	-	-
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	61,285,894	-	-	-	-	61,285,894
Totongi ki he Pule'anga	1,850,296	-	-	-	-	1,850,296
Totongi tupu te'eki ke totongi	29,110	-	-	-	-	29,110
Pa'anga kuo tuku atu	-	-	-	-	28,175,399	28,175,399
Pa'anga Mohe 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangike	-	-	-	-	29,470,000	29,470,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukupau Pa'anga	-	-	-	-	16,550,132	16,550,132
Ngaahi Mo'ua kehe	408,595	-	-	-	618,943	1,027,538
Totongi ki he kau ngaue	57,990	-	-	-	-	57,990
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	73,977,843	-	-	-	74,814,474	148,792,317
Faiehekehe 'i he Koloa mo e Mo'ua Pa'anga ke Totongi	(53,266,559)	110,333,856	-	-	(38,868,411)	18,198,886

**PANGIKE PULE FAKAFONU A 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

5. PA'ANGA HU MAI MEI HE TOTONGI TUPU	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Totongi Tupu mei he Fakahu Pa'anga 'i Tu'apule'anga	3,502,717	4,237,986
Totongi Tupu mei he Fakahu Pa'anga Fakalotofonua	-	159,315
Totongi Tupu mei he noo 'a e kau ngaue	24,173	12,198
	<u>\$3,526,890</u>	<u>\$4,409,499</u>
6. PA'ANGA HU MAI KEHE	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu	55,385	127,893
Lisi atu 'o e 'ofisi	859,984	430,706
Fakatau atu 'o e ngaahi koloa	12,580	3,755
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga muli	774,087	1,832,466
Ngaahi totongi ngaue 'a e Pangike	26,807	16,558
Ngaahi fakamatala 'oku pulusi	45	200
Ngaahi ma'u'anga pa'anga kehe	14,099	11,666
	<u>\$1,742,987</u>	<u>\$2,423,244</u>
7. FAKAMOLE KI HE TOTONGI TUPU	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Muli	54,337	11,623
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Fakalotofonua	239,722	412,820
	<u>\$294,059</u>	<u>\$424,443</u>
8. FAKAHOKO NGAUE MOE NGAHI FAKAMOLE KEHE	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Fakahoko Ngaue	1,086,945	1,309,048
Totongi ki he vahenga malolo 'a e kau ngaue	162,724	195,067
Totongi 'o e kau ngaue	1,284,487	1,096,755
Totongi 'o e 'Atita	25,000	21,500
Tukuatu 'o e Pa'anga (vakai ki he Fakamatala 11)	718,460	882,263
Holo 'o e mahu'inga	399,056	436,605
	<u>\$3,676,672</u>	<u>\$3,941,238</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONU A 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

9. FAKAHU PA'ANGA TAIMI NOUNOU MO E 'AKAUNI LOLOTONGA

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Akauni Ngaue	16,792,884	19,158,519
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou	128,431,205	110,237,822
	<u>\$145,224,089</u>	<u>\$129,396,341</u>

10. KAUTAHA PA'ANGA FAKAVAHA'APULE'ANGA

- (i) Na'e fakamafai'i 'a e Pangike ke faifatongia 'o kamata mei he 'aho 1 'o Siulai 1989 ko e fakafofonga pa'anga 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Kupu 51(1) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea te ne fua foki 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga 'o memipa ai 'a e Pule'anga Tonga, 'o kamata mei he 'aho ko ia, fakatatau ki he Kupu 36(1)(c) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.
- (ii) 'I he 'aho 30 'o Sune 2010, ko e tukuhau 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga na'e fe'unga mo e Ngaahi Totonu Toho Makehe (SDR) 6,900,000 (2009: SDR6,900,000). Mei he fika ko ia, ko e ngaahi Totonu toho makehe 'e 1,711,633 (2009: SDR1,711,633) kuo totongi ia he ngaahi pa'anga muli, hange ko ia 'oku ha 'i he fakamatala fakata'u 'o e Koloa mo e Mo'ua, ko e Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli, pea ko e palanisi 'oku ne fakafofonga'i 'a e 'inasi 'o e tukuhau pa'anga 'a ia na'e fakahu ki he ngaahi 'akauni tipositi taimi nounou 'a e Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga.
- (iii) Na'e 'i ai 'a e 'inasi 'i he Ngaahi Totonu Toho Makehe na'e ma'u 'i he 'aho 28 'o 'Aokosi, 2009. Ko e 'inasi ni 'oku fakataumu'a ia ke tokoni ki he sisitemi 'ekonomika fakamamani lahi, 'aki hono fakalahi 'o e Pa'anga Talifaki 'i muli 'o e ngaahi fonua memipa he Kautaha ni. Ko e 'inasi ko eni ne tuku atu ia ki he ngaahi memipa 'oku nau kau 'i he Va'a Totongi Toho Makehe 'o fakatatau ki honau 'inasi lolotonga 'i he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga, 'a ia 'oku fakatefito fakalukufua ia 'i hono lahi 'i he 'ekonomika fakamamani lahi. 'Oku memipa 'a Tonga pea ne 'omi hono 'inasi ko e SDR 5,115,038 (TOP\$14,698,385).

Na'e ma'u foki mo ha toe 'inasi makehe 'i he Ngaahi Totonu Toho Makehe, 'a ia ne tuku atu ia ki he ngaahi fonua memipa ne nau toki kau atu ki he Kautaha ni, hili 'a e 'inasi ne tuku atu he 1981. Koe'uhi koe kau 'a Tonga 'i he ngaahi fonua ni, ne ma'u ai e 'inasi ko e SDR 1,465,789 (TOP\$ 4,212,037) 'i he 'aho 7 'o Sepitema 2009.

Ko e 'inasi fakalukufua leva ko e SDR 6.6 miliona (TOP\$18.9 miliona), 'a ia 'oku hiki hake ai e Koloa 'a e Pangike 'i he Va'a Totongi Toho Makehe, pea 'oku ne fakatupu 'a e hiki hake tatau 'i he Mo'ua 'a e Pangike.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

11. NGAARI KOLOAKEHE

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Ngaahi No 'a e kau ngaue	469,770	451,561
Pa'anga Pepa, Pa'anga Maka mo e Pa'anga		
Fakamanatu	3,069,464	3,771,503
Ngaahi koloa kehe	247,196	241,643
	<u>\$3,786,430</u>	<u>\$4,464,707</u>

Ko e mahu'inga 'oku ha 'i he fakamatala ki he tupu fakalukufua 'oku fakatefito ia 'i he totongi 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kuo tuku atu ke ngaue'aki.

12. 'APINGAUE, NGAARI MISINI MO E NGAARI ME'ANGAUE

(a) 'Api ngaue, ngaahi misini, ngaahi me'angaue 'oku kau ki ai:

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Ngaahi lisi kekele & 'ofisi - 'i hono totongi	11,702,118	11,657,801
To'o: holoki mahu'inga fakakatoa	4,165,572	3,930,386
	<u>7,536,546</u>	<u>7,727,415</u>
Ngaahi koloa tu'uma'u kehe - 'i hono totongi	2,516,056	1,881,045
To'o: holoki mahu'inga fakakatoa	1,533,268	1,437,184
	<u>982,788</u>	<u>443,861</u>
Ngaue 'oku kei fakahoko	124,454	-
Fakakatoa - 'i hono totongi	14,342,628	13,538,846
To'o: holoki mahu'inga fakakatoa	5,698,840	5,367,570
	<u>\$8,643,788</u>	<u>\$8,171,276</u>

(e) Fakafehoanaki 'o e 'api ngaue, ngaahi misini mo e ngaahi me'angaue

NGAARI KOLOA TU'UMA'U	Kekele, 'Ofisi & Fakalelei	Ngaahi Koloa Tu'uma'u Kehe	Ngaue 'oku kei Fakahoko	Fakakatoa
	\$	\$	\$	\$
'I he 'aho 30 'o Sune 2010				
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e ta'u	7,727,415	443,861	-	8,171,276
Koloa na'e fakatau mai lolotonga 'a e ta'u	44,317	702,797	124,454	871,568
Holo 'o e mahu'inga	(235,186)	(163,870)	-	(399,056)
Palanisi 'i he 'osi 'a e ta'u	<u>7,536,546</u>	<u>982,788</u>	<u>124,454</u>	<u>8,643,788</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONU
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI HE
'AHO 30 'O SUNE 2010**

13	(a) NGA AHI MO'UA PA'ANGA MULI	<u>2010</u>	<u>2009</u>
		\$	\$
	'Akauni 'a e Pule'anga	10,353,467	10,244,780
	Ngaahi kautaha kehe	53,838	101,178
		<u>\$10,407,305</u>	<u>\$10,345,958</u>
	(e) NGA AHI MO'UA PA'ANGA TONGA	<u>2010</u>	<u>2009</u>
		\$	\$
	Ngaahi Pangike Muli	24,292	26,184
	Ngaahi Pangike Fakalotofonua	60,465,748	35,788,787
	Pule'anga 'o Tonga	25,905,638	25,470,923
		<u>\$86,395,678</u>	<u>\$61,285,894</u>
14.	TOTONGI KI HE PULE'ANGA	<u>2010</u>	<u>2009</u>
		\$	\$
	Pa'anga ke totongi ki he Pule'anga Tonga		
	Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike		
	Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007	<u>\$974,359</u>	<u>\$1,850,296</u>
15.	PA'ANGA KUO TUKU ATU KE NGAUE'AKI		
	Ko e Pangike Pule pe 'oku ne ma'u 'a e mafai ki hono tuku atu 'o e Pa'anga Tonga. Ko e pa'anga kuo tuku atu 'e he Pangike Pule 'oku kau ki ai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka.		
		<u>2010</u>	<u>2009</u>
		\$	\$
	Pa'anga Pepa	31,159,667	26,429,375
	Pa'anga Maka	1,764,642	1,746,024
		<u>\$32,924,309</u>	<u>\$28,175,399</u>
16.	PA'ANGA TALIFAKI 'OKU FIEMA'U MEI HE NGA AHI PANGIKE		
	Ko e fakahu pa'anga talifaki 'a e ngaahi pangike 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Kupu 39 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.		

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

17. NGAahi MO'UA KEHE

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Ngaahi mo'ua kehe mo e mo'ua te'eki ke totongi	491,667	609,394
Pa'anga 'e totongi ki he Sino'i Pa'anga Vahenga Malolo a e kau ngaue 'a e Pangike Pule	191,400	418,144
	<u>\$683,067</u>	<u>\$2,935,824</u>

Ko e pa'anga koia 'a e Pa'anga Vahenga Malolo 'a e Kau ngaue 'a e Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga, 'i he Pangike Pule, 'oku 'i he 'akauni ko 'eni.

18. TOTONGI KI HE KAU NGAUE

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Palanisi 'i he kamata	57,990	50,022
Monu'ia lolotonga 'a e ta'u	101,370	54,507
Ngaue'aki/Fakafoki	(66,825)	(46,539)
	<u>\$92,535</u>	<u>\$57,990</u>

19. PA'ANGA NGAUE

Ko e kotoa 'o e pa'anga 'a e Pangike, 'a ia 'oku ha 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehe ni:

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Pa'anga 'oku 'i he Tokotaha Talitotongi	115,083	127,900
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou mo e 'Akauni Lolotonga	145,224,089	129,396,341
	<u>\$145,339,172</u>	<u>\$129,524,241</u>

20. KAUTAHA 'OKU FELAVE'I MO E PANGIKE

Ngaahi Kupu Fekau'aki

Ko e tefito'i kupu fekau'aki 'a e Pangike ko e Pule'anga 'o Tonga.

Ko kinautolu na'a nau kau 'i he Poate 'o e kau Talekita 'o e Pangike 'i he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2010, ko Siosi C Mafi (Sea mo e Kovana), Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita, Richard Prema mo 'Aisake Eke.

'I he lolotonga 'a e ta'u, ko e ni'ihini kuo fakamafai' i ke nau hoko ko e ngaahi pule 'i he Pangike: Siosi C Mafi(Kovana), Jessie Cocker (Tokoni Kovana Le'ole'o), Lata Tangimana

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

(Pule va'a 'Akauni mo e Pa'anga), Elizabeth Baker (Pule va'a Fakahoko Ngaue mo e Komipiuta), 'Ungatea Latu (Pule Le'ole'o va'a Ngaahi Kautaha Pa'anga mo e Maketi Fakapa'anga) pea mo 'Anapuli Matoto (Pule Le'ole'o va'a Fakatotolo faka'ekonomika).

Ngaahi felave'i mo e ngaahi Kupu Fekau'aki

'I he ngaue anga maheni 'a e Pangike, 'oku fakahoko 'e he Pangike 'a e ngaahi ngaue 'o felave'i ai pea mo e Ngaahi Kupu fekau'aki kuo fakaha 'i 'olunga.

Ko e ngaahi felave'i mo e Pule'anga 'o Tonga 'oku kau ai e ngaahi ngaue fakapangike, ngaahi ngaue fekau'aki mo e fakafetongi pa'anga muli pea mo e ngaahi ngaue fakalesisita.

Ko e Sino'i pa'anga Vahenga Malolo 'a e kau ngaue 'a e Pangike 'oku 'inivesi ia 'i he Pangike 'i he 4.43% 'i he ta'u. Ko e totongi tupu 'oku te'eki totongi 'e he Pangike ko e \$4,853. Ko e kau Talasiti 'o e Sino'i Pa'anga ni, kuopau ke 'ikai kenau mo'ua fakafo'ituitui koe'uhi ko ha ngaahi mole, maumau pe ko ha fa'ahinga fakamole 'e fai pe a'usia pe fakahoko ia ki ha memipa 'o e Talasiti makatu'unga 'i ha fa'ahinga ngaue ne fai 'e ha Talasiti pe ko ha kau Talasiti, 'a ia 'oku 'ikai makatu'unga 'i ha maumau'i 'o e tu'unga falala'anga, 'i he tafa'aki ko ia 'o e Talasiti.

Ko e ngaahi felave'i mo ha Talekita, 'oku kau ai 'a e fakatau 'o e ngaahi koloa mo e ngaue pea mo e tali totongi ki hono ngaue'aki 'o e Fale 'o e Pangike mo e pa'anga humai mei he ngaahi totongi 'uhila mo e vai, 'o anga pehe ni:

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Totongi fale mo e totongi 'uhila mo e vai – Tonga SAT	68,733	65,757
Totongi fale te'eki totongi mai 'e he Tonga SAT	137,372	45,649
Fakatau 'o e ngaahi koloa	2,153	1,969

Ko e kau Talekita, 'oku totongi kiate kinautolu 'a e ngaahi totongi ki he ngaahi ngaue 'oku nau fai. Ko e kau Talekita 'oku 'i ai 'enau monu'ia, ko e vahenga malolo 'a ia 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga, na'e \$170,520. 'Oku hanga foki 'e he Pangike 'o totongi 'a e ngaahi monu 'oku ta'efakapa'anga, kia kinautolu kuo fakamafai'i ke nau pule 'o tanaki ia ki he'enau vahe.

Vahenga fakakatoa 'a ia 'oku fakakau 'i he "Totongi 'o e kau ngaue" 'o anga pehe ni:

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Kinautolu kuo fakamafai'i ke nau pule	349,143	381,010
Totongi mo e Vahenga 'o e kau Talekita	42,880	42,880
	<u>\$392,023</u>	<u>\$423,890</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

21. NGAahi MO'UA FAKAPA'ANGA

(a) Ngaahi lisi 'oku lolotonga ngaue'aki

Ko e ngaahi fakamole ki he lisi 'oku lolotonga ngaue'aki mo e ngaahi mo'ua kehe 'oku anga pehe ni:

Ko e fakaikiiki 'o e Tefito' i lisi 'oku lolotonga ngaue'aki:

- (i) 'I he 'aho 28 'o Siulai 1992, ne felotoi ai 'a e Pangike mo e Tu' i 'o Tonga ke tukumai e 'apingaue 'i Fasi Moe Afi ke ngaue'aki, 'i he ta'u 'e 100 'o ngata ki he 'aho 27 'o Siulai 2091. 'I he felotoi ko 'eni, 'oku totongi atu ai 'a e lisi \$3,000 'i he ta'u.
- (ii) 'I he 'aho 6 'o 'Epeleli 1990, ne felotoi ai 'a e Pangike mo e Tu' i 'o Tonga ke tukumai e konga kekelele 'i Kolofo'ou ke ngaue'aki, 'i he ta'u 'e 100 'o ngata ki he 'aho 5 'o 'Epeleli 2089. 'I he felotoi ko 'eni, 'oku totongi atu ai 'a e lisi \$2,000 'i he ta'u.

Ko e mo'ua fakakatoa ki he totongi ki he lisi 'i he kaha'u, 'a ia 'oku 'ikai ha he Fakamatala Pa'anga, 'oku anga pehe ni:

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha	5,000	5,000
Ke totongi hili e ta'u 'e taha ka 'i loto he ta'u 'e nima	20,000	20,000
Ke totongi hili e ta'u 'e nima	381,000	386,000
	<u>\$406,000</u>	<u>\$411,000</u>

(e) Ngaahi mo'ua fakapa'anga kehe

	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	\$	\$
Mo'ua ki he Fakamole kehe pea 'oku 'ikai ha 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehe ni:		
Kuo tali mo Fakamo'oni Aleapau ke fai	<u>\$424,046</u>	<u>-</u>

22. NGAahi MO'UA TALIFAKI

Ko e ngaahi mo'ua talifaki 'oku 'ikai ha 'i he ngaahi 'akauni, ka kuo hoko ia 'i he 'aho 30 Sune 2010, 'a ia 'oku kau ki ai:

- (i) Aleapau ki he fakatau pa'anga muli – na'e hala he ta'u ni (2009: hala moia foki)

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

- (ii) Fakatatau ki he founa tauhitohi 'oku ha 'i he Fakamatala 2 (i) 'oku 'ikai ke kau 'a e pa'anga maka fakamanatu 'i hono fakafuofua' 'i 'o e ngaahi mo'ua ka 'e lava pe ke 'i ai ha mo'ua 'a e Pangike 'o ka fakatau mai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu ko eni 'i hono mahu'inga totonu. 'Oku tui 'a e Pangike 'e 'ikai 'i ai ha mole lahi 'e hoko 'i hano fakapa'anga 'o e pa'anga maka fakamanatu ko eni ko e pa'anga fakalao.

23. MAHU'INGA TOTONU 'O E NGAahi KOLOA MO E NGAahi MO'UA FAKAPA'ANGA

Ko e mahu'inga totonu 'o ha koloa 'a e mahu'inga ko ia 'e ma'u 'o ka fakafetongi 'i he Maketi, pe totongi'aki ha mo'ua 'i he vaha'a 'o ha ongo tafa'aki 'oku na fie fefakatau'aki 'a e koloa ko ia.

Ko e ngaahi mahu'inga 'oku tuku mai 'e he Maketi 'oku ne fakaha 'a e mahu'inga totonu 'o ha koloa fakapa'anga 'i ha maketi longomo'ui 'a ia 'e ava ai ha fefakatau'aki pa'anga lahi pea 'i he taimi tatau 'oku 'ikai ke uesia lahi 'a kinautolu 'oku fefakatau'aki.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga

Ko hono fakamahu'inga' 'i 'o e Koloa mo e Mo'ua fakapa'anga 'a e Pangike 'oku fakamatala' 'i 'i lalo:

Pa'anga Mohe fiema'u mei he ngaahi Pangike

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga mohe fiema'u mei he ngaahi Pangike, ko e mahu'inga totonu pe ia 'o ka totongi atu ki he ngaahi Pangike.

Pa'anga Tipositi totongi vave

Ko e mahu'inga 'o e Pa'anga Tipositi totongi vave 'a e Ngaahi Pangike, ko e mahu'inga totonu pe ia 'o ka totongi atu 'i ha taimi pe 'e fiema'u ke totongi fakafoki ai.

Pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki 'e he fonua, 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pe ia 'o hange kuo fakaha 'i he ngaahi 'akauni.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe

Ko e mahu'inga 'o e Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe, 'oku fakafuofua 'oku lipooti ia 'i he mahu'inga totonu.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O
TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U KI
HE 'AHO 30 'O SUNE 2010**

24. NGAahi ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

Na'e 'ikai ha totongi 'i he Koloa 'a e Pangike 'i he 'osi 'o e ta'u fakapa'anga ki he 'aho 'o e lipooti ni, ke totongi'aki ha mo'ua 'o ha tokotaha kehe.

Na'e 'ikai ha mo'ua talifaki mei he 'osi 'o e ta'u fakapa'anga ki he 'aho 'o e lipooti ni.

Na'e 'ikai ha mo'ua talifaki pe mo'ua kehe 'e 'iloa pe ngali nai 'e hoko 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e lipooti ni, 'a ia 'i he fakakaukau 'a e kau Talekita, 'e malava ke ne uesia 'a e ngaue 'a e Pangike mo 'ene malava ke totongi hono ngaahi mo'ua 'i he taimi ke totongi ai.